
Исаева Г.К.

**ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ
ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САЛЫҚ САЛУДЫҢ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТЕТІКТЕРІ:
ТЕОРИЯ МЕН ПРАКТИКАСЫ**

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ
ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ**

М.ӘУЕЗОВ ат. ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН УНИВЕРСИТЕТІ

Исаева Г.К.

**ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ
ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САЛЫҚ САЛУДЫҢ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТЕТІКТЕРІ:
ТЕОРИЯ МЕН ПРАКТИКАСЫ**

Монография

Шымкент, 2025

ӘОЖ 336.22
ББК 65.261.41
И83

М.Әуезов ат. Оңтүстік Қазақстан университетінің Ғылыми-гуманитарлық кеңесімен баспаға ұсынылған (хаттама №9, 14.05.2025 ж.)

Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті (грант №АР 19677574 «Қазақстан Республикасының экологиялық реттеудің қаржылық құралы ретінде экологиялық салық салудың экономикалық тетіктерін әзірлеу») қаржыландырды.

Пікір жазғандар:

- Есиркепова А.М.** – М.Әуезов атындағы ОҚУ «Экономика» кафедрасының меңгерушісі, э.ғ.д., профессор
- Молдашев А.Б.** – «Қазақ АӨК экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту» ғылыми-зерттеу институтының бас ғылыми қызметкері, э.ғ.д., профессор
- Бейсенова М.У.** – әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті «Бизнес-технологиялар кафедрасы профессоры, э.ғ.д.

И83 Исаева Г.К. Қазақстандағы экологиялық салық салудың экономикалық тетіктері: теория мен практикасы: Монография – Шымкент: «Ademi uya» ЖШС баспаханасы, 2025. – 124 бет.

ISBN 978-601-7708-97-9

Бұл монография орнықты даму контекстінде экологиялық салық салудың теориялық негіздері мен практикалық аспектілерін зерттеуге арналған. Жұмыста экологиялық салық саясатының эволюциясы мен салық құралдарын қолданудың шетел тәжірибесіне талдау жасалды. Сонымен қоса, Қазақстандағы экологиялық салық салудың қазіргі жағдайы мен даму перспективалары зерттелді.

Монографияның теориялық және практикалық маңызы бар және жоғары оқу орындарының қызметкерлеріне, магистранттар мен докторанттарына арналған. Сондай-ақ, салық салу мәселесімен айналысатын ғалымдар үшін, салық кеңесшілері мен мемлекеттік қызметкерлер үшін де жұмыс құнды ақпарат көзі бола алады.

ӘОЖ 336.22
ББК 65.261.41

ISBN 978-601-7708-97-9

© Исаева Г.К., 2025

МАЗМҰНЫ

Кіріспе	4
1 Орнықты даму жағдайындағы салық саясатының теориялық негіздері	8
1.1 Орнықты дамудың әлемдік экономикадағы рөлі және салық саясатының эволюциясы	8
1.2 Салықтардың экологиялық функциясының теориялық негіздері	20
1.3 Салық саясатындағы фискалдық, реттеуші және экологиялық функцияларының ара-қатынасы	28
2 Экологиялық салық салудың халықаралық тәжірибесі	38
2.1 Экологиялық тұрақтылықты қамтамасыз етуде қолданылатын салықтық құралдар	38
2.2 Климаттық саясаттағы салықтық реттеу тетіктері	48
2.3 Экологиялық салық салу саясатын халықаралық деңгейде үйлестіру	70
3 Қазақстандағы экологиялық салық салу перспективалары	78
3.1 Қазақстандағы экологиялық салық салудың қазіргі жағдайы	78
3.2 Еуропалық Одақтың трансшекаралық көміртегін реттеу механизмі және оның Қазақстан экономикасына әсері	91
Қорытынды	106
Пайдаланған әдебиеттер тізімі	108

КІРІСПЕ

Климаттың өзгеруі орнықты дамуға, азық-түлік қауіпсіздігіне және кедейшілікті азайтуға үлкен кедергілер тудыратын ең өзекті жаһандық сын-қатерлердің бірі болып табылады. Экожүйелерге антропогендік қысымның күшеюі олардың біртіндеп деградациясына ықпал етеді, бұл қайтымсыз экологиялық дағдарысқа әкелуі мүмкін [1-3]. Осы мәселенің маңыздылығын мойындай отырып, Біріккен Ұлттар Ұйымы міндетті түрде үш келісімді – Біріккен Ұлттар Ұйымының Климаттың өзгеруі жөніндегі негіздемелік келісін (United Nations Framework Agreement on Climate Change (UNFCCC)) [4], Киото хаттамасын [5] және Париж келісін [6] тұжырымдады. Бұл келісімдер мүше мемлекеттерді парниктік газдар шығарындыларын азайтуға бағытталған міндеттемелер қабылдауға және нақты мақсаттарға қол жеткізуге мәжбүрлейді.

Климаттың өзгеруін жұмсарту бойынша күш-жігер ресурстарды тиімді пайдалануды, парниктік газдар шығарындыларын азайтуды және көміртегінің сіңірілуін арттыруды қажет етеді. 2015 жылы енгізілген Париж келісімі жасыл қаржыландыру, жасыл облигациялар және экологиялық салықтар сияқты әртүрлі құралдарды қамтиды.

Қазақстан Республикасы жаһандық экологиялық жүйеде Орталық Азиядағы экологиялық тұрақтылықты сақтауда маңызды рөл атқарады. Еуропадан Азияға дейінгі ұлан-ғайыр аумақты қамтитын, әртүрлі климаттық және табиғи жағдайларға ие және табиғи ресурстарға бай Қазақстан бүкіл аймақтың экологиялық тұрақтылығына ықпал етеді. Дегенмен, Қазақстан 2019 жылы көмірқышқыл газының шығарындылары бойынша 21-ші және жан басына шаққандағы көрсеткіші бойынша дүние жүзінде 11-ші орынға ие болды [7].

Сонымен қатар, еліміз 2019 жылы ЖІӨ көміртегі қарқындылығы бойынша 5-ші орынды иеленді. 2020 жылы Қазақстандағы парниктік газдардың жалпы шығарындылары шамамен 351,2 миллион тоннаға жетті [8]. Йель және Колумбия университеттері бағалаған экологиялық тұрақтылық Қазақстанды экологиялық жүйенің жалпы жағдайы, қоршаған ортаның қысымы, халықтың денсаулығының экологиялық аспектілері және қоршаған

ортаны реттеудегі мемлекеттік саясат сияқты көрсеткіштерді ескере отырып, 70-ші орында тұр [9]. Бұл сценарий әлеуметтік-экономикалық прогрестің жоғары қарқынына қол жеткізу және азаматтардың өмір сүру сапасын жақсарту үшін тұрақты даму бойынша белсенді ұлттық саясатты қажет етеді.

Орнықты дамуға қауіп төніп тұрған кезде және жаһандық климаттың өзгеруінен туындайтын экономикалық қиындықтар жағдайында елдер өз экономикаларын төмен көміртекті негізге көшіруге мәжбүр. Бұл ауысым қоршаған ортаны реттеудің институционалдық және құқықтық негіздеріне түбегейлі өзгерістер енгізуді талап етеді. Қазақстан өз жауапкершілігін мойындай отырып, 2016 жылы Париж келісімін ратификациялады және 2060 жылға қарай көміртегі бейтараптығына қол жеткізуге міндеттеме алды [9,10].

Қазақстан жаһандық климаттық мақсаттарға сәйкес келуге ұмтылып жатқанымен, оның негізгі сауда серіктестері, соның ішінде Еуропалық Одақ, АҚШ және көрші Қытай декарбонизация саясатын белсенді түрде жүргізуде. ЕО мен АҚШ 2050 жылға қарай көміртегі бейтараптығын қамтамасыз етуді мақсат етеді, ал Қытай 2060 жылға қарай көміртегі шығарындыларын нөлге теңестіруді жоспарлап отыр. Декарбонизацияға бағытталған бұл жаһандық үрдіс Қазақстанның қазбалы отынға бағытталған экономикасына әлеуетті қауіп төндіреді. Декарбонизация саясаты жоқ және көміртегі бағасы төмен елдерден келетін көміртегі ізі жоғары тауарларға салық салатын Еуропалық Одақтың (ЕО) көміртегіні шекарада реттеу механизмін (СВАМ) іске асыру Қазақстанның экспортқа бағытталған өнеркәсіптерінің осалдығын арттырады. Осы тәуекелдерді азайту және өз салаларын қорғау үшін Қазақстан көміртегі салығын және парниктік газдар шығарындыларына квоталарды енгізуді қоса алғанда, экологиялық салық салуды енгізу бойынша күш-жігерді күшейтуі керек.

Осы тұрғыда біздің басты назарымыз климаттың жаһандық өзгеруінің және дамып келе жатқан халықаралық климаттық келісімдердің Қазақстанның экономикалық тұрақтылығына, әсіресе көміртегінің елеулі шығарындылары мен қазба отын өнеркәсібіне тәуелділік контекстіндегі әсерін түсінуге бағытталған. Бұл зерттеудің негізгі мақсаты – Қазақстанда көміртегі салығын енгізу

қажеттілігі мен орындылығын бағалау. Осы мақсатқа жету үшін біздің нақты мақсаттарымыз төмендегідей:

- орнықты даму жағдайындағы салық саясатының теориялық негіздерін зерттеу;

- экологиялық салық салудың халықаралық тәжірибесін талдау;

- әлемдегі көміртегі шығарындыларын, ЖІӨ көміртегі қарқындылығын зерделеу;

- Қазақстанның жаһандық рейтингтерін ескере отырып, экологиялық тұрақтылығының ағымдағы жағдайын бағалау;

- Қазақстанның экспортқа бағдарланған салаларына Еуропалық Одақтың СВМ тудыратын ықтимал экономикалық тәуекелдерін талдау;

- Қазақстан экономикасын қорғаудың белсенді шарасы ретінде экологиялық салық салуды, оның ішінде көміртегі салығын және парниктік газдар шығарындыларына квоталарды енгізудің орындылығы мен қажеттілігін бағалау.

Осы мақсаттарды шешу үшін біздің зерттеуіміз аралас әдістерді қолданады. Бұл жан-жақты әдебиеттерге шолуды, көміртегіге салық салудың жаһандық саясатының салыстырмалы талдауын және Қазақстанның нақты экономикалық және экологиялық көрсеткіштерін сараптауды қамтиды. Сапалық аспектілер климат бойынша жаһандық келісімдерді және олардың салдарын терең талдауды қамтиды, ал сандық аспектілер нақты экологиялық көрсеткіштер мен экономикалық деректерді зерттеуді талап етеді.

Бұл зерттеу Қазақстанның жаһандық климаттық бастамаларға бейімделуінің шұғыл қажеттілігін шешуде аса маңызды. Көміртегі салығын енгізуді зерттей отырып, зерттеу саясаткерлер мен мүдделі тараптарға орнықты экономикалық дамудың тиімді стратегияларын тұжырымдау үшін түсінік беруге бағытталған. Сайып келгенде, біздің мақсатымыз – Қазақстан Республикасының ұзақ мерзімді экологиялық және экономикалық орнықтылығын қамтамасыз ету.

Зерттеу экологиялық салық салу саясаты дамуының озық әлемдік тәжірибесіне негізделген. Соңғы кездері көптеген ғылыми зерттеулер экологиялық салық салудың ынталандыру тетіктерінің өзекті болып отырғанын көрсетуде. Біріншіден, әлеуметтік-

экологиялық жағдайлардың өзгеруі салық құралдарын да жаңартуды талап етеді. Екіншіден, орнықты даму тұжырымдамасында тыйым салу шаралары ішінара қолданылғандықтан, салықтардың реттеушілік рөлінің маңыздылығын арттырады. Үшіншіден, оңтайлы салық саясаты орнықты даму мақсатында экономикалық субъектілерінің мінез-құлқын өзгертуге тиімді ықпал ете алады.

Жұмыста әртүрлі ғылыми мектеп зерттеушілерінің көзқарастары біріктірілген, бұл салық құралдары арқылы экожүйенің тұрақтылығы мәселелерін жан-жақты қарастыруға мүмкіндік берді. Бұндай пәнаралық тәсіл Қазақстандағы экологиялық салық салудың әлемдік тәжірибесі мен келешегін жан-жақты талдауды қамтамасыз етеді.

Монография құрылымы үш тараудан тұрады. Бірінші тарауда орнықты даму жағдайында салық саясатының теориялық аспектілері қарастырылған. Сонымен бірге, орнықты даму мақсаттары, олардың жаһандық қоғамдастық үшін маңызы және оларға қол жеткізудегі салық саясатының рөлі талданады. Салықтардың әлеуметтік және экологиялық функциялары, олардың фискалдық және реттеу функцияларымен байланысы, сондай-ақ салықтық реттеудің орнықты дамуға әсері қарастырылады.

Екінші тарауда экожүйелердің орнықты дамуы үшін салықтық қолдауды қолданудың проблемалары мен перспективалары қарастырылады. Экономиканың орнықты дамуында қолданатын салықтық жеңілдіктер талданған. Жұмыста орнықты дамуға ықпал ететін салық тетіктері, сондай-ақ климаттың өзгеруімен күресу және жаһандық серіктестікті нығайту үшін салық саясатының шараларын қарастырады.

Үшінші тарауда Қазақстан жағдайында экологиялық салық салуды жетілдірудің қазіргі проблемалары, экологиялық салық салу жүйесінде көміртегі салығын енгізу перспективалары қарастырылған. Сонымен бірге, Қазақстан экономикасы үшін оңтайлы экологиялық салық тетіктерін жетілдіру жолдары бойынша құнды ұсыныстар беріледі.

Бұл монография экономикалық бағыттағы білім беру бағдарламаларының студенттері, магистранттары мен докторанттарына арналған. Сондай-ақ, салық салу мәселесімен айналысатын ғалымдар үшін, салық кеңесшілері мен мемлекеттік қызметкерлер секілді практик-мамандар үшін де жұмыс құнды ақпарат көзі бола алады.

1 ОРНЫҚТЫ ДАМУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ САЛЫҚ САЯСАТЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

1.1 Орнықты дамудың әлемдік экономикадағы рөлі және салық саясатының эволюциясы

XX ғасырдың ортасына қарай жаһандану, техногендік өндірістің өсуі және ресурстарды белсенді өндіру қоршаған ортаның нашарлауына және экономикалық дамуы мен кірісі әртүрлі елдердің ішінде де, мемлекеттер арасында да әлеуметтік қақтығыстардың күшеюіне әкелді.

Жаһандық экологиялық және әлеуметтік-экономикалық проблемаларды білу ресурстарды өндіру мен тұтынуды үздіксіз арттыруға негізделген экономикалық өсудің дәстүрлі доктринасын қайта қарауға мәжбүр етті.

Классикалық экономикалық теория нарықты дағдарыстарға төтеп беруге қабілетті өзін-өзі реттейтін жүйе ретінде, ал мемлекеттің араласуын оның кемшіліктерін түзету құралы ретінде қарастырды. XX ғасырға дейін экологиялық проблемалар сирек орын алып, олардың салдары мардымсыз болған.

Бақыланбайтын өсу моделінің шектеулерін білу экономиканың, экологияның және әлеуметтік факторлардың тепе-теңдігін ескеретін тұрақты даму теориясының қалыптасуына әкелді.

Орнықты дамудың бірнеше анықтамалары бар, бірақ ең танымалы «Біздің ортақ болашағымыз» (1987) баяндамасының тұжырымы: болашақ ұрпақтардың қажеттіліктеріне зиян келтірместен қазіргі қажеттіліктерді қанағаттандыратын даму [11].

Орнықты даму теориясының негізін салушылар бизнестің пайдаға ұмтылуы елдер ішінде де, жаһандық деңгейде де өндірістің ұлғаюына, қоршаған ортаның ластануына, әлеуметтік теңсіздікке және кедейліктің артуына әкеледі деп санайды.

Осы тұрғыдан алғанда экономика экология мен әлеуметтік процестерге қарсы тұрады. Егер экономикалық өсу қоршаған ортаны ластаса және кедейшілікті арттырса, ол орнықсыз өсу деп саналады. Орнықты даму тіпті төмен өсу қарқынында да ластануды және әлеуметтік теңсіздікті азайтуға алып келеді.

Орнықты даму үш элементтің тепе-теңдігімен анықталады: экономика (өсу қарқыны), қоршаған орта (ластану деңгейі) және әлеуметтік әл-ауқат (өмір сүру деңгейі).

«*Sustainable development*» терминінің қазақ тіліне аудармасы оның мағынасын толық жеткізе алмайды. Сөзбе-сөз аударғанда, ол үздіксіз өсуді білдіруі мүмкін, ал орнықты даму түсінігі қоршаған ортаға және қоғамға зиян келтірмейтін тепе-теңдікті білдіреді. Дәлірек аударма жасасақ, ол «үйлесімді», «теңдестірілген» немесе «өмір сүруге қабілетті» даму деп аударуға болады. Басқа тілдерде, соның ішінде француз, неміс және орыс тілдерінде де терминнің осындай аудармасының қиындықтары байқалады.

«Орнықты даму» термині оның қарама-қайшылығы үшін сынға алынады: «орнықтылық» тепе-теңдікті білдірсе, «даму» бұл тепе-теңдіктің бұзылуын білдіреді. Дегенмен, ғылыми және дипломатиялық тәжірибеде «орнықты даму» термині аудармасы пайдаланылуда, сондықтан бұл жұмыста да осы терминді пайдалануды жөн көрдік.

Орнықты дамудың бірнеше теориялары белгілі. Соның ішінде **Мальтузиандық теория** ерекше орын алып отыр.

Орнықты даму идеялары қоғамның табиғатпен үйлесімділігі мен басқаларға зиянсыз жеке дамуын қарастырған Демокрит, Сократ, Платон сияқты ежелгі ойшылдардың еңбектерінен бастау алады.

Орнықты дамуға қатысты алғашқы ғылыми зерттеу Т.Мальтустың «Халық принципі туралы эссе» (1798 ж.) еңбегі болды [12].

Онда ол мальтузиандық теорияны негіздеп, шектеулі ресурстармен халық санының өсуі сөзсіз қақтығыстар мен дағдарыстарға әкеледі деп дәлелдеді.

Мальтус соғыстар, эпидемиялар және әлеуметтік қателіктер табиғи түрде халықтың өсуін шектейді, ресурстар дағдарысының алдын алады деп есептеді. Оның пікірінше, қайғы-қасірет адам саны мен қол жетімді күнкөріс құралдары арасындағы тепе-теңдікті сақтау қажеттілігі туралы ескерту ретінде қызмет етеді.

Мальтуриандық теория бала туу көрсеткішін бақылауды тұтынуды азайту және кедейлікті жеңілдету әдісі ретінде ұсынды.

Ноосфера теориясы

Тұрақты даму теориясының негізгі элементі экология болып табылады. Адамзатқа негізгі қауіп-қатерлер ресурстардың сарқылуымен, қоршаған ортаның ластануымен, техногендік апаттармен (мысалы, Чернобыль және Фукусима атом электр станцияларының апаттары), биоәртүрліліктің жоғалуы және экожүйелердің қалпына келу қабілетінің төмендеуімен байланысты.

Экологиялық тұрақтылық өнеркәсіптік даму мен табиғи орта арасындағы үйлесімділікті қажет етеді. Жаңа кәсіпорындар оның өміршендігін сақтау үшін экожүйеге интеграциялануы керек. Биосфера тепе-теңдігінің бұзылуы тірі организмдердің өмір сүруіне қауіп төндіреді.

Экожүйелер өзін-өзі қалпына келтіруге және антропогендік әсерлерге бейімделуге қабілетті. Табиғи ортаны статикалық объект емес, динамикалық жүйе ретінде қабылдау керек. Дегенмен, адам әрекеті оның қалпына келтіру қабілетіне нұқсан келтірмеуі керек.

Вернадский В.И. ноосфера теориясында адам мен биосфераның бірлігін негіздеп, табиғатпен үйлесімді өмір сүру қажеттілігін атап көрсетті [13].

Ол ноосфераны техносфера мен биосфера деструктивті салдарсыз өзара әрекеттесетін адам дамуының кезеңі ретінде қарастырды.

Вернадский адам әрекетінің табиғатқа әсерін зерттей отырып, қоғамдық және жаратылыстану ғылымдарын синтездейді. Техникалық прогреске қарамастан, адамзат табиғатқа тәуелді болып қала береді, сондықтан ноосфера экологиялық тепе-теңдікті бұзбай табиғи заңдылықтарды орынды пайдалануды талап етеді.

Вернадский ноосфераның дамуы адамның ақыл-ойы мен ғылыми білімімен анықталады деп есептеді. Айналадағы дүниені меңгеру арқылы адам оны түрлендіреді, ноосфера – ақыл-ой кеңістігін жасайды. Ғылыми ой мен технологияның өсуі адамзаттың табиғатқа әсерін күшейтіп, биосфераны өзгертіп, тіршілік ету үшін жаңа орта жасайды.

Орнықты дамудың әлеуметтік аспектісі қоғамның тұрақтылығын сақтауға, теңсіздікті және ресурстарға қатысты қақтығыстарды болдырмауға бағытталған. Оның мақсаты – байлықты әділ бөлу.

Орнықты дамудың әлеуметтік аспектілері Дж.Р.Хикстің әл-ауқат экономикасының теориясына негізделген. Ол ресурстары шектеулі адамдардың қажеттіліктерін қанағаттандыруды және қоғамның барлық мүшелерінің мүдделерін үйлестіру қажеттілігін қарастырады [14].

Хикс бір адамның байлығын басқалардың есебінен көбейту жалпы әл-ауқатты жақсартпайды деп есептеді. Оңтайлы экономикалық жүйе басқалардың жағдайын нашарлатпай, барлығының әл-ауқатының ең жоғары деңгейін қамтамасыз етеді, бұл ресурстарды тиімді бөлуді білдіреді.

Хикс Парето теориясына сүйенді, егер бір қатысушының жағдайын екінші қатысушының жағдайын нашарлатпай жақсарту мүмкін болмаса, экономикалық жүйе оңтайлы болады.

Хикс табысты бөлу мен тұтынуды зерттеп, оны ұтымды пайдалану принциптерін тұжырымдады. Ол кірісті халықтың әл-ауқатын нашарлатпай жұмсауға болатын максималды сома ретінде анықтап, болашақ тұрақтылық үшін жинақтың маңыздылығын атап көрсетті.

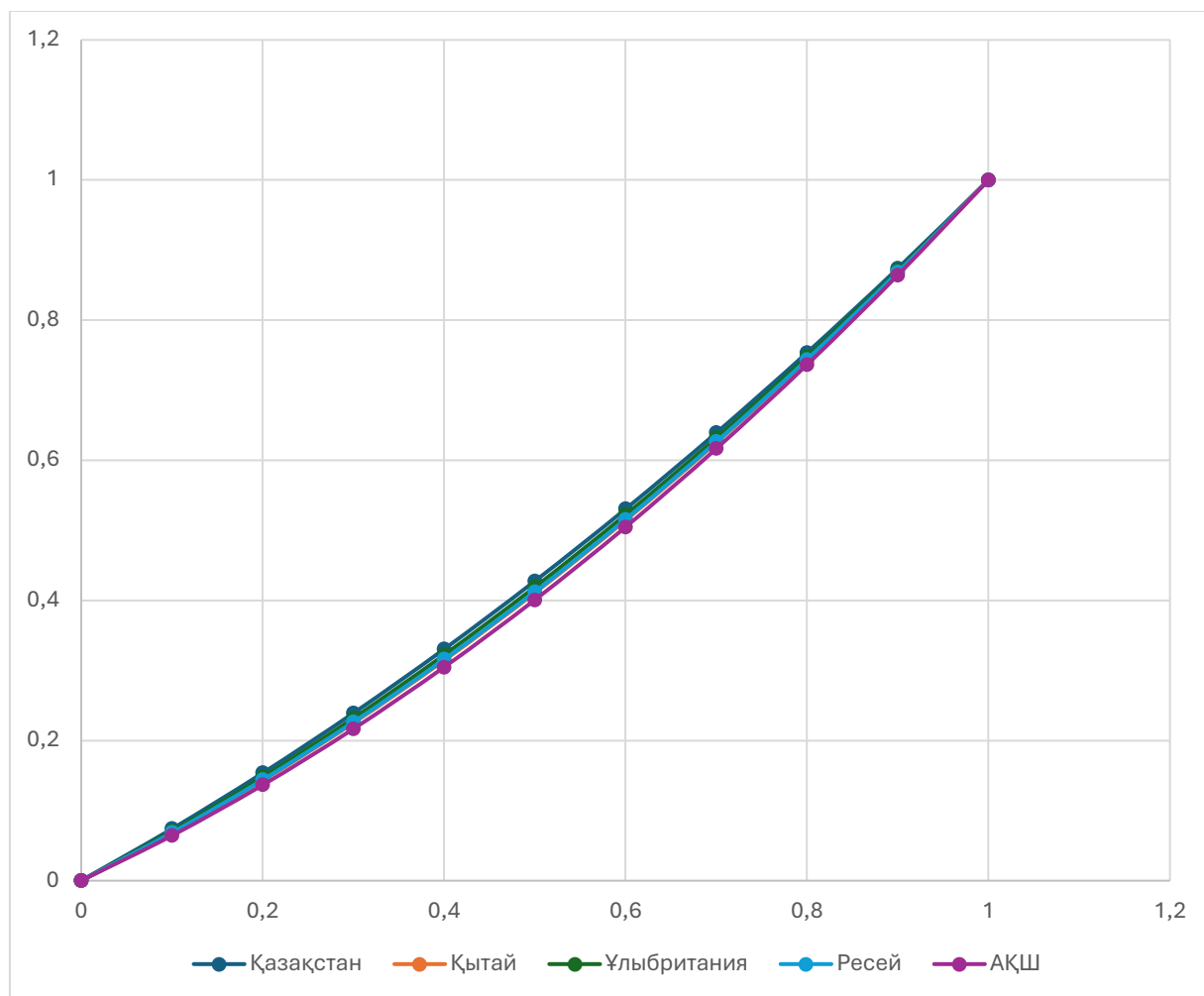
Америкалық экономист Макс Лоренц 1905 жылы «Лоренц қисығы» деп аталатын байлықтың шоғырлануын бағалау әдісін ұсына отырып, тұрақты дамудың әлеуметтік аспектісін зерттеуге елеулі үлес қосты [15].

Лоренц қисығы халықтың әртүрлі топтарына түсетін жиынтық табыстың үлесін көрсету арқылы табыс теңсіздігінің дәрежесін графикалық түрде бейнелейді. Қисықтағы иілу неғұрлым көп болса, таралудың біркелкі еместігі соғұрлым жоғары болады. Бұл әдіс әлеуметтік стратификацияны талдау және тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізуді бағалау үшін қолданылады.

1912 жылы итальяндық статистик Коррадо Джини кіріс теңсіздігін өлшейтін Лоренц қисығының алгебралық түсіндірмесі болып табылатын Джини коэффициентін жасады [16].

Джини коэффициенті 0-ден (толық теңдік) 1-ге дейін (шағын топтағы табыстың максималды шоғырлануы) жиі табыстағы теңсіздік деңгейін өлшейді.

1-суретте 2021 жылы әртүрлі елдердегі кірістердің бөлінуін көрсететін Лоренц қисығы, ал 1-кестеде Джини коэффициентінің сәйкес мәндері берілген.

Сурет 1. Бірқатар елдердің Лоренц қисығы

Ескертпе: [17] дереккөзі негізінде автормен әзірленді

Кесте 1 – Бірқатар елдердің Джини коэффициенті (Gini index, 2021 жыл)

Ел	Gini index, 2021
Қазақстан	0,29
Қытай	0,36
Франция	0,32
Ұлыбритания	0,32
Қырғыз Республикасы	0,29
Ресей	0,35
Америка құрама штаттары	0,4
Түркия	0,44
Ескертпе: [17] дереккөзі негізінде автормен әзірленді.	

1970 жылы Д.Х.Медоуздың жетекшілігімен құрылған Рим зерттеу клубы өркениет дамуы мен орнықты дамуды талдауда шешуші рөл атқарды. Олардың нәтижелері «Өсудің шектері» (1972) баяндамасында және 1992–2012 жж. зерттеулер мен болжамдарды нақтылау жүргізілді.

«Өсу шектеулері» есебі халық санының, экономикалық және экологиялық өсуді болжаудың математикалық үлгісін ұсынады. Онда техногендік және табиғи факторларды ескере отырып, өркениет дамуының 12 сценарийі қарастырылған.

Көптеген сценарийлер 2100 жылға қарай халықтың өсімін 10–12 миллиард адамға дейін, одан кейін 1–3 миллиардқа дейін күрт төмендейді деп болжайды. Бұл процестің негізгі факторлары экологиялық және әлеуметтік дағдарыстар болып табылады. Ағымдағы тенденциялар сақталатын болса, адамзат халық саны мен өнеркәсіп өндірісінің бақыланбайтын құлдырауына тап болады [18].

Зерттеу авторлары 16 сызықты емес теңдеумен байланысқан 9 негізгі және 30 көмекші айнымалысы бар математикалық модельді пайдаланды. Бұл абстрактілі пайымдаудан аулақ болуға және компьютерлік модельдеуді пайдалана отырып, өркениеттің даму динамикасын және қоршаған орта жағдайын сандық бағалауға мүмкіндік берді.

Ұзақ мерзімді зерттеулер қоршаған ортаның деградациясының жалпы тенденциясын растады, дегенмен жеке болжам көрсеткіштері нақты деректерден ерекшеленеді. Авторлар ірі экожүйелердің қайтымсыз зақымданғанын және Жердің ластаушы заттарды сіңіру қабілеті әлі белгісіз екенін атап өтті. Негізгі қауіп-қатерлер халық санының өсуі және антропогендік жүктеменің артуы болып табылады [18].

Зерттеу авторлары экономикалық өсуді жаһандық тепе-теңдікпен ауыстыруды ұсынды. «Өсу шектеулері» баяндамасы экологиялық мәселелерге назар аударды және тұрақты даму теориясына негіз болды, елдер мен халықаралық ұйымдарды нақты шаралар қабылдауға итермеледі.

Брундтланд комиссиясы және «Біздің ортақ болашағымыз» баяндамасы тұрақсыз экономикалық өсу мен ресурстарды шамадан тыс пайдалану қаупін мойындай отырып, тұрақты дамуды зерттеуге қызығушылықты арттырды.

1983 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) бастамасымен және Гро Харлем Брундтландтың жетекшілігімен Қоршаған орта және даму жөніндегі Дүниежүзілік Комиссия (WCED - *World Commission on Environment and Development*) құрылды. Комиссия 1987 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясының 42-сессиясына «Біздің ортақ болашағымыз» баяндамасын ұсына отырып, экономикалық, экологиялық және әлеуметтік мәселелерді қарастырды.

«Біздің ортақ болашағымыз» баяндамасында қазіргі және болашақ ұрпақтың мүдделерін теңестіру қажеттілігі көрсетілген. Авторлар қазіргі экономикалық өсу қазіргі қоғамға пайда әкелетінін, ал экологиялық проблемалар мен ресурстардың тапшылығы ұрпақтың мойнына түсетінін атап көрсетеді. Ұсынылған шешім – туу деңгейін реттеу және халық санын қолда бар ресурстарға сәйкестендіру.

Брундтланд комиссиясы теңгерімді өсу шараларын ұсынды: энергия мен ресурстардың тиімділігін арттыру, баламалы энергияны дамыту, өнеркәсіптік шығарындыларды азайту және дамушы елдердегі жұмыссыздықты азайту.

«Біздің ортақ болашағымыз» баяндамасы тұрақты дамудың әлеуметтік өлшеміне баса назар аударып, елдер ішіндегі және арасындағы теңсіздікті азайту қажеттігін атап көрсетеді. Авторлар кедейшілікпен күрес экологиялық проблемаларды шешуге көмектеседі деп есептейді, өйткені экономикалық тұрғыдан әлсіз елдер ресурстарды ұтымсыз пайдалануға және қоршаған ортаны қорғауға аз көңіл бөле отырып, ескірген технологияларды қолдануға мәжбүр.

Брундтланд комиссиясы тұрақты дамуға қол жеткізу үшін халықаралық ынтымақтастықтың маңыздылығын атап өтті. Елдер шығарындыларды шектеу, жасыл технологияларды бөлісу және экожүйеге зиян келтіретін тауарлар саудасын реттеу үшін бірлесіп жұмыс істеуі керек. Сондай-ақ ресурстар мен азық-түлікті әділ бөлу, сондай-ақ елдер арасындағы табыс айырмашылығын азайту қажет.

Баяндамада байлық пен ресурстардың біркелкі бөлінбеуінің халықаралық қақтығыстарды күшейтетіні айтылады. Шиеленісті азайту үшін ресурстарды әділ бөлу, қарусыздану және ядролық соғыстың алдын алу қажет.

2015 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясы тұрақты дамудың 17 мақсатын анықтаған «Әлемді өзгерту: Күн тәртібі - 2030» қарарын қабылдады. 193 мемлекет қол қойған құжат оларға қол жеткізу үшін бірігіп әрекет етуге шақырады.

Біріккен Ұлттар Ұйымының Орнықты даму мақсаттары төрт топқа бөлінеді: экологиялық, әлеуметтік, экономикалық және екі жалпы, олардың күрделі өзара әрекетін көрсетеді.

Экологиялық мақсаттар климаттың өзгеруімен күресу және экожүйені сақтау арқылы адамның табиғатпен үйлесімділігіне бағытталған Вернадский ноосферасының идеяларына негізделген.

Әлеуметтік мақсаттар теңсіздікті азайтуға, кедейлік пен аштықты жоюға бағытталған. Оларға денсаулық пен әл-ауқат, гендерлік теңдік және қолжетімді сапалы білім кіреді.

Экономикалық мақсаттарға ресурстардың тиімділігін арттыру, қоршаған ортаға өндірістік әсерді азайту, артық тұтынуды жою және жұмыссыздықты азайту кіреді.

Осылайша, 20 ғасырдағы экологиялық және әлеуметтік мәселелер бізді экономикалық дамудың басымдықтарын қайта қарауға мәжбүр еткенін атап өтуге болады. Экономикада үстемдік ететін бәсекелестік қатынастар тұрақсыздықты, саяси қақтығыстар мен дағдарыстарды тудырады. Орнықты даму теориясы экология мен әлеуметтік әділеттілікті ескермей, бақыланбайтын экономикалық өсу апаттарға әкелетінін дәлелдейді. Осының шешімі ретінде экологияның, экономиканың және қоғамның теңдестірілген прогресіне негізделген тұрақты даму тұжырымдамасы болды.

Салық саясатының эволюциясы

Салықтардың әлеуметтік қызметі олардың әлеуметтік-экономикалық процестерді реттеуге әсерімен байланысты. И.Озеров салық салу әлеуметтік реформатор рөлін атқаратынын, мүлікті қайта бөлу және жекелеген салалардың дамуына қолдау көрсететінін атап өтті [19]. Бюджеттік саясат пен әлеуметтік қайшылықтар әлеуметтік-экономикалық формациялардың өзгеруімен бірге дамыды.

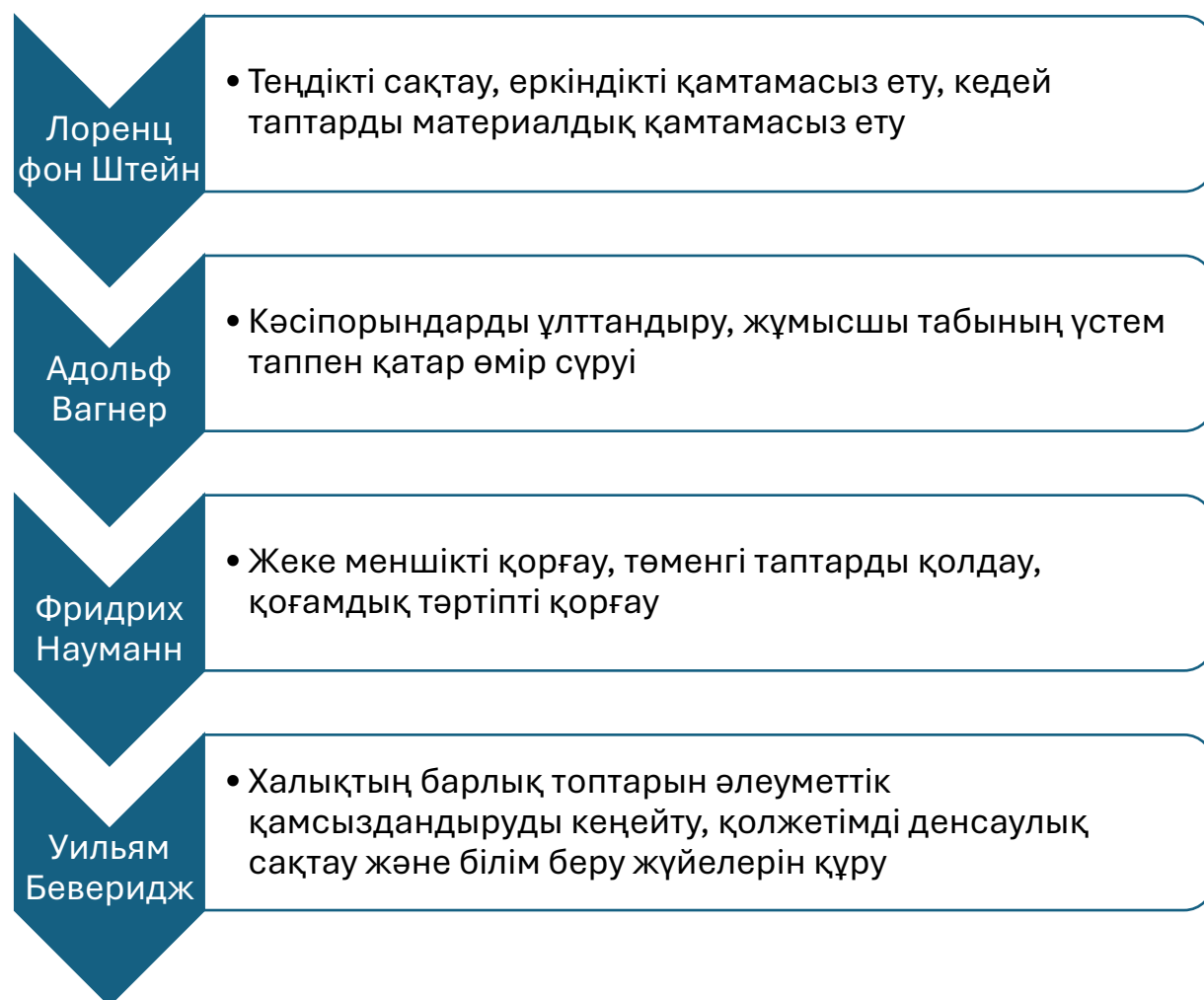
Әлеуметтік мемлекеттің салық саясатының теориялары әлеуметтік мемлекет тұжырымдамасына негізделген, мұнда мемлекет азаматтардың экономикалық және әлеуметтік дамуына

жауап береді. Әлеуметтік мемлекет идеяларын Л.фон Штайн, Ф.Науман, А.Вагнер және В.Беверидж тұжырымдаған [20].

Әлеуметтік мемлекет тұжырымдамасы биліктегі тұрақтылықты сақтауға ұмтылған ағартушылық идеяларына және 1789 жылғы француз революциясы оқиғаларына консервативті жауап ретінде пайда болды. 2-суретте осы теориялардың қысқаша сипаттамасы берілген.

Лоренц фон Штейн мемлекетті экономикалық және әлеуметтік прогрестің негізгі қозғалтқышы ретінде қарастырып, оның саясатына қоғамның ықпалын жоққа шығарды.

Фридрих Науманн төменгі таптарды қолдауды меншік құқықтары мен әлеуметтік тәртіпті қорғаумен біріктіретін әлеуметтік мемлекеттің либералды тұжырымдамасын жасады.

Сурет 2. Әлеуметтік мемлекеттің теориялары

Адольф Вагнер негізгі салаларды (банктер, сақтандыру компаниялары, темір жолдар) ұлттандыру арқылы капиталистік мемлекетті әлеуметтік мемлекетке айналдыруды ұсынды. Ол өзінің тұжырымдамасын таптық күрестің марксистік теориясына қарсы қоя отырып, жұмысшы табының бірігуін және әлеуметтік топтардың бейбіт қатар өмір сүруін жақтады.

Вагнердің идеялары Ұлы Депрессия және дүниежүзілік соғыстар кезінде одан әрі дамыды және Ф.Рузвельттің фермерлерді қолдау, кәсіподақтар құру, балалар еңбегіне тыйым салу сияқты реформалары осы көзқарасты көрсетті.

1942 жылы У.Беверидж қорғаныстың дуальды әдісіне негізделген әлеуметтік сақтандыру моделін жасады: денсаулық сақтау мен отбасылық жәрдемақыны мемлекет қаржыландырады, ал қалған шығындарды жұмысшылар мен жұмыс берушілер өтейді. Жүйе әлеуметтік қорғаудың үш деңгейін қамтыды: мемлекет, жұмыс беруші және қызметкер. Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде Ұлыбритания бұл модельді жүзеге асыра бастады, ол шамалы өзгерістермен бүгінгі күнге дейін сақталды [21].

Барлық тұжырымдамалар бір нәрсеге келіседі: мемлекет және оның экономикалық саясаты азаматтардың әлеуметтік қорғалу деңгейін және әл-ауқатын анықтайды.

Әлеуметтік мемлекеттің дамуы көп талқыланғанымен, салық жүйелерінің эволюциясы сирек қарастырылды. Бұл таң қаларлық, өйткені салықтар әлеуметтік міндеттемелердің негізгі элементі болып табылады. Мемлекетке адалдық саяси немесе діни факторлармен анықталмаған Батыс елдерінде салық салу бұлтартпас міндет болып қала береді. Ол қоғамның барлық деңгейлеріне әсер етеді және әлеуметтік артықшылықтарға әсер етуі мүмкін. Оның үстіне салық түсімдері қоғамдық игіліктерді қайта бөлуді, қаржыландыруды және мемлекеттің өзін қолдауды қамтамасыз етеді.

Қазіргі мемлекеттер салық жүйесі арқылы өздерінің мүдделері мен қоғамның қажеттіліктерін теңестіруге ұмтылады. Бұл мақсатқа жету үшін орталық пен аймақтардың салық жүктемесі, әлеуметтік бағдарламаларды қаржыландыру, мемлекет пен салық төлеушілер арасындағы ымыраға келу, халықтың әртүрлі топтарының мүдделерін ескеру арасындағы теңгерімді сақтау маңызды.

Салықтардың функцияларының саны пікірталас нысанасы болып қала береді: кейбір зерттеушілер тек фискалдық функцияны атап көрсетсе, басқалары бюджеттік, әлеуметтік, бақылау, ынталандыру және экономикалық функцияларды қосады. Міндетті төлемдер арқылы мемлекеттің қаржыландыруын қамтамасыз ететін фискалдық функция негізгі функция болып қала береді. Нақ бюджет арқылы салықтар әлеуметтік бағдарламалар мен жобаларды жүзеге асыруға мүмкіндік береді [22,23].

Салық салу мемлекеттің әлеуметтік саясатын көрсетеді, бірақ фискалдық функцияның басымдығы көбінесе оның әлеуметтік рөлінен екпін ауыстырады. Бұл салықтарды әлеуметтік-экономикалық мәселелерді реттеу құралы ретінде шектейді, оны АҚШ пен Франция мысалында көруге болады [24].

АҚШ пен Францияның салық жүйелерін салыстыра отырып, олардың салық құрылымындағы айырмашылықтарын атап өтуге болады. АҚШ федералды табыс салығына баса назар аударады, ал Франция оны ұзақ уақыт бойы әлсіз ұстады. Алайда Франция алғашқылардың бірі болып қосылған күн салығын енгізді.

Екі елде де 1890 жылдардағы табысқа салық салу туралы пікірталастар болды прогрессивті табыс салығын енгізуге әкелді: АҚШ-та 1913 ж., Францияда 1914 ж. Алайда, кірістерді бақылаудың жеткіліксіздігінен француз салығы әлсіз болып қалды. 1920 жылдары табыс салығынан түсетін түсімдерді көтеруге тырысқан Франция ұлттық сату салығын енгізді, кейін ол ҚҚС-қа (қосылған күн салығы) айналды, елдің салық жүйесінің негізі болды.

Америка Құрама Штаттарын, керісінше, Францияға қарағанда, 1920 жылдардағы ұлттық сату салығынан бас тартып, табыс салығына және басқа да прогрессивті кіріс көздеріне сүйенді. Бұл тіпті консервативті үкіметтер де қолдайтын икемді және тұрақты қаржыландыру жүйесін қамтамасыз етті.

1900-1920 жж. АҚШ, Ұлыбритания, Норвегия және Нидерланды жанама салықтарға тәуелділігін айтарлықтай төмендетті, ал Франция мен Италияда бұндай тәуелділік сақталды [25].

1920 жылдардың ортасына қарай Франция мен Америка Құрама Штаттары әлеуметтік қызметтерді қаржыландырудың

әртүрлі жолдарын таңдады. Кейінірек жалақы салықтары екі елде де прогрессивті және регрессивті салықтардың үйлесімін күшейтті.

Франция мен Америка Құрама Штаттарының әртүрлі салық жолдары индустрияландыру мен мемлекеттік орталықтандырумен байланысты. Америка Құрама Штаттарында индустрияландыру жылдамырақ болды, бірақ ел күшті аймақтық биліктері бар федерация болып қалды. Франция, керісінше, орталықтандырылған мемлекет болды. Бұл айырмашылықтар табысқа салық салуды қолдайтын немесе қарсы тұратын саяси коалицияларға әсер етті.

АҚШ-та индустрияландыру аграрлық және өнеркәсіптік секторлар арасындағы қайшылықты ушықтырды, прогрессивті салық салуды қолдайтын коалиция құрды. Фермерлер салаға пайда әкелетін, бірақ бағаны көтеретін тарифтерге балама ретінде табыс салығын көтерді. Монополиялардың күшеюі лейбористер мен халықтың наразылығын тудырды, ал прогрессивті салық салу Демократиялық партияның негізгі тұжырымдамасына айналды. Ауылдық штаттардағы республикашылардың қосылуы табыс салығын қабылдауға әкелді.

Бірінші дүниежүзілік соғыс прогрессивті салықтар есебінен қаржыландырылды, олардың көпшілігі соғыстан кейін өз орнында қалды. Францияда прогрессивті салық салу ынтасын баяу индустрияландыру және үлкен үлес алып отырған ауыл шаруашылығы секторы әлсіретті. Сонымен қатар, француз өнеркәсібі шағын бизнеске әлі қауіп төндірген жоқ, бұл салық реформасын баяулатты.

Францияда орталықтандырылған мемлекет жергілікті басқарудың рөлін шектеп, қоғамның монополия мен теңсіздікке қарсы бірігуін қиындатты. Оның орнына билік азаматтардың «фискалдық инквизициядан» қорқуымен бетпе-бет келді, бұл табыс салығы туралы заңдар мен басқару тетіктерін әлсіретіп жіберді.

АҚШ-та табыс салығы наразылық тудырған жергілікті салықтарға қолайлы балама болды. Қалыптасқан салық құрылымдары бір ғасырдан астам уақыт бойы, тіпті соғыстар мен экономикалық дағдарыстар кезінде, салық түсімдері күрт өскен кезде де тұрақты болды, бірақ өзінің әлеуметтік бағытын сақтап қалды.

Кеңес Одағы кезіндегі салық жүйесінің дамуына келетін болсақ, Кеңес Одағы кезіндегі маңызды жаңалық азық-түлік

салығы – шаруаларға арналған заттай салық болды. Жаңа экономикалық саясатқа (ЖЭС) көшу салық жүйесін қалпына келтіруге, оның ішінде тұз, қант, керосин және басқа да тауарларға акциздерді енгізуге ықпал етті. Осы кезеңде алғашқы әлеуметтік кепілдіктер пайда болды: еңбек ету, демалу, тегін білім алу және емдеу құқығы, сондай-ақ әйелдердің бала күтіміне байланысты ақылы демалысы. Бұл өзгерістер экономикалық саясат пен салық реформаларының нәтижесі болды.

1930 жылдары ЖЭС жойылып, салықтар әкімшілік пайда алуға жол берді. Бұл тәсіл КСРО-да 1991 жылға дейін сақталды. Ел «жалпы тапшылық» жағдайында болды: өмір сүру деңгейі салыстырмалы түрде тең болды, бірақ тауарлардың ассортименті мен жайлылығы шектеулі болды.

Ресейдің, АҚШ-тың және Францияның салық жүйесінің тарихы көрсеткендей, салықтар ең алдымен фискалдық функцияны орындайды, ал олардың әлеуметтік рөлі табыстарды қайта бөлуде және қоғам құрылымын өзгертуде көрінеді.

Қазіргі мемлекет экономикалық тиімділік пен әлеуметтік әділеттілік арасындағы тепе-теңдікке ұмтылады. Салықтардың фискалдық қызметі бюджетті кірістермен қамтамасыз етеді, ал олардың қайта бөлуші рөлі жиналған қаражатты қоғамдық қажеттіліктерге бағыттай отырып, әлеуметтік функцияны ішінара ауыстырады. Осылайша, салықтар әлеуметтік қайшылықтарды жұмсарту және тұрақтылықты сақтау құралына айналады.

Қазіргі жағдайда салықтар негізінен әлеуметтік бағдарламаларды қаржыландыруға тікелей қатысы жоқ басқа міндеттерді тежей отырып, фискалдық функцияны орындайды.

Салық салу деңгейі жоғары дамыған елдер әлеуметтік бағдарламалардың кең ауқымын қамтамасыз етеді, ал әлеуметтік бағытталған салық салуда мемлекеттің экономикаға араласу дәрежесі негізгі рөл атқарады. Бірқатар елдердегі неолибералдық салық реформалары салық ставкаларын өзгертті және салық саясатының әлеуметтік құрамдас бөлігіне мән беруді күшейтті.

1.2 Салықтардың экологиялық функциясының теориялық негіздері

Адамзат ерте заманнан бері табиғи ресурстарды пайдаланып, қоршаған ортаға зиянын тигізіп келеді. Бұл залал аз болғанша баға белгілеуде ескерілмеді. Экология мен экономиканың байланысын мойындау ғана экологиялық салықтардың пайда болуына әкелді.

Салықтардың экологиялық қызметі XX ғасырда пайда болған салыстырмалы түрде жаңа құбылыс және оның даму процесі жалғасуда.

Салықтардың экологиялық функциясына негіз болған А.Пигудың «Әл-ауқат экономикасы» (1920 ж.) еңбегі болды. Ол теріс сыртқы әсерлер болған жағдайда ресурстарды нарықтық бөлу тиімсіз болатынын дәлелдеді. Максималды пайдаға ұмтылған кәсіпорындардың мемлекеттік реттеусіз қоршаған ортаға келтірілген зиянды азайтуға ынтасы жоқ. Осының нәтижесінде қоршаған ортаны ластау зардаптарын жоюға жұмсалатын шығындар қоғамға түсіп, сыртқы шығындар есебінен өнімнің нақты бағасы жоғары болып шығады [26].

Экологиялық салық салусыз теріс сыртқы әсерлері бар тауарлар нарығы тиімсіз болып қала береді. Бұл мәселені шешу үшін Пигу экологиялық (Пигуан) салықтарын енгізу арқылы сыртқы әсерлерді енгізуді ұсынды [12].

Пигу салықтарын іс жүзінде қолдану XX ғасырдың аяғында ғана басталды. Бұл тақырыпқа «Өсудің шектері» (1972) жұмысы назар аударды, онда халық пен экономикалық өсудің одан әрі ресурстарға, суға және ауаға қауіп төндіретіні, тұрақты дамуға көшуді талап етеді [27].

Маңызды қадам ластаушы төлейді қағидатын (PPP – polluter pays principle) халықаралық мойындау болды. 1972 жылы ЭЫДҰ (Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы) оны ластаушыларды қоршаған ортаны қорғау шығындарын жабуға міндеттейтін экологиялық салық салудың негізі ретінде қабылдады. Бұл қоршаған ортаны ластауға әкелетін тауарлар мен қызметтердің бағасына экологиялық шығындарды қосуды білдіреді [28].

1972 жылы В.Баумоль ластануды азайтуға жұмсалған шығындар алынған пайдадан аспайтын болса, онымен күресу тиімді екенін дәлелдеді [29].

Экологиялық салықтарды іс жүзінде жүзеге асыру ластануды бақылаудағы қиындықтарға байланысты кешіктірілді. Тек 1980-1990 жылдары шығарындыларға, энергияға, көміртегі мен күкіртке салықтарды қоса алғанда, оларды жүзеге асыру басталды. Мақсат – экологиялық жауапкершілікке ие тұтынуды ынталандыру. 1990 жылдары ЭЫДҰ «экологиялық салық» терминін қабылдады, содан кейін көптеген елдер осы салада өздерінің салық жүйелерін қалыптастыра бастады [30].

Экологиялық салықтардың дамуы, әсіресе мөлшерлемелер мен жеңілдіктерді анықтауда күрделі болды. Олардың тиімділігін, атап айтқанда, кәсіпорындар мен тұтынушылардың экологиялық хабардар болуына, тұрақты өндіріс пен тұтынуға көшуді ынталандыратын әсерін бағалау одан да қиынырақ болды.

1990 жылдары Экологиялық салық реформасын алдымен Швеция, Норвегия, Финляндия, Дания және Нидерланды, содан кейін басқа Еуропа елдері енгізді. Олардың негізгі әсері – «қос дивиденд», экологиялық және экономикалық пайданың жиынтығы. Мұндай салықтарды енгізу салық ауыртпалығын арттырмай, әлеуметтік төлемдерді азайту және табысқа салық салуды түзету есебінен өтелді. Табиғи ресурстар төлемдерінен айырмашылығы, экологиялық салықтар фискалдық мақсаттарға емес, ресурстарды үнемдеуді ынталандыруға, экологиялық тиімділікті арттыруға және қолайсыз аймақтардың өмір сүру жағдайын жақсартуға бағытталған [31,32].

Боссело және т.б. «қос дивиденд» әсері бір өндіріс секторы және бір өндіріс факторы (еңбек немесе капитал) бар экономикада мүмкін емес екенін көрсетті [33].

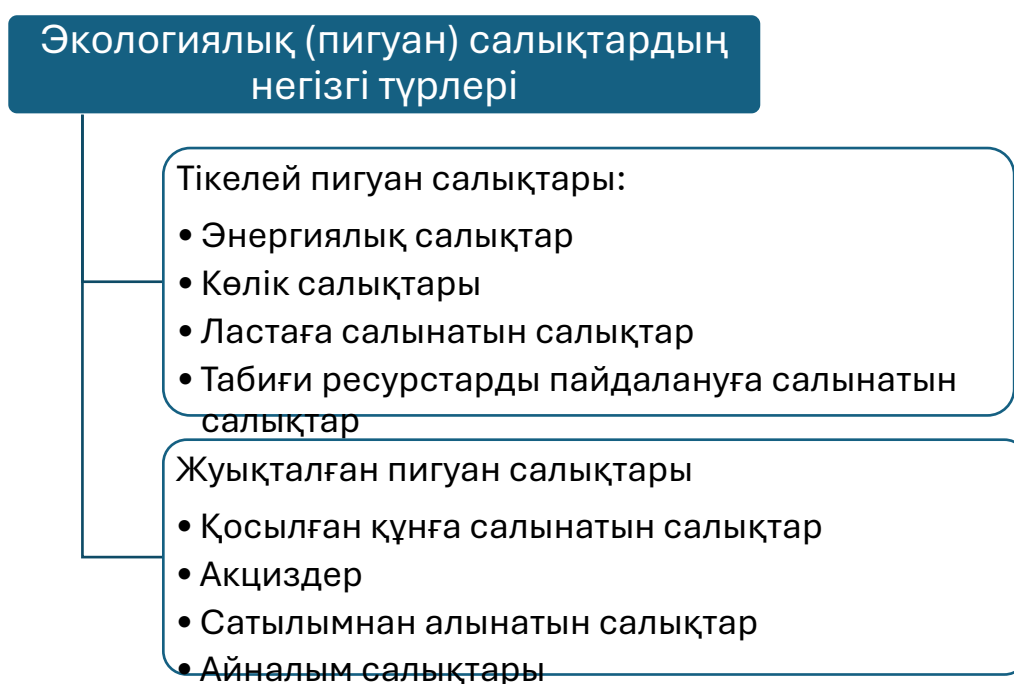
Дегенмен, бірнеше факторларды қолдану арқылы оған қол жеткізуге болады. Гулдер табыс салық ауыртпалығын жұмысшылардан тұрақты факторларға, әсіресе капиталға ауыстыруға байланысты екенін атап өтті [34].

Оуслати экологиялық салық реформаларының негізгі қиындығы екі мақсатты біріктіру екенін атап өтті: шығарындыларды азайту және экономикалық өсуді жеделдету. Экологиялық салықтарды енгізу қоршаған ортаны жақсартуға және салықтық бұрмалауларды азайтуға, салық жүйесінің бейтараптығын арттыруға бағытталған [35].

1990-2010 жылдар аралығында экологиялық салықтар белсенді түрде енгізіліп, тиісті реформалар жүргізілді. Көптеген елдерде, соның ішінде дамушы елдерде де салықтардың экологиялық функциясының кеңінен жүзеге асырылғанын растайтын бұл өзгерістер негізінен аяқталды.

1990 жылдарға қарай экологиялық салықтар мен олардың функциялары туралы нақты түсінік пайда болды. Еуростаттың мәліметі бойынша, экологиялық салық қоршаған ортаға теріс әсер ететін объектілердің физикалық сипаттамаларына негізделген салық болып табылады.

Салықтардың экологиялық қызметі – қоршаған ортаны жақсарту және халықтың әл-ауқатын арттыру. Түсінікті болу үшін экологиялық (пигуан) салықтарының классификациясы берілген (3-сурет).

Сурет 3. Экологиялық салықтардың жіктелуі

Пигуан салықтары екі түрге бөлінеді:

- Тікелей – ластанудың дәл өлшенген көлеміне байланысты;
- Жуықталған – жанама түрде, қолданыстағы жанама салықтардың салық базасын ұлғайту арқылы есептеледі.

ЕО елдерінде экологиялық салықтардың 78%-ы энергетикалық салықтар, 19%-ы көлік салығы, 3%-ы ғана қоршаған ортаны ластауға және ресурстарды пайдалануға салықтар [36].

Экологиялық салықтар қоршаған ортаны жақсартуға көмектеседі, бірақ әртүрлі жолдармен. Жуықталған салықтар әкімшілік шығындарды азайтып, бақылауды жеңілдеті отырып, қолданыстағы салық жүйесін пайдаланады. Бұл мемлекетке үнемделген ресурстарды қоршаған ортаны қорғау шараларына бағыттауға мүмкіндік береді, сонымен қатар салық төлеуден жалтару тәуекелдерін азайтады [37].

Жуықталған салықтардың негізгі кемшілігі ластану көлемімен тікелей байланыстың жоқтығы болып табылады. Тікелей Пигу салықтарынан айырмашылығы, олар ластаушыларды экологиялық таза технологияларды қабылдауға және олардың қоршаған ортаға теріс әсерін азайтуға ынталандырмайды [38].

Салықтарды ластау көлемімен байланыстыру интернализация тиімділігінің негізгі факторы болып табылады. Жуықталған салықтарда әлсіз байланыс шығарындыларды азайтуға ынталандыруды азайтып қана қоймайды, сонымен қатар өндіріс пен тұтыну шешімдерінің бұрмалануына әкелуі мүмкін [22].

Технологияны таңдау шектелген және салық базасы мен ластану арасындағы байланыс тұрақты болған кезде жуықталған салықтар тиімді болады. Хоеллер мен Уоллиннің пікірінше, жанармай салығы CO_2 шығарындыларын тікелей салық салуға немесе квотаға қарағанда тиімдірек азайтады [39].

Тікелей және жанама Пигу салықтарын пайдалану сыртқы әсерлерді азайтуды және қоршаған ортаның сапасын жақсартуды ынталандырады. Реформалардың қоршаған ортаға әсері оңай анықталады, ал көбінесе өзара байланысты экономикалық әсерлер күрделі талдауды және сараланған бағалауды қажет етеді.

Экологиялық және экономикалық әсерлер арасындағы тепе-теңдік уақыт өте келе өзгеруі мүмкін. Мысалы, Карраро мен оның әріптестері ұзақ мерзімді перспективада экологиялық әсерлер азайса да экономикалық әсерлер артуы мүмкін екенін атап өтті [40].

Экономикалық өсуді арттырудың әсері. Көбінесе экономикалық өсудің жоғары қарқыны арқылы қоршаған ортаның жақсарған сапасын экономикалық әл-ауқаттың жоғарылауымен үйлестіру мәселесі өзекті болып табылады. Дәстүрлі түрде

экологиялық салықтар табиғи ресурстарды пайдалануды шектеу ретінде қарастырылды, бұл экономикалық өсуді тежейді. Бұл мәселе экологиялық реформаны аяқтаған елдерде де, мұндай өзгерістерге енді ғана дайындалып жатқан елдерде де саяси пікірталастарда белсенді түрде талқылануда.

Соңғы онжылдықтарда эндогендік өсу теориясы (Ромер, Лукас, Барро және т.б.) экологиялық салық салу мен экономикалық өсу арасындағы байланысты талдауды айтарлықтай алға жылжытты. Бұл теория қоршаған ортаның сапасын жақсарту үнемдеуді, инновацияларды, ресурстар өнімділігін арттыруды және білім беруді жақсартуды ынталандыруы мүмкін екенін мойындады, бұл өз кезегінде экономикалық өсуге ықпал етеді. Алайда бұл әсерлер ұзақ мерзімді перспективада пайда болады [41-45].

Осылайша, қоршаған орта сапасы мен экономикалық өсудің жақсаруы жиі үйлесімсіз болады. Оуслатидің айтуынша, экономикалық өсім ұзақ мерзімді перспективада қол жеткізілген кезде қоршаған орта сапасы қысқа мерзімді перспективада жақсаруы мүмкін. Қысқа мерзімде тіпті баяу өсу мүмкін [35].

Басқа салықтарды азайтудың әсері экологиялық салық реформасының экономикалық тиімділігінің маңызды бөлігі болып табылады. Ол өндірістің басқа факторларына салық жүктемесін азайту үшін экологиялық салықтардан түсетін түсімдерді қайта бөлуден тұрады. Көбінесе бұл бизнестің еңбек шығындарын төмендететін (мысалы, әлеуметтік аударымдарды азайту арқылы) және жұмыс күшінің ұсынысының ұлғаюын ынталандыратын (табыс салығын немесе қосымша шегерімдерді азайту) еңбекке салынатын салықты азайту. Жасыл бастамалармен айналысатын үй шаруашылықтары мен бизнес үшін субсидиялар немесе салықтық жеңілдіктер сияқты қайта өңдеудің басқа түрлері де мүмкін.

Патуэлли және т.б. экологиялық салық түсімдерін қайта өңдеу мемлекеттік бюджет үшін реформаның бейтараптығын сақтайды, бұл ретте барлық қаражат бюджетте қалады. Бұл тәсілді көптеген елдер қолданады. Дегенмен, Финляндия, Швеция және Германия сияқты кейбір елдер экологиялық салықтан түсетін кірістен көбірек кірісті қайта өңдейді. Бұл бюджет кірістерін азайтады, бірақ үй шаруашылықтары мен бизнес үшін үлкен экономикалық пайда алуға мүмкіндік береді [46].

Де Мори мен Бовенберг экологиялық салық түсімдерін толығымен қайта өңдеусіз бейтарап көзқарасты қабылдамау салық ауыртпалығының біржақты өсуіне байланысты экономикалық құлдырауға әкелетінін айтады [47].

Жұмыспен қамту эффектісі еңбек және табыс салығын төмендетумен байланысты, бірақ салық саясаты үшін ерекше назар аударуды қажет етеді. Патуэлли және басқалар экологиялық реформалар, әсіресе ұзақ мерзімді перспективада жұмыспен қамтуды арттыратынын растайды [46].

Янсен мен Клаассен бұл әсер салықты азайту кезінде жұмыс күшіне сұраныс пен жұмыс күшіне сұраныстың икемділігіне байланысты екенін көрсетеді. Неғұрлым икемділік жоғары болса, салық мөлшерлемелері төмендеген кезде жұмысшылар соғұрлым олардың еңбек ұсынысын арттырады [48].

Еңбек ұсынысының икемділігі жалақы деңгейі өзгерген кезде жұмыс күшінің ұсынысының қалай өзгеретінін көрсетеді. Бұл әсерді талдағанда, табыс салығының мөлшерлемесі төмендеген кезде жұмыс күшінің ұсынысы қанша пайызға өсетінін немесе төмендейтінін көрсетеді. Белгілі бір топтар үшін жұмыс күшінің ұсынысы неғұрлым икемді болса, бұл топтар соғұрлым олардың жұмыс күшінің ұсынысын арттырады.

Бос уақыт пен жұмыс арасындағы алмастыру әсері басым болғандықтан, табыс салығы ставкаларын төмендету есебінен жұмыс күші ұсынысының ең көп өсуі жас жұмысшылар мен зейнеткерлер сияқты табысы аз топтар арасында байқалады. Табысы жоғары топтар, әсіресе орта жастағы жұмысшылар, жұмыспен қамтудың артуына азырақ жауап береді.

Еңбек ұсынысының икемділігі жұмысшының отбасылық жағдайына байланысты. Салық салу отбасы мүшелерінің мотивациясына әртүрлі әсер етеді. Жеке салық салу кезінде (мысалы, Ресейде) жұмыс күшінің ұсынысы икемді, ал отбасылық салық салу кезінде (мысалы, АҚШ-та) икемді емес. Жұмыс күшіне сұраныстың икемділігі әлеуметтік төлемдер мөлшері өзгерген кезде жұмыс күшіне сұраныстың қалай өзгеретінін көрсетеді. Әлеуметтік төлем мөлшерлемелерін төмендету еңбекті көп қажет ететін салаларда жұмыс күшіне сұранысты арттырады және «жасыл» жұмыс орындарын құруға ықпал етеді, ал капиталды көп қажет ететін салалар үшін бұл әсер төмен болады.

Салық жүйесінің жалпы тиімділігі үшін артық салық жүктемесін азайтудың әсері маңызды. Шамадан тыс салық ауыртпалығы салықтар тауарлар мен қызметтердің аз тұтынылуына немесе өндірілмеуіне, қоғамдық әл-ауқаттың нашарлауына әкеп соғатын кезде пайда болады [22].

Оатс экономикалық тиімділікке шекті артық салық жүктемесі барлық салықтар үшін бірдей болғанда қол жеткізілетінін көрсетті. Салық құрылымын өзгерту ауыртпалықты азайта отырып, жалпы кірісті сақтай алады. Ол сондай-ақ экологиялық салықтар артық жүктемені азайта алатынын атап өтті, өйткені олар экономикалық бұрмалануларды тудырмайды және экологиялық сыртқы әсерлерді бағалау мәселелерін түзетеді, бұл жалпы алғанда салық жүктемесін азайтады [49].

Эмпирикалық дәлелдер шекті артық салық ауыртпалығының маңыздылығын көрсетеді. Баллард және басқалары салық түсімінің әрбір қосымша доллары үшін оны 20-30% деп бағалады. Экономикалық нәтиже экологиялық салық салуды реформалау есебінен осы ауыртпалықты азайту болып табылады [50].

Теркланың зерттеулері артық салық жүктемесін азайту ресурстарды бұрмалайтын ағымдағы салық түсімдерін корпоративтік және жеке табыс салығымен ауыстыру арқылы мүмкін болатынын көрсетеді. Ол екі негізгі ауаны ластаушы заттардың шығарындыларына салынатын салықтардың тиімділігі федералды жеке табыс салығы (0,63-3,05 миллиард доллар) мен корпоративтік салықтан (1-4,87 миллиард доллар) түсетін түсімдерді ауыстыру үшін жеткілікті жоғары екенін есептейді [51].

Сонымен, салықтардың экологиялық функциясы 1990 жылдары алғашқы экологиялық салық реформаларының жүзеге асырылуымен пайда болды деп қорытынды жасауға болады. Бастапқыда елдер бюджет кірістерін «лас» өндіріс арқылы ұлғайта отырып, фискалдық құрамдас бөлікке назар аударды. Уақыт өте келе көптеген адамдар бейтарап тәсілге көшті, онда экологиялық салықтардан түсетін түсімдер бюджет ішінде қайта бөлінеді, бұл үй шаруашылықтары мен бизнес үшін айтарлықтай экономикалық әсерге мүмкіндік береді. Бұл тәсіл шамадан тыс салық жүктемесін азайтты, жұмысбастылықты арттырды және ұзақ мерзімді перспективада тұрақты экономикалық өсу перспективаларын жақсартты.

1.3 Салық саясатындағы фискалдық, реттеуші және экологиялық функцияларының ара-қатынасы

Орнықты даму мақсаттары салық саясатында көрініс табады, ол қаржыландыру көздерін қалыптастырып қана қоймай, оларға қол жеткізуге ықпал етеді. Орнықты дамудың экономикалық, әлеуметтік және экологиялық аспектілерінің оңтайлы үйлесімін табу маңызды болғаны сияқты, елдер арасындағы «енгізу» параметрлерінің айырмашылығын, жаһандық сын-қатерлер мен экономикалық шындықтардың әсерін, сондай-ақ олардың динамизмін ескере отырып, салық саясатының фискалдық, реттеуші және экологиялық функциялары арасындағы теңгерімді табу маңызды.

2015 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясы он жеті өршіл мақсатты қамтитын 2030 жылға дейінгі тұрақты даму күн тәртібін қабылдады. Осы мақсаттарды жүзеге асыруға қолдау көрсету үшін Ұлыбритания, Германия, Нидерланды және АҚШ үкіметтері Аддис салықтық бастамасын бастады. Бастама қаржы ресурстарын жұмылдыру, фискалдық саясатты жетілдіру және тиімді салық жинау рәсімдері бойынша ынтымақтастықты құруға бағытталған [52].

Салық саясаты орнықты дамуды қаржыландыру үшін фискалдық кірістерді қамтамасыз ету және теңсіздікті азайту, мүмкіндіктерді теңестіру және орнықты даму үлгілерін ілгерілету үшін салық құралдарын пайдалану арқылы ТМД-ға қол жеткізуде шешуші рөл атқарады [53].

Салықтық реттеу контекстінде орнықты дамуға қол жеткізуге ықпал ететін «орнықты салықтар» түсінігі туындайды [54].

Ресурстарды жұмылдыратын икемді салық саясаты кедейлікті тоқтату, аштықпен күресу, денсаулық пен әл-ауқатты жақсарту, сапалы білім беру, гендерлік теңдік, таза су мен энергияға қолжетімділікті қамтамасыз ету, экономикалық өсу және лайықты еңбек, инновацияларды қолдау, теңсіздікті азайту, тұрақты қалалар, климаттың өзгеруі мен жауапты өндірісті сақтау, экологиялық тазалықты сақтау сияқты Тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізудің кілті болып табылады.

Салықтардың фискалдық маңыздылығын арттыруға ерекше көңіл бөлінеді. Бұған салық салу базасын кеңейту, бейресми

секторды интеграциялау, заңсыз қаржы ағындарымен күресу және салық төлеуден жалтаруды азайту арқылы қол жеткізіледі. Аддис-Абеба салық бастамасының мониторингі салықтың ЖІӨ-ге қатынасының ұлғаюын, жанама салықтардың таралуын, салық салуды цифрландыруды күшейтуді, заңнаманы жетілдіруді және салықтан жалтарудың алдын алу үшін автоматты түрде ақпарат алмасу және BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) жоспары сияқты мемлекетаралық бастамаларды енгізуді атап өтеді [55].

Салық әкімшілігінің диагностикалық бағалау құралы (TADAT - Tax Administration Diagnostic Assessment Tool) салық әкімшілігінің мониторингі тоғыз бағытты, отыз екі көрсеткішті және елу бес параметрді қамтиды. Олар: салық төлеушілерді тіркеу, тәуекелдерді басқару, адал салық төлеушілерге қолдау көрсету, салық декларациялары мен төлемдерінің дұрыстығы мен уақтылығын бақылау, салықтық дауларды шешу, кірістерді тиімді басқару және салықтық процедуралардың ашықтығын арттыру.

Бұл шаралар Орнықты дамудың 16 және 17 мақсаттарын қолдайды. Орнықты даму серіктестігі халықаралық салық ынтымақтастығын, ашық ережелерді және өсуді ынталандыру және кірістерді жұмылдыру үшін салық жүйесіндегі мүдделер тепе-теңдігін қамтиды. Сондай-ақ қосарланған салық салуды және салықтан жалтаруды болдырмау үшін халықаралық реттеудің ортақ қағидаттарын әзірлеу маңызды, бұл үкіметтер мен салық органдарына деген сенімді нығайтуға көмектеседі [56].

БҰҰ-ның халықаралық салық ынтымақтастығы бойынша сарапшылар комитеті салық салу тек фискалдық мақсаттарға қол жеткізіп қана қоймай, сонымен бірге инклюзивті және тұрақты дамуға, ресурстарды жұмылдыруға, теңсіздікті азайтуға және тұрақты тұтыну мен өндіріс үлгілеріне ықпал етуі тиіс екенін атап өтеді [57].

Осылайша, салық саясатының реттеуші қызметі тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізуге және оларды жүзеге асырудың алғышарттарын жасауға бағытталған. Ол ауыл шаруашылығын, медицинаны, білім беруді, шағын бизнесті қолдауда (соның ішінде гендерлік теңдік үшін), зиянды тауарларға акциздерді енгізуде және басқа да шараларда көрінуі мүмкін. Салық салудың экономика мен қоғамға кешенді әсерін, сондай-ақ салықтық шешімдердің ұзақ мерзімді салдарын қарастыру маңызды.

Жекелеген секторлар мен санаттарды салықтық қолдау салық түсімдерінің төмендеуіне әкелуі мүмкін, бұл фискалдық мақсатқа қайшы келеді. Бұл қайшылық орнықты даму мақсаттарына қарсы бағытталған салық салуды енгізудің бастапқы кезеңдерінде әрқашан айқын бола бермейді. Мысалы, БҰҰ алкогольге, темекіге және қантқа салынатын салықтар бір мезгілде ресурстарды жұмылдыруға және оң мінез-құлық үлгілерін ынталандыруға көмектесетінін атап өтеді [58].

Реттеу функциясының нәтижесі болып табылатын қалаусыз қызмет түрлерін шектеу көбінесе фискалдық мақсатқа қайшы келетін салық түсімдерінің азаюына әкеледі. Мұнымен күресуде айыппұлдар мен басқа да жазалар тиімдірек. Дегенмен, салық салу әрекетіне нақты балама бар болса, салық құрылымы қалаған мінез-құлықты көтермелей алады [59].

Салық саясаты басқаларға зиян келтірместен бір немесе бірнеше SDG қолдаса, тұрақты болып саналады. Мысалы, трансұлттық компаниялар үшін салық жеңілдіктері инфрақұрылымға инвестицияларды ынталандыруы мүмкін (9-мақсат), сонымен бірге салық түсімдерінің жоғалуына әкелуі мүмкін. Бұл шығындар көбінесе тауарлар мен қызметтерге салынатын салықтардың ұлғаюымен өтеледі, бұл теңсіздікті арттырады және теңсіздікті азайту мақсатына нұқсан келтіреді (10-мақсат) [60].

Салықтық ынталандырулардың тиімділігін бағалау көбінесе қарама-қайшы нәтижелер береді. Тікелей мемлекеттік қолдаудан айырмашылығы, салықтық ынталандырулар ашық емес, мақсаттылығы аз және жоғары шығындармен байланысты [61].

Сондай-ақ, орнықты даму мақсаттарына тікелей қайшы келетін немесе, ең болмағанда, оларға қол жеткізуге ықпал етпейтін салықтық реттеудің кейбір салаларына қатысты сынды атап өткен жөн [62].

Бұл ойлар фискалдық функцияны тиімді орындау пайдасына салықтардың реттеушілік әлеуетін барынша азайтуға әкелуі мүмкін. Дегенмен, салықтардың экологиялық функциясының маңыздылығы туралы жалпы консенсус бар.

Орнықты дамуға бағытталған салық саясатының экологиялық функциясы таза энергияға қол жеткізу бойынша SDG 7, сондай-ақ жауапты өндіріс, климаттық әрекет және экожүйені сақтау бойынша

SDG 12, 13, 14 және 15 қамтиды. Дегенмен, бұл мақсаттар экологиялық аспектілердің барлық спектрін қамтымайды.

Жанармай немесе көміртегі шығарындыларына салынатын салықтар SDG 3 және 15-ке қол жеткізуге көмектесетін ауа сапасын жақсартуға көмектеседі, сондай-ақ автомобиль көлігінің өсуін тежейді, кептелістерді азайтады және жол апаттарын азайтады, SDG 11 шеңберінде қалалардың тұрақтылығын қолдайды. Экологиялық салықтар сонымен қатар көлеңкелі экономиканы азайтып, ресми жұмыспен қамтуды (SDG 8), кедейлік пен теңсіздікпен күресуге (1 және 10 SDG) ықпал етуі мүмкін, өйткені бай үй шаруашылықтары көбірек энергия тұтынуға бейім, ал бұл салықтардың прогрессивтілігі теңдікке ықпал етеді [63-65].

Экологиялық салықтар кірістерді айтарлықтай жұмылдыруды, соның ішінде орта мерзімді перспективада қамтамасыз етеді. 1994–2018 жылдар аралығындағы 75 елдің деректеріне сүйенсек, олар табыс салығына қарағанда өндіріс пен жұмыспен қамтуға азырақ әсер етеді [66].

Экологиялық салықтардың шектелуі олардың табыс салығымен салыстырғанда төмен фискалдық әлеуеті болып табылады, әсіресе көміртектенуді бастаған елдерде. Экологиялық салықтардан түсетін түсімдер әдетте ЖІӨ-нің 5%-нан, ал дамушы елдерде ЖІӨ-нің 1,5%-ынан аспайды. Тиісінше, олардың салықтық түсімдердегі үлесі сирек 10%-дан асады. 2015 жылдан бастап тұрақты дамудың 2030 күн тәртібі қабылданғанына қарамастан, экологиялық салық салуға деген көзқарастардың өзгеруі кірістерде көрініс тапқанымен, экологиялық салықтардың айтарлықтай өсуі байқалған жоқ.

Covid-19 пандемиясы сияқты жаһандық сын-қатерлер экологиялық салықтардан түсетін түсімдердің тұрақсыздығын көрсетті және оларды дағдарыс кезінде тұрақты кірістерді қамтамасыз ететін дәстүрлі салықтармен толықтырудың маңыздылығын көрсетті. Жасыл салықтар дамушы елдерге инклюзивті экономикалық өсу аясында төмен көміртекті трансформацияны тиімді жүзеге асыруға көмектесуде маңызды рөл атқарады. Бағалаулар экологиялық салық салудың реттеушілік мүмкіндіктерін кеңейту үшін айтарлықтай әлеуеті бар екенін көрсетеді [67,68].

Орнықты дамуға бағытталған салық саясатының фискалдық функциясының өсіп келе жатқан маңыздылығы жаһандық сын-қатерлер аясында байқала бастады. Covid-19 пандемиясы салықтар

үшін фискалдық кеңістікті қысқарта отырып, мемлекеттік шығындардың ұлғаюына әкелді. Мұндай жағдайларда тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізу салықтардың фискалдық функциясын ерекше маңызды ететін жаңа міндеттерді ескеруді талап етеді [69].

Қысқа мерзімді перспективада салық төлеушілерді жаһандық сын-қатерлердің жағымсыз экономикалық және әлеуметтік зардаптарынан қорғау маңызды. Ұзақ мерзімді перспективада салық саясатын ұлттық жағдайлар мен басымдықтарға бейімдеу арқылы тұрақты дамуға салық салудың үлесін күшейту қажет [70].

Біріккен Ұлттар Ұйымының Салық ынтымақтастығы бойынша сарапшылар комитеті жаһандық сын-қатерлерді шешу үшін үш бағытты, соның ішінде фискалдық саясат пен ТЖМ әсерін анықтайды. Олардың бірі – қант, алкоголь және темекіге салықтар есебінен қаржыландырылатын денсаулық сақтау (SDG 3), сондай-ақ медицина саласына мемлекеттік шығындарды ұлғайту [71].

Екінші бағыт – SDG 1, 2, 8 және 10 шеңберінде үй шаруашылықтарын қолдау, оған теңсіздікпен күресу үшін салық прогрессивтілігін арттыру, салық төлеуден жалтаруға қарсы шараларды күшейту, экономикалық өсуді фискалдық қолдау және әлеуметтік қорғауға шығыстарды ұлғайту, сондай-ақ қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін байлыққа салық салу кіреді.

Үшінші бағыт – 4, 5, 10, 13, 14 және 15 SDGs қоса алғанда, пост-COVID әлемі үшін жағдай жасау. Бұған экологиялық салықтар, гендерлік теңдік пен теңсіздікпен күресу үшін фискалдық саясат, жаһандық ауруларға дайындық үшін мемлекеттік шығындар, салық жүйесін жетілдіру және халықаралық салық стандарттарын енгізу кіреді [72].

Орнықты даму үшін салық саясатын құру фискалдық, реттеуші және экологиялық аспектілерді қамтитын кешенді тәсілді талап етеді. Мақсаттарды, әдістер мен құралдарды нақты анықтау және бұл шаралардың шектеулерін ескеру маңызды. Орнықты дамуды қолдамайтын салықтық жеңілдіктерге ерекше назар аудару қажет. Экологиялық салықтар фискалдық және реттеуші контексттерде, әсіресе дамушы елдерде тиімді екені дәлелденді (2-кесте).

Кесте 2 – Экологиялық салықтардың маңызы

Ел	Жанар-жағар майдың акциздік түсімдері		Көміртек салығынан түсетін түсімдер		Эмиссиялық сауда жүйелерінің (ETS) кірістері		Электр энергиясының акциздік түсімдері		Таза энергияға салынатын салық түсімдері		Ағымдағы таза көміртегі бағасының кірістері		Көміртегі бағасының төменгі деңгейінен 60 еуроны құрайтын қосымша табыс		Көміртегі бағасының төменгі деңгейінен 120 еуроны құрайтын қосымша табыс		Жалпы реформалық әлеует	
	2021	2023	2021	2023	2021	2023	2021	2023	2021	2023	2021	2023	2021	2023	2021	2023	2021	2023
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Австралия	0,6	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,5	0,4	0,6	0,5	0,9	0,7	0,6	0,5	1,5	1,3
Австрия	1,3	0,9	0,0	0,0	0,1	0,4	0,3	0,0	1,7	1,0	1,4	1,0	0,1	0,1	0,3	0,2	0,7	0,7
Бельгия	1,2	1,0	0,0	0,0	0,1	0,2	0,0	0,0	1,3	1,1	1,2	1,0	0,3	0,3	0,4	0,3	1,0	0,9
Канада	0,7	0,4	0,4	0,5	0,1	0,1	0,0	0,0	1,2	1,0	1,1	0,9	0,6	0,3	0,9	0,8	1,8	1,5
Чили	0,7	1,0	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,8	1,0	0,8	1,0	1,2	0,9	0,8	0,7	2,0	1,6
Колумбия	0,6	0,4	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,6	-0,8	0,7	-0,7	1,0	1,0	0,9	0,6	1,9	2,3
Коста-Рика	1,5	1,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,1	1,7	1,3	1,5	1,2	0,1	0,1	0,2	0,1	0,2	0,2
Чехия	1,7	1,1	0,0	0,0	1,2	1,1	0,0	0,0	2,9	2,2	2,9	2,1	0,5	0,4	1,0	0,6	1,8	1,3
Дания	1,0	0,8	0,1	0,1	0,1	0,1	0,4	0,0	1,6	1,1	1,2	1,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,2	0,2
Эстония	1,9	1,2	0,0	0,0	0,9	0,9	0,0	0,0	2,9	1,7	2,7	2,1	0,1	0,1	0,7	0,4	1,3	1,1
Финляндия	1,0	0,8	0,6	0,5	0,2	0,2	0,4	0,4	2,2	1,8	1,6	1,4	0,1	0,1	0,3	0,2	0,7	0,6
Франция	1,0	0,8	0,3	0,3	0,1	0,1	0,4	0,0	1,9	0,1	1,4	0,5	0,1	0,1	0,3	0,2	0,5	0,7
Германия	1,2	0,9	0,0	0,0	0,6	0,7	0,2	0,2	2,0	1,5	1,7	1,4	0,1	0,1	0,5	0,3	0,7	0,7
Грекия	2,3	1,7	0,0	0,0	0,7	0,8	0,1	0,1	2,6	-1,4	2,7	1,8	0,2	0,3	0,6	0,3	1,1	1,1
Внегрия	1,8	1,0	0,0	0,0	0,4	0,4	0,0	0,0	2,1	1,4	2,0	1,3	0,5	0,4	0,6	0,4	1,4	1,1
Исландия	0,9	0,6	0,2	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	1,1	0,8	1,1	0,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1

2-кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Ирландия	0,5	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,0	0,0	0,8	0,6	0,8	0,6	0,1	0,0	0,2	0,1	0,3	0,2
Израиль	1,5	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,5	1,0	1,5	1,0	0,4	0,3	0,2	0,2	0,7	0,5
Италия	1,8	1,4	0,0	0,0	0,3	0,3	0,2	0,2	2,3	1,9	2,0	1,7	0,1	0,1	0,3	0,2	0,6	0,5
Жапония	0,7	0,6	0,1	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,9	0,1	0,8	0,1	0,9	1,1	0,6	0,6	1,5	2,0
Корея	1,5	0,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,5	0,9	1,5	0,9	1,0	1,2	1,0	1,0	2,6	2,4
Латвия	2,2	1,4	0,0	0,0	0,2	0,2	0,0	0,0	2,4	1,4	2,3	1,4	0,2	0,2	0,3	0,2	0,6	0,6
Литва	2,3	1,4	0,0	0,0	0,1	0,1	0,0	0,0	2,4	0,4	2,2	0,7	0,2	0,7	0,3	0,2	0,7	1,2
Люксембург	1,1	0,9	0,3	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	1,5	1,3	1,3	1,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,3	0,3
Мексика	0,9	0,8	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,6	0,6	0,9	0,9	1,2	0,9	0,8	0,5	2,0	1,4
Нидерланды	2,0	1,4	0,0	0,0	0,2	0,3	0,8	0,6	3,0	2,3	2,2	1,6	0,1	0,1	0,3	0,2	0,6	0,5
Жаңа Зеландия	0,7	0,5	0,0	0,0	0,4	0,4	0,0	0,0	1,1	0,9	1,1	0,9	0,2	0,2	0,4	0,3	0,7	0,6
Норвегия	0,4	0,4	0,4	0,5	0,1	0,2	0,3	0,2	1,3	1,3	0,9	0,9	0,0	0,0	0,1	0,1	0,3	0,3
Польша	2,2	1,5	0,0	0,0	1,6	1,6	0,0	0,0	3,9	3,0	3,7	2,9	0,5	0,4	1,2	0,7	2,1	1,5
Португалия	1,5	1,0	0,2	0,2	0,2	0,2	0,0	0,0	2,0	1,3	1,9	1,3	0,1	0,0	0,3	0,2	0,5	0,5
Словакия	1,8	1,0	0,0	0,0	0,6	0,6	0,0	0,0	2,0	1,3	1,9	1,4	0,6	0,4	0,8	0,6	2,1	1,7
Словения	2,1	1,3	0,3	0,0	0,5	0,5	0,1	0,0	3,0	1,9	2,7	1,8	0,1	0,1	0,4	0,3	0,6	0,5
Испания	1,3	0,9	0,0	0,0	0,2	0,3	0,1	0,0	1,6	1,0	1,4	1,0	0,2	0,2	0,4	0,2	0,7	0,7
Швеция	0,5	0,3	0,5	0,4	0,0	0,0	0,6	0,5	1,6	1,2	0,9	0,6	0,0	0,0	0,1	0,1	0,3	0,3
Швейцария	0,7	0,6	0,2	0,2	0,0	0,0	0,2	0,2	1,1	1,0	0,9	0,8	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1	0,1
Түркия	2,9	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	2,8	0,4	2,8	0,3	1,7	1,2	1,0	0,9	2,8	2,1
Ұлыбритания	1,3	0,9	0,0	0,0	0,2	0,1	0,1	0,0	1,6	0,1	1,4	0,3	0,2	0,5	0,3	0,2	0,5	1,0
АҚШ	0,4	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4	0,3	0,4	0,3	0,8	0,6	0,7	0,5	1,5	1,2
G7	0,7	0,5	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,0	0,9	0,5	0,8	0,5	0,6	0,5	0,6	0,5	1,3	1,2
G20	0,7	0,5	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,0	0,8	0,5	0,8	0,5	1,6	1,3	1,1	1,0	2,8	2,4

2-кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Еуропалық Одақ	1,3	1,0	0,1	0,1	0,4	0,4	0,3	0,1	2,1	1,3	1,7	1,3	0,1	0,1	0,4	0,3	0,7	0,7
ЭЫДҰ	0,9	0,6	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	1,1	0,6	1,0	0,6	0,6	0,5	0,6	0,5	1,3	1,2
ЭЫДҰ-ға кірмейтін елдер																		
· Аргентина	2,2	0,6	0,2	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	-0,1	2,0	0,5	1,3	1,0	0,9	0,8	2,5	1,9
· Бангладеш	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	-0,4	-0,8	0,0	0,0	1,3	1,1	0,8	0,6	2,1	1,7
· Бразилия	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,3	0,3	0,3	0,0	0,0	1,5	1,1	0,9	0,6	2,4	1,8
· Болгария		1,4		0,0		2,2		0,0		1,1		3,1		0,3		0,7		1,4
· Қытай	0,5	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4	0,4	0,4	0,4	3,1	2,9	2,1	1,9	5,5	5,0
· Хорватия		1,2		0,0		0,4		0,0		0,7		1,4		0,2		0,3		0,8
· Кипр	1,7	0,9	0,0	0,0	0,8	0,9	0,2	0,1	2,7	1,9	2,4	1,8	0,1	0,1	0,5	0,3	0,7	0,5
· Экватор	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0	-1,2	-2,7	-1,4	-2,6	2,0	2,1	1,0	0,7	4,0	4,4
· Египт	0,3	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	-0,5	0,0	-0,4	2,4	2,1	1,5	1,2	4,2	3,6
· Эфиопия	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	-0,4	-0,7	-0,4	-0,7	0,5	0,5	0,3	0,2	1,2	1,2
· Гана	3,2	0,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4	0,1	2,4	0,9	3,1	0,8	0,3	0,5	0,4	0,7	0,8	1,2
· Гватемала	0,7	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,5	0,4	0,7	0,5	0,7	0,5	0,7	0,5	1,4	1,1
· Индия	1,9	0,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,9	0,7	1,9	0,7	3,6	2,8	2,2	1,9	5,9	4,7
· Индонезия	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	-0,6	-0,7	-0,3	-0,4	2,6	2,2	1,5	1,2	4,5	3,6
· Ямайка	2,5	1,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,5	1,5	2,5	1,5	1,1	0,9	1,0	0,8	2,1	1,7
· Қазақстан	0,2	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	-2,7	-4,6	-1,3	-3,8	6,4	5,5	3,8	2,5	11,6	10,5
· Кения	1,7	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	1,7	1,1	1,6	1,0	0,3	0,2	0,2	0,3	0,6	0,5
· Қырғызстан	1,2	0,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,2	0,6	1,2	0,6	4,8	3,1	3,7	2,3	8,5	5,4
· Мадагаскар	0,8	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,8	-1,4	0,8	-1,3	1,0	1,1	0,9	0,6	1,9	2,9
· Малайзия	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	-0,4	-2,0	-0,1	-1,9	3,6	3,4	2,0	1,4	5,7	5,9

2-кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
- Мальга		0,5		0,0		0,3		0,0		0,9		0,8		0,0		0,1		0,2
- Марокко	1,9	1,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,2	1,4	0,0	1,1	-0,2	1,9	2,0	1,1	1,1	3,6	4,1
- Нигерия	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	-0,2	-0,3	0,0	0,0	1,2	0,9	0,7	0,5	1,8	1,4
- Панама	0,5	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	-0,2	0,3	0,2	0,6	0,5	0,6	0,4	1,3	1,1
- Парагвай	1,7	1,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,6	1,0	1,5	1,0	0,3	0,3	0,6	0,4	0,9	0,7
- Перу	0,5	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,5	0,4	0,5	0,3	0,8	0,6	0,7	0,5	1,5	1,1
- Филиппин	0,9	0,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,9	0,6	0,8	0,6	1,3	1,1	1,1	0,9	2,4	2,0
- Румыния		1,0		0,0		0,5		0,0		1,3		1,3		0,2		0,4		1,0
- Россия	0,7	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,7	0,4	0,7	0,4	5,2	3,4	3,6	2,3	8,9	5,7
- Руанда	1,1	0,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,5	1,1	0,6	0,4	0,2	0,2	0,2	0,6	0,3
- Сингапур		0,1		0,0		0,0		0,0		0,2		0,2		0,4		0,3		0,6
- Оңтүстік Африка	2,4	1,6	0,2	0,1	0,0	0,0	0,1	0,1	2,5	1,7	2,6	1,8	4,5	3,9	2,7	2,4	7,2	6,3
- Шри-Ланка	0,8	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	-0,9	-2,2	0,0	-1,3	1,0	1,0	0,5	0,2	2,0	1,9
- Уганда	1,4	1,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,4	1,4	1,4	1,4	0,2	0,0	0,2	0,1	0,4	0,1
- Украина	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	-1,6	-0,3	-1,4	-0,2	5,7	4,8	3,0	2,9	9,6	8,0
- Уругвай	1,1	0,6	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	1,1	0,9	1,0	0,8	0,5	0,4	0,3	0,2	0,8	0,6
Ескертуе: автормен https://stats.oecd.org/ сайтының мәліметтері негізінде әзірленді.																		

Салықтардың фискалдық функциясы тұрақты даму мақсаттарына жетуде, әсіресе жаһандық тұрақсыздық жағдайында шешуші рөл атқарады. Фискалдық жүйелерді бағалау тек салық саясатын ғана емес, сонымен бірге кірістердің шығыс бағыттарын да ескеруі керек.

2 ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САЛЫҚ САЛУДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ

2.1 Экологиялық тұрақтылықты қамтамасыз етуде қолданылатын салықтық құралдар

Орнықты даму тұжырымдамасы әлеуметтік және экологиялық аспектілерді ғана емес, сонымен қатар тұрақтылықтың берік негізін құрайтын экономикалық мақсаттарды қамтиды. Инфрақұрылымды дамытуға, инновацияларға және тұрақты индустрияландыруға бағытталған SDG 9 маңызды маңызды болып табылады. Бұл заманауи технологияларға, экологиялық жауапкершілікке және әлеуметтік бағдарға негізделген индустриялық өсудің маңыздылығын көрсетеді.

Орнықты индустрияландыру, инновациялар және инфрақұрылым экономикалық өсуге, жұмыс орындарын құруға және бәсекеге қабілеттілікті арттыруға ықпал етеді. Олар технологияны енгізуге, сауданы дамытуға және ресурстарды тиімді пайдалануға ықпал етеді. COVID-19 пандемиясы цифрлық трансформацияны жеделдету, цифрлық теңсіздікті жою және ақпараттық технологияларға негізделген жаңа нарықтарды дамыту арқылы олардың маңыздылығын көрсетті.

SDG 9-ға қол жеткізу инфрақұрылым мен өнеркәсіптің қосарлы рөлімен қиындайды: олар экономикалық өсуді ынталандырады және қоршаған ортаға теріс әсер етеді. Шығарындыларды азайту жөніндегі халықаралық міндеттемелер өнеркәсіпті дамыту негізгі басымдық болып табылатын елдердің ұлттық мүдделеріне қайшы келуі мүмкін. Сондықтан инфрақұрылымды кеңейту ғана емес, оның сенімділігін, бейімделу қабілетін және жаһандық мәселелерді шешуге қосқан үлесін арттыру маңызды.

Орнықты инфрақұрылым өмірлік циклдің барлық кезеңдерінде экономикалық, әлеуметтік, экологиялық және институционалдық аспектілерді ескереді. Кешенді индустрияландыру технологиялар мен тұрақтылық қағидаттарын ескере отырып, пайданың тең бөлінуін қамтамасыз ететін «жасыл» экономиканы қоса алғанда, жаңа индустрияларды жаңғырту мен дамытуды қамтиды [73].

Орнықты инфрақұрылым мен индустрияландыруға көшу мемлекеттік және жеке ресурстарды біріктіретін елеулі инвестицияларды талап етеді. Бұл тарауда ҒЗТҚЖ мен инновацияларды қолдауды қоса алғанда, инвестициялық салық жеңілдіктеріне баса назар аударылады.

Инвестициялық салық жеңілдіктері екі топқа бөлінеді: корпоративтік табыс салығы бойынша және басқа салықтар бойынша.

1. Корпоративтік салықтық жеңілдіктер:

- Пайдаға негізделген (мысалы, салықтық демалыстар, төмендетілген мөлшерлемелер, шығынды ауыстыру). Бұл шаралар мобильді инвесторлар үшін тартымды.
- Шығындарға негізделген (мысалы, инвестициялық жеңілдіктер, жеделдетілген амортизация, салық несиелері). Олар қайта инвестициялауға және жергілікті экономикаға интеграциялауға ықпал етеді және көбінесе тұрақты дамуға бағытталған.

2. Басқа салықтар негізіндегі ынталандырулар:

- ҚҚС мөлшерлемелерін, кедендік баждарды, еңбекке, жерге және әлеуметтік аударымдарға салықтарды төмендету.

Дамыған елдер де, дамушы елдер де инвестиция тарту үшін салық жеңілдіктерін белсенді пайдаланады. ЮНКТАД мәліметтері бойынша 2011–2021 жж Салық шараларын енгізген 100 елдің 90-ы салықтарды азайтты немесе ынталандыруды кеңейтті, шаралардың 83% отандық және шетелдік инвесторларға әсер етті.

Соңғы онжылдықта бүкіл әлем бойынша салық шараларының 83%-ы инвестиция үшін қолайлы жағдай жасауға, оның ішінде жаңа ынталандыруларды енгізуге немесе қолданыстағыларын кеңейтуге бағытталған. Бұл үрдіс даму деңгейіне қарамастан барлық елдерде, әсіресе Азияда байқалды.

Салық ставкаларын арттыруға (мысалы, табыс салығы, ҚҚС) немесе жаңа салалық салықтарды енгізуге байланысты шаралар инвестиция үшін аз қолайлы болды. Мұндай шаралардың ең көп саны Африкада (19), одан кейін Латын Америкасы мен Кариб бассейнінде (12) қабылданған.

2011 жылдан 2021 жылға дейін Барлық жаңа ынталандырулардың 49%-ы корпоративтік табыс салығына, әсіресе

55 ел қолданатын салықтық демалыстарға қатысты болды. Олар аз дамыған елдерде фискалдық ынталандырудың 22%, дамушы елдерде 19% және дамыған елдерде 17% құрады.

Африка мен Азияда негізгі салық жеңілдіктері салықтық демалыстар болып табылады, ал Латын Америкасы мен Кариб бассейнінде, Еуропа мен Солтүстік Америкада төмендетілген корпоративтік салықтар жиі кездеседі. 2011 жылдан бастап корпоративтік салық мөлшерлемесін төмендету (кейбір немесе барлық секторлар бойынша) барлық салық жеңілдіктерінің 16%-ын құрады, дамыған елдердің үлесі дамушы елдерге (16%) және аз дамыған елдерге (14%) қарағанда жоғары (21%).

Арнайы экономикалық аймақтарды қолдау бағдарламаларына олардың 30%-ға жуығы енгізілген шығындарды ауыстыру (жаңа салық жеңілдіктерінің 3%) сирек кездеседі.

Шығындарға негізделген ынталандырулар (мысалы, жеделдетілген амортизация және инвестициялық шегерімдер) соңғы онжылдықтағы салық жеңілдіктерінің тек 13%-ын құрайды. Бұл шаралардың жартысынан көбі салық демалыстарымен немесе корпоративтік салықты азайтумен біріктірілді.

Пайда мен шығысқа негізделген инвестициялық салық жеңілдіктері көбінесе жанама салықтар мен алымдарды ынталандырумен толықтырылады. Олар Азияда, Латын Америкасында және Кариб бассейнінде барлық салық жеңілдіктерінің шамамен 30%, Африкада 24% және Еуропа мен Солтүстік Америкада тек 13% болды.

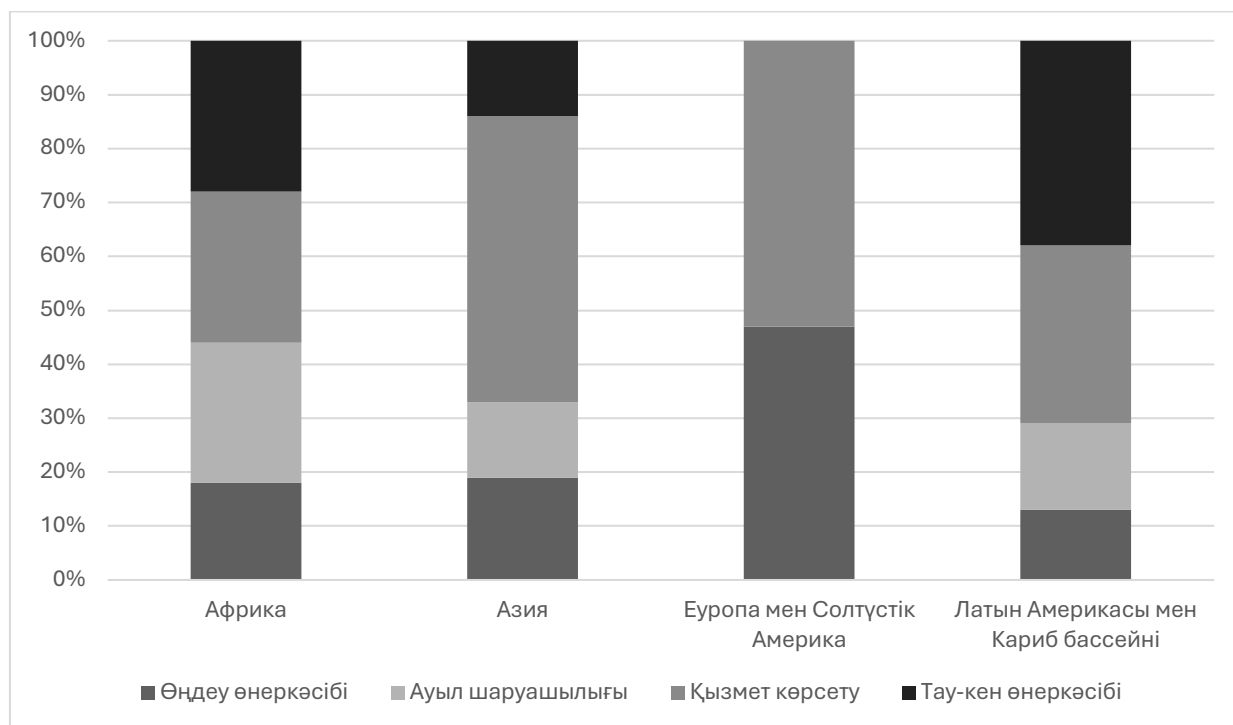
Жанама салықтық жеңілдіктер арнайы экономикалық аймақтарды құрудың барлық дерлік схемаларында қолданылған. Салық шегерімдері мен еңбекке, жерге және басқа төлемдерге салықтардан босатулар да кеңінен қолданылды, олар Африка, Еуропа және Солтүстік Америкада жеңілдіктердің 25%-дан астамын, Азия, Латын Америкасы және Кариб бассейні елдерінде 20%-ға жуығын құрады.

Инвестициялық салық жеңілдіктері көбінесе секторға тән: бүкіл әлем бойынша барлық ынталандырулардың 57%-ы секторға тән.

Дамушы (70%) және аз дамыған елдерде (55%) корпоративтік салық жеңілдіктері негізінен салаға тән. Еуропа мен Солтүстік

Америкада мұндай ынталандырулардың үштен екісі ең төменгі инвестиция деңгейіне негізделген.

Соңғы онжылдықта салалық салық жеңілдіктерінің көпшілігі өндіріс пен қызмет көрсету саласына бағытталды (4-сурет).

Ескертпе: [74] дерек көзі негізінде автормен әзірленген.

Сурет 4. Әлемдегі инвестициялық салық жеңілдіктерінің салалық құрылымы, пайызбен (2011-2021 жж.)

Өңдеу өнеркәсібіндегі салық жеңілдіктерінің көпшілігі (79%) өндірістің барлық түрлеріне қолданылады. Дегенмен, олардың айтарлықтай бөлігі көлік құралдарына (44%), электроникаға (33%) және фармацевтикаға (22%) бағытталған.

Қызмет көрсету саласында ынталандырудың 73%-ы бүкіл секторды қамтиды, қалғандары ІТ (32%), туризм (27%) және көлікке (22%) бағытталған.

2011-2021 жж. Инвестициялық салықтық жеңілдіктердің 60%-дан астамы саяси мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған: өңірлік даму (24%), жұмыс орындарын құру және олардың біліктілігін арттыру (23%), ғылыми зерттеулер мен инновацияларды қолдау

(19%), экспортты ынталандыру (12%) және басқалары (22%). Ең көп таралған ынталандырулар аумақтарды дамыту және жұмыспен қамту, оның ішінде еркін экономикалық аймақтар.

Дүние жүзіндегі салық жеңілдіктерінің үштен біріне жуығы инвестиция тарту үшін бизнес шығындарын азайтуға ғана бағытталған, ал қалғандарының қосымша мақсаттары бар. Олардың негізгілері – ҒЗТҚЖ мен инновацияны қолдау (24%), жергілікті өндірісті дамыту (19%), шағын және орта бизнес пен ісін жаңа бастаған кәсіпкерлерді қолдау (13%), экспортты ынталандыру (13%) және жұмыспен қамту (9%). Сондай-ақ, бірқатар елдерде ынталандырулар цифрландыруға ықпал етеді, капиталдың кетуін болдырмайды, электронды коммерцияны дамытады, жинақтарды көбейтеді, жабдықты модернизациялайды және климаттың өзгеруімен күреседі [74].

ЭЫДҰ төрт негізгі санатты анықтай отырып, 52 дамушы елдегі инвестициялық салық жеңілдіктері туралы деректерді жинады: (1) салықтық жеңілдіктер мен шегерімдер, (2) төмендетілген мөлшерлемелер, (3) салық жеңілдіктері (қосымша төлемдер, жеңілдіктер), (4) салық несиелері.

Ең жиі қолданылатын шаралар: елдердің 90%-ы салықтан босатуды, 69%-ы – төмендетілген мөлшерлемелерді, 65%-ы – салық жеңілдіктерін пайдаланады, ал салықтық жеңілдіктер азырақ қолданылады (23%).

Шарттар мен талаптар: Салық төлеуден босатудың 80% уақытша (5 немесе 10 жылға) беріледі. Салықтық ынталандырулар күрделі шығындарға жиі қолданылады (62%) және олардың өтелуін тездетеді (79%).

Табысқа тәуелділік: Корпоративтік салықтың төмендетілген ставкалары табысы төмен елдерде жиі кездеседі, ал салық несиелері ортадан жоғары табысы бар елдерде жиі кездеседі.

Қолданудағы шектеулер: елдердің 96%-ы салалық жағдайларды, 83%-ы географиялық жағдайларды (мысалы, АЭА - Арнайы экономикалық аймақтар) пайдаланады. 75% жұмыс орындарын құру немесе экспорттау сияқты қосымша талаптар қояды, ал 50% ең аз инвестицияны талап етеді.

АЭА рөлі: Арнайы экономикалық аймақтарда (АЭА) салықтық жеңілдіктер басқа ынталандыруларға қарағанда жиі

қолданылады, ал АЭА-дан тыс жерлерде қолдау шаралары біркелкі бөлінеді.

Қолдану шарттары: Инвестициялық салық жеңілдіктерінің жартысы бірнеше шарттарды қамтиды, бұл олардың нақтылығын арттырады, бірақ реттеуді қиындатады және ашықтықты төмендетеді.

Әкімшілендірудің күрделілігі: 58% елдерде салықтық жеңілдіктер әртүрлі заңдармен реттеледі, бұл оларды бақылауды қиындатады. Мемлекеттердің 42%-ы ғана оларды бір нормативтік актке біріктіреді. Елдердің үштен екісінде ынталандыруды әртүрлі агенттіктер басқарады.

Орнықты дамумен байланысы: ынталандырулардың үштен бірінен астамы тұрақты даму мақсаттарын қолдайды. Елдердің 48% -ында шаралар қоршаған ортаны қорғауға, 40% - жұмыс орындарын құруға, сондай-ақ әлеуметтік интеграция мен экономикалық дамуға бағытталған [75].

Салықтық бәсекені шектейтін халықаралық салық келісімі инвестицияны ынталандыру жүйесіне әсер етеді. Ірі трансұлттық компаниялар үшін корпоративтік салықтың жаһандық ең төменгі мөлшерлемесін (15%) енгізу салық жеңілдіктері үшін ынталандыруды азайтады және елдерге өз бюджеттері есебінен ставкаларды төмендетуге қысымды жеңілдетеді [76].

ҒЗТҚЖ-ға салықтық жеңілдіктер өзекті болып қала береді және олардың қолданылуын кеңейтуде. Сәйкес шығындардың анықтамалары елдерде әр түрлі болғанымен, олар әдетте ЭЫДҰ ұсыныстарына сәйкес келеді [77].

Кейбір елдер ғана басқа инновациялық қызметті ынталандырады, бірақ қатаңырақ шарттарда. Негізгі қолдау құралдары корпоративтік салық немесе ҚҚС арқылы жүзеге асырылады және ғылыми зерттеулерде кеңінен сипатталған [78].

Салық жеңілдіктері салық базасын (жеңілдіктер, босатулар, шегерімдер) қысқартуы немесе төлеуге жататын салық сомасын (салық несиелері) азайтуы мүмкін. Несиелер көлемді (шығыстардың барлық сомасы үшін) немесе қосымша (белгілі бір кезеңдегі шығыстарды ұлғайту үшін) болуы мүмкін. Сондай-ақ жеделдетілген амортизация, табыс салығы бойынша жеңілдіктер, төмендетілген әлеуметтік аударымдар, зияткерлік меншіктен

түскен кірісті ынталандыру, төмендетілген ставкалар, салық демалыстары және ҚҚС қайтарулары қолданылады [79-80].

Дамыған елдерде шығындарға негізделген ҒЗТКЖ салықтық жеңілдіктер жиі кездеседі. 2021 жылы оларды ЭЫДҰ-ның 38 елінің 34-і, ЕО-ның 27 елінің 22-сі және бірқатар басқа елдер (Аргентина, Бразилия, Қытай, Ресей, Оңтүстік Африка, Таиланд) пайдаланды. 2000 жылдан бері мұндай ынталандыруды пайдаланатын ЭЫДҰ елдерінің саны 50%-дан астамға өсті. ҒЗТКЖ-ны мемлекеттік қолдаудағы салықтық жеңілдіктердің үлесі де өсуде: ЭЫДҰ-да – 2006 жылғы 36%-дан 2019 жылғы 57%-ға дейін, ЕО-да – 27%-дан 58%-ға дейін [81].

Шығындарға негізделген ҒЗТКЖ-ға салықтық ынталандырудың басты ерекшеліктері бірнеше факторларға байланысты:

- рұқсат етілген қызмет түрлерін анықтау критерийлері мен тізбесі;
- салық құралының түрі;
- салықтық міндеттемелердің жетіспеуі кезіндегі шығындарды жабу механизмдері;
- салық төлеушілердің жекелеген санаттары үшін жеңілдіктер (бастапқылар, ШОБ және т.б.);
- жеңілдіктерді пайдалану шектеулері.

ҒЗТКЖ-ға салықтық жеңілдіктердің жалпы сипаттамасы

Шетелдік шығындарға негізделген ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға салық жеңілдіктерін зерттеу бірнеше негізгі белгілерді көрсетеді:

1. Ынталандырулар компаниялардың ішкі ҒЗТКЖ шығындарын да, қосалқы мердігерлік зерттеулерге арналған шығындарды да қамтиды.
2. Персонал шығындары мен операциялық шығындарға басымдық беріледі, ал негізгі құралдарды сатып алуды қолдау сирек кездеседі.
3. Салықтық жеңілдіктер ҒЗТКЖ шығындарын шегеруге ғана емес, сонымен қатар артық шегерімдерді алуға (нақты шығындардың 100%-дан астамы) мүмкіндік береді.
4. Негізгі құрал корпорациялық табыс салығы болып табылады, ал жалақыдан алынатын салықтар мен

әлеуметтік аударымдар бойынша жеңілдіктер сирек қолданылады.

5. Көлемді ынталандыру (шығыстардың бүкіл көлемі үшін) басым, бірақ қосымша немесе аралас схемаларды қолданатын елдердің саны өсуде.
6. Тұрақты салықтық жеңілдіктер тиімдірек, бірақ көптеген елдерде олар ұзарту мүмкіндігімен уақытша енгізіледі.
7. Табысы немесе шығыны төмен фирмалар үшін салық жеңілдіктері алдағы кезеңдерге өзгерсе де, ауыстырылуы немесе есепке алынуы мүмкін.
8. Кейбір елдерде көтермелеулер жалақы салығы мен әлеуметтік аударымдар арқылы төленуі мүмкін.
9. Жәрдемақы алуға арналған ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға жұмсалатын шығыстардың ең төменгі және ең жоғары шектері, оның ішінде салық салынатын табысқа пайызбен белгіленеді.
10. Шағын, орта және жас компаниялар көбінесе байланысты фирмаларды біріктіру ережелерін ескере отырып, анағұрлым жомарт ынталандыруларға ие болады.

2021 жылы ҒЗТКЖ-ға салықтық жеңілдіктер бойынша реформалардың көпшілігі оларды кеңейтуге және нығайтуға бағытталған. Негізгі шаралар мыналарды қамтиды:

- салықтық жеңілдіктердің қолжетімділігін арттыру және олардың мөлшерлемелерін көтеру;
- шығыстардың лимиттерін және салық жеңілдіктерін арттыру;
- жәрдемақыларды алуды жеделдету үшін әкімшілікті жетілдіру.

COVID-19 пандемиясына жауап ретінде тоғыз ел түзетулер енгізді, оның ішінде жеделдетілген төлемдер (Франция, Ирландия) және өтініш беру мерзімін ұзарту (Бразилия, Норвегия). Өзгерістердің шамамен үштен бірі дағдарыстың тікелей нәтижесі болды, бұл ҒЗТКЖ-ға салықтық қолдауды күшейту бойынша жаһандық күш-жігерді көрсетеді [82].

Зияткерлік меншіктен (ІР) түсетін кірісті салықтық ынталандыру бағдарламалары Патенттік қорап, ІР боксы және Инновациялар боксы сияқты режимдер арқылы жүзеге асырылады (3-кесте). Бұл тетіктер патенттерден және басқа да материалдық

емес активтерден түсетін табысқа корпоративтік салықтың төмендетілген (кейде нөлге тең) ставкаларын қарастырады [83].

IP салық режимдері 2000 жылдардың басынан бері кеңейді, бірақ 2014 жылы Ұлыбритания мен Германия ынталандыруды нақты ҒЗТКЖ шығындарымен байланыстыратын Модификацияланған Nexus тәсілін (*Modified Nexus Approach*) ұсынды. 2015 жылы ЭЫДҰ және G20 елдері өздерінің IP салық режимдерін жаңғыртуға міндеттеме алып, осы тәсілді мақұлдады [84].

2022 жылы 40-тан астам ел модификацияланған Nexus тәсіліне сәйкес зияткерлік меншік табысына салық жеңілдіктерін енгізді. Олардың ішінде ЕО-ның 27 елінің 14-і, сонымен қатар Австралия, Үндістан, Сингапур, Оңтүстік Корея, Швейцария, Ұлыбритания, Канада (Саскачеван, Квебек), Түркия, Израиль және т.б. Сонымен қатар, кейбір елдер (Армения, Бруней, Пәкістан) зиянды салық режимдерін қолдануды жалғастыруда немесе оларды қайта қарау процесінде [85].

Кесте 3 - Квалификацияланған активтер және корпоративтік табыс салығының тиімді мөлшерлемелері

Ел	Квалификацияланған активтер			Корпоративті табыс салығының мөлшерлемесі, %	
	Патенттер	Программалар	Басқа да активтер	IP-Вох режимінде	Базалық
Бельгия	+	+		3,75	25
Венгрия	+	+		4,5	9
Ирландия	+	+	+	6,25	12,5
Испания	+	+		7,2-10	24-28
Италия	+	+		12+1,95	24+3,9
Кипр	+	+	+	2,75	12,5
Литва	+	+		5	15
Люксембург	+	+		4,99	24,94
Мальта	+	+		1,75	35
Нидерланды	+	+	+	9	25,8
Польша	+	+		5	19
Португалия	+	+		3,15	21
Словакия	+	+		10,5	21
Франция	+	+		10	25,83
Ескертпе: [85] дерек көзі негізінде автормен әзірленген.					

Өзгертілген тәсіл зияткерлік меншіктен түсетін табысқа жеңілдікті салық салу принциптерін біріздендіруге көмектесті, бірақ ұлттық режимдер айырмашылықтарды сақтап қалды. Олар білікті кірістер тізбесіне, салық базасын есептеуге, мөлшерлемелерге, салық төлеушілердің әкімшілігі мен санаттарына қатысты. Мысалы, Ирландияда шағын және орта бизнес, егер олар критерийлерге сәйкес келсе және сертификатталған болса, кейбір патенттік емес зияткерлік меншік объектілері үшін жеңілдіктерді пайдалана алады.

Зияткерлік меншікке салық режимінің ағымдағы реформалары мемлекеттік шығыстардың тиімділігін арттыруға бағытталған. 2021 жылы Италия 2015 жылдан бері қолданылып жүрген АЖ кірісінен 50% босатуды жаңа механизммен ауыстырды - біліктілік объектілері шығындарының 210% супер шегерім. Бұл шара ел ішінде ҒЗТҚЖ шығындарының ұлғаюын ынталандырады [86].

Португалияда салықтық жеңілдіктер зиянды схемаларды жоққа шығаратын шарттарды ескере отырып, патенттер мен өнеркәсіптік үлгілерге құқықтарды беруден немесе уақытша пайдаланудан түскен табысқа қолданылады. 2018 жылдың 1 шілдесінен бастап Сингапур зияткерлік меншіктен түскен табысқа 5-10% мөлшерлеменен 10 жылға дейін ұзарту мүмкіндігімен жеңілдікті салық режимін ұсынады. Режимді пайдаланатын компаниялар бизнеске, негізгі капиталға, жұмыс орындарын құруға және экономиканы дамытуға инвестиция салуға міндетті.

2022 жылдың 1 шілдесінен бастап Австралияның патенттік режимі тек медицина мен биотехнологиядағы жаңа патенттерден түсетін корпоративтік табысқа қолданылады. Салық ставкасы осындай өнертабыстардан түскен пайдадан 17% құрайды (айналымға байланысты стандартты 30% немесе 25% қарсы). Жеңілдіктер 2021 жылдың 11 мамырынан кейін Австралияда патенттелген өнертабыстарға қолданылады және Австралияда жүргізілген ҒЗТҚЖ көлеміне пропорционалды түрде қолданылады.

Зияткерлік меншіктен түсетін табысқа салық салудағы ағымдағы үрдістер жатады:

- ЕО және ЭЫДҰ-да сөзсіз преференциялардан бас тарту, бірақ АЖ режимін жаһандық бәсекелестік құралы ретінде сақтау;

- Артықшылықтарды нақты ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық шығындармен байланыстыру және кірістер бойынша салық жеңілдіктерінен шығыстар бойынша салық жеңілдіктеріне көшу арқылы ынталандыру әсерін күшейту;
- Жетекші патенттік елдерде де, аз дамыған юрисдикцияларда да IP-Вох географиясын кеңейту;
- IP-ден білімге негізделген капиталға дейін қамтуды кеңейту, шағын және орта бизнесті тарту және ғылым мен бизнестің өзара әрекеттесуін нығайту.

Инновациялар, инфрақұрылым және индустрияландыру тұрақты дамудың негізгі драйверлері болып табылады, ал инвестициялар мен салықтық ынталандырулар, соның ішінде ҒЗТКЖ-ны ынталандыру мемлекет пен бизнес ресурстарын шоғырландырудың маңызды құралы болып табылады.

Зерттеу ұлттық ерекшеліктердегі айырмашылықтарға қарамастан, олардың рөлі бүкіл әлемде өсіп келе жатқанын көрсетті. Дегенмен, ТМД-ға сәйкес жобаларға ғана бағытталған салықтық жеңілдіктердің үлесі аз болып қалуда. Көптеген елдерде ынталандыру әмбебап сипатқа ие, ол өндірістік және ғылыми-технологиялық өсуге бағытталған, ал тұрақты даму қосымша экологиялық және әлеуметтік салық механизмдерін қажет етеді.

2.2 Климаттық саясаттағы салықтық реттеу тетіктері

Қарқынды урбанизация – бұл жаңа шындық: 3,5 миллиардтан астам адам (халықтың жартысынан астамы) жер аумағының тек 3%-ын алып жатқан қалаларда тұрады, бірақ әлемдік ЖІӨ-нің шамамен 60%-ын, энергия тұтынудың 60-80%-ын және СО₂ шығарындыларының 75%-ын құрайды. Қала тұрғындарының жартысынан астамы ДДҰ (Дүниежүзілік Денсаулық сақтау ұйымы) стандарттарымен салыстырғанда 2,5 есе ластанған ауамен тыныс алады. Көбінесе Шығыс және Оңтүстік-Шығыс Азияда 883 миллион адам өте кедей аудандарда тұрады. БҰҰ болжамдары бойынша, 2030 жылға қарай халықтың 60%-дан астамы, ал 2050 жылға қарай 68%-дан астамы қалаларда тұрады, өсімнің 95%-ы дамушы елдерде болады [87].

2050 жылға қарай температураның көтерілуі Оңтүстік Азия мен Батыс Африкада өнімділікті 12%-ға төмендетуі мүмкін, бұл жылдық ЖІӨ-нің 6%-ға дейін жоғалуына әкелуі мүмкін [88].

Қоршаған ортаның ластануы экономикалық зиян келтіріп қана қоймайды, сонымен қатар халықтың денсаулығы мен қоғамдық өндіріске кері әсерін тигізеді [89,90].

Cui et al. Қытайда 2002–2003 жылдардағы індет кезінде көрсетті ЖРВИ-дан өлу қаупі ауасы орташа ластанған аймақтарда аз ластанған аймақтармен салыстырғанда 84%-ға жоғары болды [91].

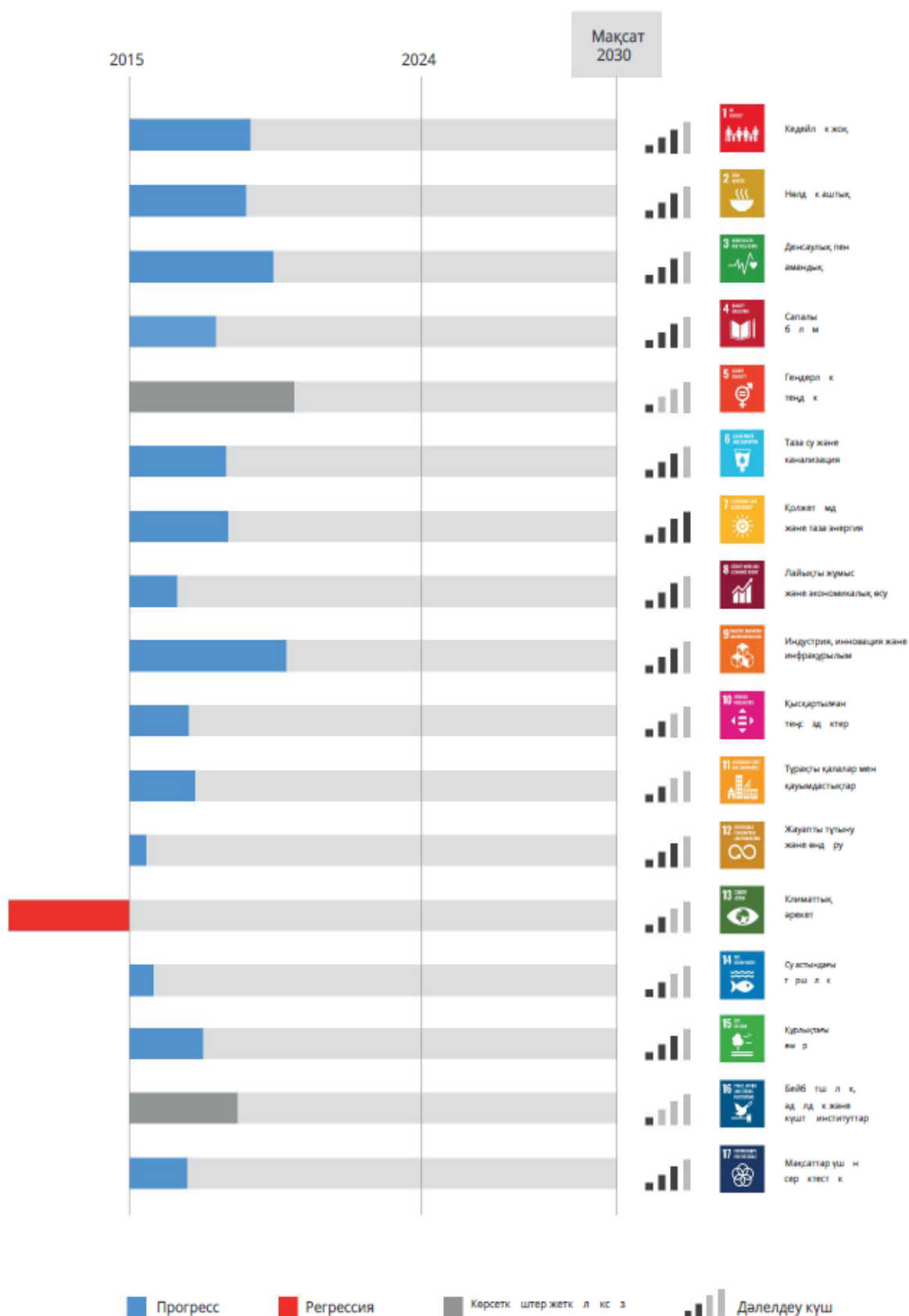
ДДҰ мәліметтері бойынша климаттың өзгеруі жыл сайын 150 мыңнан астам адам өліміне әкеледі, ал 2030-2050 жж. дұрыс тамақтанбау, ыстық күйзеліс және басқа факторлар салдарынан 250 000 қосымша өлімге әкелуі мүмкін [92].

Дүние жүзіндегі қалалардың 90%-дан астамы жағалау сызығында орналасқан, ал халық пен байлықтың 10%-дан астамы теңіз деңгейінен 10 метрден аз биіктікте жағалаудағы аудандарда шоғырланған. Теңіз деңгейінің көтерілуі қазірдің өзінде 25-тен астам мегаполиске әсер етті, бұл 2019 жылы Чили президенті Себастьян Пиньераның көміртегі шығарындыларын азайту үшін жаһандық “Race To Zero” бастамасын бастауға әкелген факторлардың бірі болды.

2022 жылдың қыркүйегіндегі жағдай бойынша 722 миллион адамды қамтитын 1000-нан астам қала БҰҰ-ның «Race To Zero» бағдарламасына қосылды [93].

Дегенмен, Азия-Тынық мұхиты аймағында Тұрақты даму мақсаттарына жету баяулауда (4.2-сурет) [94].

2017 жылдан бастап Азия-Тынық мұхиты аймағының тұрақты даму мониторингі деректердің қолжетімділігінің артқанын көрсетті, бұл ретте жеткілікті ақпараты бар индикаторлар саны екі есе дерлік өсті (5-сурет). Дегенмен, елдердің жартысы ғана SDG бағалау үшін қажетті деректер деңгейіне жетті, ал бірқатар елдер үшін 83 индикатор толық емес күйінде қалып отыр.

Сурет 5. 2015 жылдан бастап Азия-Тынық мұхиты елдерінің орнықты даму мақсаттарына жетуі бойынша көрсеткіштері

Сурет 5 Азия-Тынық мұхиты аймағында тек 7 (қолжетімді және таза энергия) және 9 (индустрияландыру, инновациялар және инфрақұрылым) мақсаттары 2021 жылға қарай олардың мақсатты мәндеріне жақын екенін көрсетеді. Аймақ SDG-ге қол жеткізуде өте біркелкі емес, ол IESE Cities in Motion индексінде (CIMI) көрініс табады, ол 114 индикатор арқылы дүние жүзіндегі 183 қаланың тұрақтылығын бағалайды. Оған Азия-Тынық мұхиты аймағындағы 25 қала, соның ішінде алдыңғы орындарды Токио, Сингапур, Сеул, Бейжің, Шаңхай, Гонконг және Тайбэй алып отыр. CIMI рейтингінде аймақтың жетекші қалаларының позицияларының динамикасы 4-кестеде көрсетілген [94].

Кесте 4 - CIMI рейтингінде аймақтың жетекші қалаларының позицияларының динамикасы

Қала	Аймақтық рейтинг	Әлемдік рейтинг			
		2020	2022	2024	2025
Токио	1	3	4	4	4
Сингапур	2	9	7	6	9
Сеул	3	19	12	13	11
Бейжің	4	84	37	21	21
Шаңхай	5	58	56	44	27
Гонконг	6	10	26	37	33
Тайбэй	7	27	34	27	35
Ескертпе: [94] дерек көзі негізінде автормен әзірленген					

Токио жалпы есепте 4-ші орында және экономика, халықаралық профиль, басқару және технология бойынша Азия-Тынық мұхиты аймағында көш бастап отыр. Одан кейін Сингапур, Сеул, Бейжің, Шаңхай, Гонконг және Тайбэй орналасқан.

Жапония 1997 жылдан бастап EcoTown бағдарламасын жүзеге асырып келе жатқан экоқалаларды құруда көшбасшы болғанымен, CIMI рейтингіне Токиодан басқа тек Нагоя мен Осака кірді. Елімізде жерді тиімді пайдалануға, қалдықтарды қайта өңдеуге, энергия тиімділігін арттыруға, жабық өндірістік циклдарды және экологиялық таза көлікті дамытуға бағытталған 26 экожоба әзірленуде [32].

Орнықты даму тек экологиялық көрсеткіштерді ғана емес, сонымен қатар адами капиталды, әлеуметтік келісімді, көлікті,

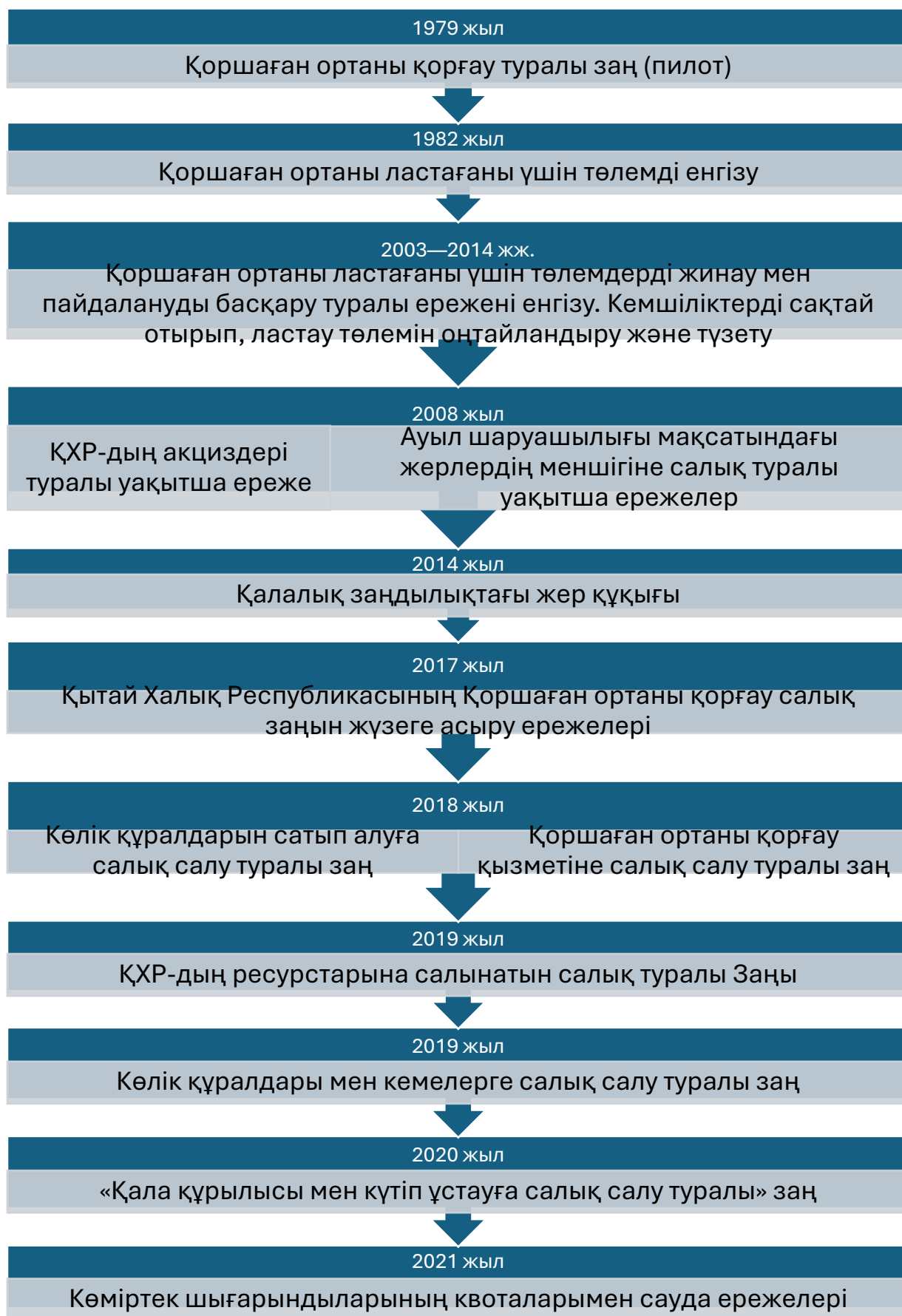
экономиканы, технологияны, басқаруды және халықаралық мәртебені бағалауды талап етеді.

Қытай СІМІ Азия-Тынық мұхиты аймағындағы тұрақты қалалар рейтингінде көш бастап тұр. Индустрияландырудың қоршаған ортаға тигізетін әсерін барынша азайту мақсатында 2005 жылдан бастап елде 3R (Reduce, reuse, recycle) принципіне (азайту, қайта пайдалану, қайта өңдеу) негізделген АЭА-ларды Жабық Экономикалық Индустриалды Парктерге (CEDIP) айналдыру бағдарламасы іске қосылды. 2012 жылы ол жасыл индустрияларды дамытуға және климат бойынша міндеттемелерді орындауға бағытталған СТИР бағдарламасымен ауыстырылды. 2013 жылдан бастап төмен көміртекті индустриалды аймақтар тұжырымдамасы (LCIP) қатар жүзеге асырылуда.

2015 жылдан бастап Қытай елді инновациялық хабқа айналдыруға бағытталған «Қытайда жасалған 2025» он жылдық жоспарын жүзеге асыруда. 2019 жылы Қытай тұрақты дамудың үш басымдығын белгіледі: кедейшілікті азайту, «экологиялық өркениетті» құру және жаһандық климатты басқаруға қатысу [95].

2021 жылы Қытай 98,99 миллион адамды кедейшіліктен шығарып, 832 округ пен 128 мың ауылдағы кедейлікті жойып, 2013 жылдан бері 1,6 триллион юань (246 миллиард доллар) инвестициялады. 40 жыл ішінде ел 850 миллионнан астам адамға кедейліктен құтылуға көмектесті. 2035 жылға қарай қалыпты өркендеген қоғам құру, ал 2050 жылға қарай толық ұлттық жаңғыруға қол жеткізу жоспарлануда.

Қытай 2018 жылдан бері теңіздегі жел қондырғылары бойынша әлемде көш бастап тұр, 2012 жылдан бері 70 000 км орман отырғызды және жаһандық орман өсімінің төрттен бірін (2000–2017) құрады [96]. Сондай-ақ ел электр көліктерінің ең ірі нарығы болып табылады. Жалпы, Қытайдағы экологиялық салық салудың эволюциясын 6-суреттен көруге болады.

Сурет 6. Қытайдағы экологиялық салық салудың эволюциясы

Қытай 1982 жылы шығарындылар үшін төлемдерді енгізді және 2003 жылы бірнеше факторларды қамту үшін оларды кеңейтті. 2018 жылы қоршаған ортаны қорғау мақсатында алғашқы экосалықты енгізді [97].

Wang et al. зерттеуі 2018 жылға дейін Қытайдағы экологиялық төлемдер PM2.5 ластануынан келген залалдың тек 1/7 бөлігін өтегенін көрсетті. 2018 жылы енгізілген салық 2020 жылға қарай ішкі жалпы өнімнің 10 мың юанына шаққандағы ластану деңгейін 1,16-дан 0,86-ға дейін төмендетті [98].

ЭЫДҰ деректері бойынша 2000–2020 ж Еуропалық ЭЫДҰ елдерінің ЖІӨ-дегі экологиялық салықтардың үлесі 2,35–3,6%-ды құрады, ал Азия-Тынық мұхиты аймағында бұл көрсеткіш төмен – Қытайда ол 1%-дан аспайды, 2020 жылы тек 0,84%-ды құрады [99].

Экологиялық салықтар тұрақтылықты зерттеушілер арасында пікірталас тақырыбы болып қала береді. Hassan et al. ЭЫДҰ елдерінде (1994–2013) олардың экономикалық өсімге әсері жан басына шаққандағы ЖІӨ деңгейіне байланысты екенін көрсетті: ол неғұрлым жоғары болса, соғұрлым салық түсімдері өсуге ықпал етеді [100].

1990-2017 жылдар аралығындағы мәліметтерді талдау Азияда жасыл салықтар, жаңартылатын энергия және эко-инновациялар қоршаған ортаға оң әсер ететінін растады [101].

Zhang et al. зерттеуі (2013–2020) жасыл салықтың ұлғаюы, әсіресе мемлекеттік кәсіпорындарда, қоршаған ортаға зиян келтіретін өндірістерде және Қытайдың шығыс аймақтарында жасыл инновацияларды ынталандыратынын анықтады [102].

He & Jing (2015–2020) салық реформасы ластануды азайта отырып, инвестициялар мен жинақтау арқылы өнеркәсіптерді ластайтын фирмалардың пайдасын арттыратынын анықтады [103].

Дегенмен, әсер аймаққа және меншік түріне байланысты. Жасыл инвестициялар мен технологиялар шығарындыларды азайту және энергия тиімділігін арттырудың негізгі құралдары болып қала береді.

Қытайдың жасыл салығы CO₂-ді қамтымаса да, Tong et al. (2015–2019) оның енгізілуі шығарындылардың төмендеуіне ықпал еткенін анықтады: SO₂-CO₂ 41%, PM-CO₂ 39%. Көміртек салығын енгізу туралы пікірталастар жалғасуда, бірақ зерттеулер оған толық сенім арту 2019 жылғы мөлшерлемеден төрт есе жоғары салық

ставкасын талап ететінін көрсетеді, бұл салық жүктемесін 0,28%-ға арттырады [104].

Thi et al. зерттеуі (Вьетнам, 2001–2018) экологиялық салық түсімдерін арттыру CO₂ шығарындыларын азайтатынын анықтады. Ұлттық қалалық стратегиялары бар 162 елдің талдауы 67% тұрақты дамуға көшуді қолдайтынын растады, бұл ретте бюджеттік құралдар көміртегі шығарындыларын азайтуда маңызды рөл атқарады [105,106].

Жасыл салықтар өндірушілерді жасыл технологияларды қабылдауға ынталандырады, қазбалы отынды пайдалануды және CO₂ шығарындыларын азайтады. Олар сондай-ақ жаңартылмайтын ресурстарға тәуелділікті азайтуға көмектесе отырып, жаңартылатын энергия көздеріне көшуді ынталандырады [107,108].

Ran Tao et al. (1995–2018) әлемдік энергияның 40%-дан астамын тұтынатын Е7 елдерінде (Бразилия, Үндістан, Индонезия, Мексика, Қытай, Ресей, Түркия) CO₂ шығарындыларын азайтуда эко-инновациялар мен экосалықтар маңызды рөл атқаратынын растады. Экологиялық салықтар қоршаған ортаға теріс әсерді азайтуға көмектеседі, бірақ олардың ЖІӨ өсуіне әсері шамалы болып қала береді [109].

Экологиялық салық салу, әсіресе Азия-Тынық мұхиты елдерінде қоршаған ортаға зиян келтіретін компанияларға қолданылатын әлемдік трендке айналууда. Оның мақсаты – залалды өтеу ғана емес, сонымен қатар энергияны үнемдеуді, жасыл энергияны пайдалануды және айналмалы экономиканы дамытуды ынталандыру. Жүйе тиімді болуы үшін салықтың бейтараптығын сақтау, ластану деңгейіне сәйкес келетін болжамды мөлшерлемелерді белгілеу және аймақтық ерекшеліктерді ескеру маңызды [110].

БҰҰ Бас Ассамблеясы Тұрақты дамудың 17 мақсатын бекітті, оның ішінде SDG 12 – «Тұрақты тұтыну және өндіріс». Ол ең аз шығындармен максималды нәтижеге қол жеткізуге бағытталған [111].

SDG 12 экономикалық, әлеуметтік және экологиялық процестерді, сондай-ақ жаһандық климаттық күн тәртібін ескере отырып тұжырымдалған. Ресурстардың шектеулі жағдайында бұл міндеттерді шешу тұтыну мен өндірістің салдарын білуді, сондай-ақ тұрақты дамудың ұтымды үлгілерін әзірлеуді талап етеді.

Бұл мәселе 2002 жылдан бері талқыланып, Йоханнесбург жоспарында көрініс тапты. 2012 жылғы БҰҰ Рио+20 конференциясы кедейлікті жою, тұрақты тұтыну мен өндіріс үлгілері, табиғи ресурстарды сақтау тұрақты дамудың кілті болып табылатынын атап өтті [112].

БҰҰ-ның қарарында технологиялық прогрестің экологиялық шығыны жоғары үлгілерді тұрақтырақ үлгілерге ауыстыру арқылы 2030 жылға дейінгі жасыл күн тәртібін іске асыруды жеделдетуге болатыны атап көрсетілген. Дегенмен, қазіргі тәжірибе ресурстарды сарқып, көміртегі шығарындыларын және тамақ қалдықтарын көбейтуді жалғастыруда [113].

Тұрақты дамудың негізгі принциптері тұтыну мен өндірісті қайта қарауды талап етеді. Елдер кедейлікті азайтуға ықпал ететін тұрақты және әділ үлгілерді енгізу үшін бірлесіп жұмыс істеуі керек [114].

Қоршаған орта және даму жөніндегі Декларация (Рио-де-Жанейро, 1992) тұрақты дамудың 27 қағидатын анықтайды, оның ішінде 7-суретте көрсетілген 2, 3, 4, 7, 8, 9, 15 және 16 қағидаттары 12-ші ТДМ салық механизмдерінің негізінде жатыр [115].

SDG 12-мен байланысты 8-қағидат тұрақты даму және өмір сүру сапасын жақсарту үшін мемлекеттер тұрақсыз өндіріс пен тұтыну тәжірибесін азайтуы және жоюы және халықтық саясатты ілгерілетуі керек екенін айтады. Бұл шаралар салық механизмдерін олардың функцияларын ескере отырып қайта құруды талап етеді.

SDG 12 мақсаттарына жету үшін елдер оның мақсаттары мен көрсеткіштеріне сәйкес келетін әртүрлі салық құралдарын пайдаланады.

Дамыған елдер 12.1 мақсатты орындауда жетекшілік ету керек, ал дамушы елдер өз мүмкіндіктерін ескеруі керек. Ұлттық тұрақты тұтыну және өндіріс бағдарламалары реттеу құралы ретінде салықтық ынталандыруды қамтуы мүмкін. Халықаралық деңгейде салық механизмдері салық салуды үйлестіру арқылы және елдердің мүдделерін ескере отырып қалыптасады. Мұндай механизмдер қазірдің өзінде АҚШ, Ұлыбритания, Германия және Ресейде қолданылуда.

Сурет 7. Декларацияның тұрақты даму принциптері ұтымды тұтыну мен өндірудің салық механизмдерінің негізі ретінде

БҰҰ 2030 жылға қарай табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануды болжайды (12.2 мақсат). Бірқатар елдерде табиғи ресурстарды пайдалануды салықтық реттеу жалпы салық салу жүйесіне біріктірілген және арнайы экологиялық салықтар қазірдің өзінде енгізілген. Америка Құрама Штаттары, Канада, Германия, Қытай және Жапония сияқты 20-ға жуық ел көміртегі мен метан шығарындыларына салық салады. Энергия салығы Ұлыбритания мен Швецияда бар. Фискалдық төлемдер де көптеген елдердің бюджеттерін толықтырады, олардың құрамы әртүрлі [116].

2030 жылға қарай жан басына шаққандағы азық-түлік қалдықтарының көлемін екі есе қысқарту жоспарлануда (12,3 мақсат). Еуропада салық шаралары экологиялық және энергетикалық стандарттар негізінде органикалық өнімдерді салықтан босатуды және тамақ өнеркәсібі үшін сараланған корпоративтік салық ставкаларын қамтиды.

Үкіметтер салықтар, субсидиялар және тыйымдар арқылы жасыл өнімді таңдауға әсер етеді. Әртүрлі елдерде әртүрлі шаралар бар: АҚШ пен Канадада депозиттерді қайтару жүйесі бар, ал Нью-Йорк пен Торонтода пластикалық пакеттерге салық енгізілді [117].

Бұл мәселені шешу үшін елдер салықтық емес төлемдерді, соның ішінде қалдықтарды шығару және кәдеге жарату, орауыштарды қайта өңдеу және тамақ қалдықтарын компосттау үшін алымдарды пайдаланады. Германияда азық-түлік қалдықтары мен қайта өңдеуді қамтитын мұндай төлемдердің кешенді жүйесі бар.

Италияда фискалдық шаралар қалдықтар мәселесін шешпеді, ал Рим жылына 14 миллион еуро жұмсап, қалдықтарды шетелге және басқа аймақтарға экспорттауға мәжбүр. Тұрғын үй ауданы мен тұрғындар санына қарай есептелетін қалдықтарды қайта өңдеу салығы бұл шығындарды ішінара жабады. Елде қатаң айыппұлдар бар: қоқыс жәшігінің сыртына қоқыс тастағаны үшін 150 еуроға дейін, темекі тұқылы үшін 300 еуроға, көшеге лақтырылған жиһаз немесе құрал-жабдықтар үшін 500 еуроға дейін.

Оңтүстік Кореяның қалдықтарын кәдеге жарату оңтайландырылған және экологиялық таза. Қайта өңдеуді қаржыландыру салықтық емес төлемдерді қамтиды: қалдықтарды және көлемді қалдықтарды шығару үшін алымдар (жалдау ақысының 10% дейін), сондай-ақ дұрыс емес сұрыптау және

бейресми қаптарды пайдаланғаны үшін айыппұлдар. Төлем үшін резиденттер мен ұйымдардың иелері жауап береді.

Бразилияда жергілікті билік қалдықтарды шығару мен қайта өңдеуге салық салады. Куритибада ол сараланған: тұрғын үйлер үшін - жылына 274 реал, коммерциялық мүліктер үшін - 475 реал. Табысы төмен иелеріне 50% жеңілдік (70 м² дейінгі аумақтар үшін) беріледі. Экологиялық құқық бұзушылықтар үшін айыппұлдар аз.

Экологиялық мәселелерді шешу үшін көптеген елдер қалдықтарды кәдеге жарату және өртеу салықтарын енгізуде. Скандинавия мен Нидерландыда тарифтер тоннасына 150 еуроға жетеді, басқа елдерде - 5-20 еуро. Салық неғұрлым жоғары болса, соғұрлым қалдықтар полигондарға аз жіберіледі және көбірек қайта өңделеді.

Францияда қалдықтарды орналастыру салығы полигон деңгейіне байланысты: сертификатталмаған полигондар үшін тоннасына 15 еуро, экостандарттарға сәйкес келетіндер үшін 10 еуро. Осыған ұқсас әдіс Испанияда да қолданылады.

Швецияда қалдықтарды кәдеге жарату салығы 2000 жылдан бастап әрекет етеді, ал жарылғыш және органикалық қалдықтарды кәдеге жаратуға 2002 және 2005 жылдары тыйым салынған. Қазір тұрмыстық қалдықтарды жағуға салық бар [118].

12.4-тапсырма химиялық заттар мен қалдықтарды ұтымды пайдалануды көздейді. Негізгі салықтық емес төлемдер: қалдықтарды шығару, қауіпті химиялық заттарды және құрылыс қалдықтарын орналастыру үшін алымдар.

АҚШ-та қоқыс жинау (айына 10-40 доллар), қауіпті химиялық заттарды жою (50-100 доллар) және құрылыс қалдықтары (200 доллар) үшін ақы белгіленген. Энергия бағасының өсуі, көміртегі салығы және мемлекеттік қолдау қалдықтарды жағу зауыттарының табыстылығын арттырды, олардың саны 90-ға жетті.

Ұтымды тұтыну саласындағы салық саясатының тиімділігі қалдықтарды кәдеге жарату құрылымындағы өзгерістерден көрінеді. АҚШ-та қалдықтардың шамамен 50%-ы полигондарға жіберіледі (1980 жылы 90%-дан жоғары), 30-35%-ы қайта өңделеді, ал қалғаны жағылады. SDG 12.5 мақсаты АҚШ, Германия және Оңтүстік Кореяда жүзеге асырылып жатқан алдын алу шаралары мен салықтық жеңілдіктер арқылы ысырапты азайтуға бағытталған.

Есеп берудегі салық көрсеткіштері тұрақты өндіріс пен тұтынудың ашықтығын жақсартып алады (12.6 мақсат). БҰҰ сарапшылары ірі және трансұлттық компанияларға оларды тұрақты даму стандарттарында ескеруді ұсынады:

1. GRI стандарттары (Global Reporting Initiative, 1997) 2021 жылдан бастап күшіне енетін жаңа салық стандартын қамтиды.
2. SASB (Sustainability Accounting Standards Board) стандарттары экологиялық, экономикалық және әлеуметтік факторларды көрсететін 400-ден астам көрсеткіштерді ескереді және тұрақтылық рейтингтері мен индекстері үшін қолданылады [119].

Компаниялардың есептеріндегі салық көрсеткіштері олардың тұрақтылық деңгейін бағалайды.

SDG 12-ге қол жеткізу үшін салық құралдары жанама әсер етуі мүмкін, атап айтқанда, тұрақты мемлекеттік сатып алуды ынталандыру арқылы (SPP). Мемлекеттің тауарлар мен қызметтерге деген қажеттіліктерін қанағаттандыратын өндірушілер салық жеңілдіктерін алады, бұл олардың бәсекеге қабілеттілігін арттырады.

Мемлекеттік шығындар (ЖІӨ-нің 12–30%) айтарлықтай сатып алу қабілетіне ие. SPP өнімнің өмірлік циклінің шығындарын ескереді, қоршаған ортаға теріс әсерді азайтады және саясаттың мақсаттарына қол жеткізуге ықпал етеді. SPP арқылы үкіметтер көміртегі шығарындыларын азайтады, ресурстардың тиімділігін арттырады және салық жеңілдіктерін пайдалана отырып, қайта өңдеуді қолдайды.

МЖӨ оң әсерлері кедейлікті азайтуды, әлеуметтік әділеттілікті арттыруды және еңбек стандарттарын жақсартуды қамтиды. Олар сондай-ақ салықтық жеңілдіктер арқылы жасыл технологиялар мен отандық инновацияларды дамытуға ықпал етеді.

БҰҰ осы салада ірі жобаларды жүзеге асырды: Молдова мен Беларусьтің қатысуымен Еуропалық Жасыл (2013–2016), сондай-ақ экотанбаланды және SPP біріктіретін Аргентина, Бразилия, Вьетнам, Колумбия, Коста-Рика, Марокко, Моңғолия, Перу және Чилиде (2013–2017).

SDG 12-ге қол жеткізудегі салықтар:

- Тұрақты өмір салтын ынталандыру (12.8 мақсат) білім беру бағдарламалары, семинарлар және тренингтер арқылы фискалдық білім беруді қамтиды. Мұндай бастамалар Ресейде, Қытайда, АҚШ-та және Ұлыбританияда жүзеге асырылуда.
- Ғылыми-техникалық әлеуетті қолдау (12.а тапсырма) АҚШ, Франция, Қытай, Малайзия және Ресейде экологиялық таза өндірісте ҒЗТҚЖ-ға салықтық жеңілдіктер беру арқылы қамтамасыз етіледі.
- Тұрақты туризмді дамыту (мақсат 12.b) жергілікті мәдениет пен жұмыспен қамтуды қолдаумен байланысты. Моңғолия 2030 жылға дейінгі даму стратегияларының бөлігі ретінде туристік қызметтерге салық жеңілдіктерін береді [120].

Субсидияларды ұтымды ету және салық реформасы (12.с проблемасы).

БҰҰ-ның E/RES/2021/29 резолюциясы ысырапшыл тұтынуға ықпал ететін нарықтық бұрмалауларды жою қажеттігін атап көрсетеді. Ұлттық шараларға мыналар жатады:

- «Зиянды» субсидияларды кезең-кезеңімен алып тастау және қоршаған ортаға әсерді есепке алу.
- Салық салуды акциздер арқылы өзгерту (соның ішінде газдалған сусындарға), қазбалы отын мен көміртегі шығарындыларына салықты арттыру.
- Әлеуметтік жобаларды қаржыландыру үшін фискалдық кеңістікті кеңейту.
- Шығарындыларды саудалау тетіктерін реформалау және тиімсіз субсидияларды жою.

Тұрақты тұтынудың салық механизмдері

Экономикалық құралдар тұтынушылардың таңдауына әсер етеді:

- Төлемдер (су, электр энергиясы, қалдықтарды шығару және кәдеге жарату);
- Салықтар (отын, шығарындылар);
- Субсидиялар (жасыл шешімдерді ынталандыру);
- Депозит-қайтару жүйесі (әйнек бөтелкелерді қайтару).

Салық шараларының тиімділігі әлеуметтік қолдаумен біріктірілгенде артады. Мысалы:

- Электр энергиясы тарифтерінің өсуі жабдықтың энергия тиімділігі туралы ақпаратпен өтеледі;
- Жанармай салығы ұлғаюы қолжетімді қоғамдық көлікте жеңілдетілді.

Мұндай шаралардың тиімділігі даулы. Көміртегі салықтары бағаны арттырады, корпоративтік табыс салығы мен бюджет кірісіне салық салу базасын азайтады. Халықаралық шара ретінде ұсынылып отырған трансшекаралық көміртегі салығы экономикалық және құқықтық тұрғыдан негізсіз, өйткені елдер арасындағы қаржылық қатынастар бұл салада әлі жоқ халықаралық келісімдермен реттеледі. Басқа елдердің экономикасын мұндай салықпен қаржыландыру оның орындылығына күмән тудырады.

Энергия тиімді көлікке салықтық шаралар

Көліктің энергия тиімділігін арттыру үшін әртүрлі фискалдық құралдар қолданылады. Көлік құралдарына салынатын салықтардың жоғарылауы және шығарындылардың қатаң стандарттары жаңа көліктерді қымбаттатып, парктің жаңаруын баяулатты. Бірқатар Еуропа елдері ескі көліктерді экологиялық таза үлгілерге айырбастауды ынталандыру үшін бонустық жүйені енгізді.

Операциялық шығындардың өсуі (жанармай салығы мен баж салығы) таза көлікке көшуді жылдамдатады. Швейцария салмағы 3,5 тоннадан асатын жүк көліктеріне салмақ, шығарындылар және жүріп өткен қашықтыққа байланысты салық салады. Осыған ұқсас баждар Германияда (2005), Чехияда және Словакияда енгізілген.

Еуропа мен АҚШ-та тұрақты тасымалдауға арналған фискалдық шаралар

Батыс және Орталық Еуропа елдері әртүрлі салық құралдарын пайдаланады:

1. Көлік салықтары Австрияда, Ұлыбританияда, Данияда, Францияда сараланған.
2. Автокөлікті ауыстыруды ынталандыру - Бельгиядағы бонустық бағдарламалар, Франция мен Германиядағы сынықтар схемалары.
3. Электрлік көліктерді қолдау – Даниядағы салықтық жеңілдіктер.

4. Жол ақысы – Австрия, Болгария, Венгрия, Румыния, Словакия, Словения, Чехияда енгізілген.
5. Автокөліктердің бір жерде шоғырлану шектеулері - Лондон мен Стокгольмдегі алымдар.
6. Ақылы автомобиль жолдары – Хорватия.
7. АҚШ – ескі көліктерді кәдеге жаратуды және оларды энергияны үнемдейтін үлгілерге ауыстыруды субсидиялау бағдарламасы [121].

БҰҰ мен Еуропалық Комиссия Жерорта теңізі, Азия және Африкадағы тұрақты тұтыну мен өндірісті қолдау үшін SWITCH (Switch-Med, Switch-Asia, SWITCH Africa Green) бастамасын үйлестірді және қаржыландырды [122].

SDG 12-ге қол жеткізудің бірыңғай тәсілі жоқ. Елдер өздерінің экономикалық жағдайлары мен әлеуетін ескере отырып, ұтымды тұтыну мен өндірісті ынталандыру үшін әртүрлі салық механизмдерін пайдаланады.

Соңғы онжылдықтардағы климаттың өзгеруі, соның ішінде орташа температураның жоғарылауы, нормадан тыс жауын-шашын және жиі болатын төтенше жағдайлар қоршаған ортаның деградациясының алдын алу шараларын талап етеді.

Кейбір зерттеушілер климаттың өзгеруі парниктік газдар концентрациясының жоғарылауымен байланысты деп санайды, олардың ең бастысы көмірқышқыл газы (CO₂).

NOAA (*National oceanic and atmospheric administration*, NOAA Ұлттық мұхиттық және атмосфералық әкімшілік) мәліметтері бойынша 1990 жылдан 2021 жылға дейін парниктік газдардан радиациялық әсер ету 43%-ға өсті, оның 80%-ға жуығы CO₂ есебінен. Шығарындылардың негізгі көздері: қазба отындарын жағу (өнеркәсіпте 50%-дан астам), цемент өндірісі (15%), ауыл шаруашылығы (тыңайтқыштар мен мал шаруашылығы – әрқайсысында 30%). Көлікте шығарындылардың 75%-ы автомобильдерден, 12%-ы авиациядан, қалғаны теміржол және су көлігінен келеді.

Табиғи ресурстарды өндіру мен тұтынудың өсуі әлеуметтік сілкіністердің қаупін тудырады, ал экологиялық проблемалар көбінесе халықаралық шешімдерді талап ететін ұлттық шекарадан асып түседі. 21 ғасырдың ортасына қарай парниктік газдардың таза нөлдік шығарындыларына қол жеткізу - климаттың өзгеруімен

күресудегі маңызды қадам. Париж келісіміне сәйкес елдер ұлттық стратегияларды экологиялық тұрақтылық мақсаттарына бейімдеу арқылы жылынуды 1,5–2°C дейін шектеуге міндеттенді.

Шығарындыларды азайтудағы фискалдық құралдар

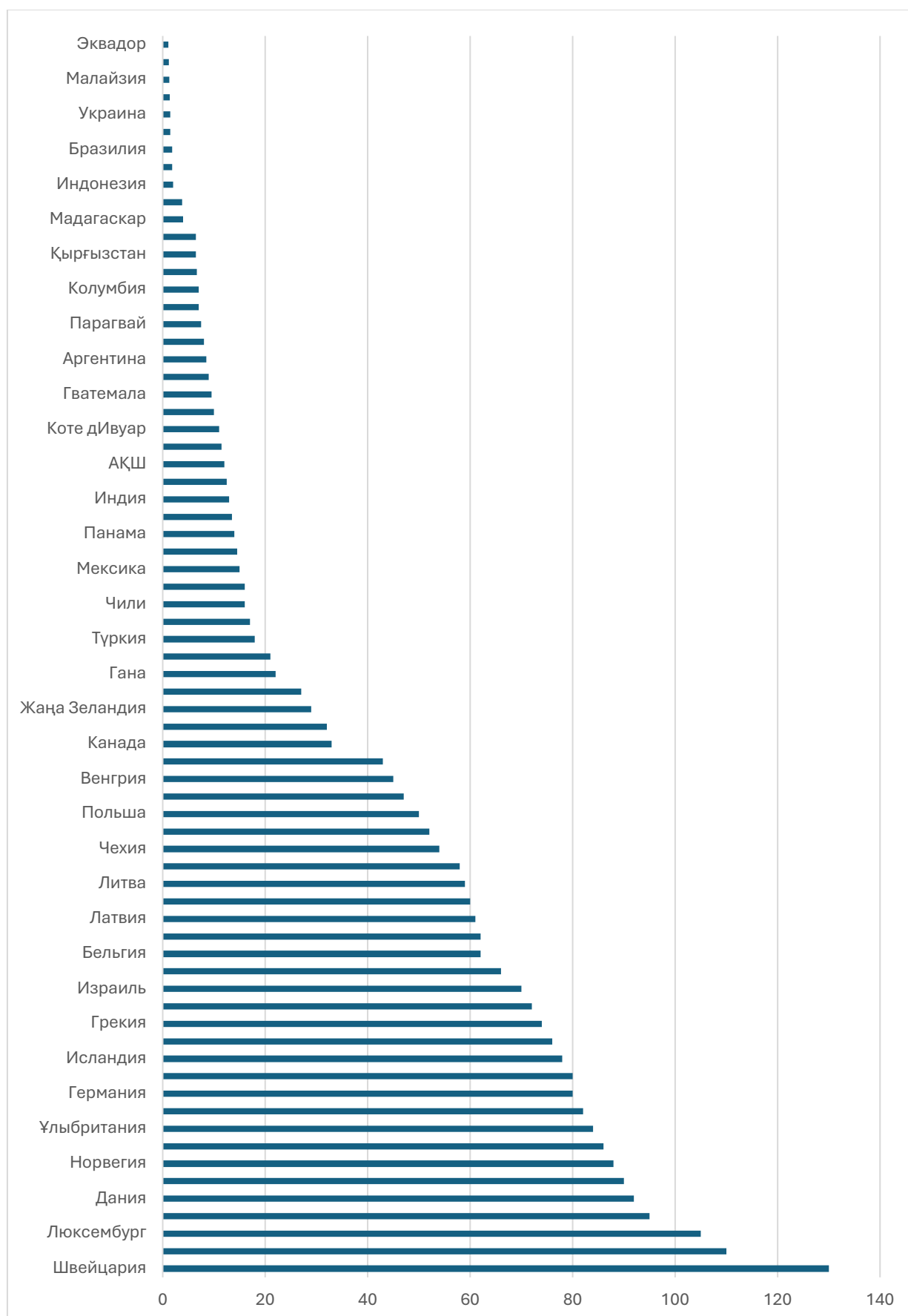
2030 жылға қарай CO₂ шығарындыларын азайту мақсатына жету үшін ұлттық деңгейде де, жаһандық деңгейде де кешенді шаралар қажет. Маңызды реттеу механизмі экологиялық көшуге ықпал ететін көміртегі бағасын, таза энергияны ынталандыру және шығарындыларға салықтарды қоса алғанда, фискалдық құралдар болып табылады [123].

Салықтық реттеудің тікелей және жанама шаралары

Шығарындылар үшін төлемдерден басқа, көміртегіге жасырын бағаны тиімді белгілейтін жанармай акциздері сияқты қоршаған ортаға жағымсыз әсерлерді азайтудың жанама салық механизмдері бар. Экономикалық шаралардан басқа, үкіметтер шығарындыларды шектеу, энергия тиімділігі стандарттары, төмен көміртекті технологияларды субсидиялау және шығарындыларды сату сияқты әкімшілік құралдарды пайдаланады.

Көптеген елдерде қоршаған ортаны басқару әртүрлі құралдар арқылы реттеледі, олардың таңдауы экономикалық даму деңгейіне және таза технологиялардың болуына байланысты. Кәсіпорындар мен халықтың экологиялық жауапкершілікті мінез-құлқын ынталандыру арқылы бұл шараларды теңестіру маңызды. Климаттық саясатты қолдау үшін салық жүйесінде келесі фискалдық механизмдер қолданылады.

Көміртегінің тиімді мөлшерлемесі (ECR) көміртегі салығы, жанармай акциздері және эмиссияға рұқсаттардың құнынан тұратын CO₂ шығарындылары үшін баға сигналы болып табылады. Көптеген елдерде ағымдағы тарифтер төмен болып қалады және жанармайдың көміртегі мазмұнына сәйкес келе бермейді. Көміртегі бағасының өсуіне қарамастан, елдер бойынша ECR деңгейі жеткіліксіз болып қалуда (8-сурет) [124].

Сурет 8. Тиімді орташа көміртегі салық мөлшерлемесі, 2021 ЖЫЛ

Салық мөлшерлемелері секторлар мен отын түрлеріне байланысты өзгереді, көбінесе қоршаған ортаға нақты залалды көрсетпейді. Қазба отынды субсидиялау баға сигналдарын бұрмалайды және бюджеттік жүктемені арттырады. Салалық мөлшерлемелерді талдау салық реформаларының бағытын анықтауға көмектеседі, өйткені көміртегі шығарындыларын тиімді азайту үшін шығарындыларға баға барлық отын түрлерінде біркелкі болуы керек.

Ағымдағы көміртегі салықтары декарбонизацияны жүргізу және Париж келісімінің мақсаттарына жету үшін қажетті деңгейден төмен болып қалады. Талдау ЭЫДҰ және G20 елдеріндегі CO₂ шығарындыларының шамамен 60%-ына салық салынбайтынын көрсетеді. Ең төменгі ставкалар өнеркәсіп пен электр энергетикасында, қазба отынға субсидиялар мен квоталарды еркін бөлу баға сигналдарын одан әрі әлсіретеді [124].

Көміртек бағасының көрсеткіші (CPS) индексі көміртекті салық салудың эталондық мәндерге сәйкестік дәрежесін көрсетеді. Шығарындылар төлемі эталондық деңгейге неғұрлым жақын болса, көрсеткіш соғұрлым жоғары болады. 2018 жылы CO₂ жаһандық шығарындыларының 80%-ына жауапты 44 ЭЫДҰ және G20 елдері үшін CPS 60 еуро эталонымен 19%-ды құрады. Швейцария 69% CPS көрсеткішімен көш бастады [124].

CO₂ салығы және оның артықшылықтары

Көміртек салығы салық саясатының ең көп талқыланатын және даулы құралдарының бірі болып табылады. Оны енгізудің бірқатар артықшылықтары бар [125]:

1. Компаниялар мен үй шаруашылықтарын көміртекті тұтынуды азайтуға және көміртекті көп қажет ететін отынды, электр энергиясын және өнімдерді қымбаттату арқылы таза энергияға көшуге ынталандырады.
2. Көміртекті көп қажет ететін жобалардың тартымдылығын төмендете отырып, таза технологияларға инвестициялау үшін баға сигналын жасайды.
3. Салық үй шаруашылықтары мен кәсіпорындарға шығарындыларды қалай азайтқысы келетінін таңдауға

- мүмкіндік беру арқылы икемділік береді, бұл қатаң ережелермен салыстырғанда шығындарды азайтады.
4. Уақытпен шектелген әкімшілік шаралардан айырмашылығы, салық шығарындыларды азайту үшін ұзақ мерзімді ынталандырулар жасайды.
 5. Салық қалпына келтіру әсерін болдырмауға көмектеседі, осылайша жақсартылған энергия тиімділігі энергия тұтынудың артуына әкеледі. Шығарындыларға баға қою арқылы ол ресурстарды шамадан тыс пайдалануды болдырмайды.
 6. Көміртек салығы төмен әкімшілік шығындармен мемлекеттік кірістерді арттырады. Ол еңбекке салықты азайтуды өтей алады және салық реформасын қолдай алады. Мысалы, 2030 жылға қарай 50 доллар/тCO₂ мөлшерлемесі G20-ның көптеген елдері үшін ЖІӨ-нің 1%-на дейін табыс әкелуі мүмкін [126].
 7. Көміртек салығы ауаның ластануын азайтады, өлімді азайтады және әсіресе қалаларда өмір сүру сапасын жақсартады.

Халықаралық деңгейде көміртегіне салық салудың кеңеюіне, әсіресе, табысы төмен елдерде және көміртегі шикізатын жеткізушілерде шығындардың өсуіне байланысты бәсекеге қабілеттіліктің жоғалуы туралы алаңдаушылық кедергі келтіреді. Бұл халықаралық ынтымақтастықтың маңыздылығын көрсетеді.

Компаниялар қоршаған ортаны қорғау саясаты азырақ, бизнес пен көміртегі салықтарын мемлекеттік қолдауды шектейтін елдердегі бәсекелестермен салыстырғанда өсу шығындарына тап болады. Бұл мәселені шешу үшін квота және сауда жүйесі сияқты балама механизмдер әзірленуде.

Шығарындыларды саудалау жүйелері (ETS) компаниялардан олардың шығарындыларын жабу үшін жеңілдіктер сатып алуды талап етеді, бұл ретте үкімет олардың санын шектейді және нарық бағаны белгілейді.

ETS негізінен энергетика мен ірі өнеркәсіпті қамтығанымен, олар жылу және көлік отындарын қоса алғанда, орта бизнеске тарай алады. Ең төменгі бағалар мен квота аукциондары сияқты

механизмдер бағаның белгісіздігін азайтуға және мемлекеттік кірістерді арттыруға көмектеседі [127].

Төмен көміртекті және жаңартылатын энергияға субсидиялар жасыл ұрпақты ынталандырады және әкімшілік басымдықтарға байланысты әртүрлі нысандарда жүзеге асырылады.

Жаңартылатын энергия көздерін субсидиялау ұзақ мерзімді перспективада шығарындыларды азайтуда тиімсіз.

Салық стратегиялары төрт мақсатты көздей алады:

- қоршаған ортаға келетін зиянды азайту;
- бейімделу;
- қаржыландыру;
- ынтымақтастық.

Оңтайлы құрал парниктік газ салығы болып табылады, оны қоса алғанда, үнемді шығарындыларды азайтуға ықпал етеді. Бүгінгі күні ең арзан энергия көздері жоғары көміртекті болып қала береді, өйткені олардың құны климатқа келтіретін зиянды есепке алмайды. Ең тиімді болуы үшін салық салу энергетика, өнеркәсіп, көлік, құрылыс және үй шаруашылығын қоса алғанда, негізгі секторлардағы барлық қазбалы отын мен технологиялық шығарындыларды қамтуы керек.

СО₂ ластаудың жалғыз көзі емес, дәл мониторингтің болмауы экологиялық ізді бағалауды және салық жүйесінде шығарындыларға әділ баға белгілеуді қиындатады.

Экологиялық төлемдер әрқашан бизнестің мінез-құлқын өзгертпейді және оларды пайдалану көбінесе бұлыңғыр болады, бұл олардың тиімділігін төмендетеді.

Салықтарды жасылдандыру жалпы салық жүйесіне экологиялық ынталандыруды енгізуді қамтиды. Бұл энергия үнемдейтін технологияларды енгізуге, баламалы ресурстарға көшуге және өндірісті жаңғыртуға ықпал етеді. Салықтық жеңілдіктер қоғаммен қаржылық ауыртпалықты бөлісе отырып, бизнеске инновациялар шығындарын азайтуға көмектеседі [128,129].

Үй шаруашылықтарының экологиялық жауапты мінез-құлқын ынталандыру үшін табыс салығы ресурстарды үнемдеу және жаңартылатын энергия көздерін пайдалану жөніндегі шараларды қамтиды. Жасыл облигациялар үшін арнайы салық режимі

зерттеулер мен тұрақты технологияларды әзірлеуді қаржыландыруға көмектеседі.

Жасыл инвестициялар экономиканың кілті мен пайда көздеріне айналатын жаңа индустрияларды дамытуға көмектеседі.

Перспективті аймақтарға мыналар кіреді:

- жаңартылатын энергия;
- энергия үнемдейтін ғимараттар мен жабдықтар;
- экологиялық таза қоғамдық көлік;
- электр көліктеріне арналған инфрақұрылым;
- қалдықтарды қайта өңдеу;
- экологиялық таза тауарларды өндіру.

Мемлекет «жасыл» экономиканың ұзақ мерзімді артықшылықтарына мүдделі: жұмыспен қамту құрылымындағы өзгерістер, әл-ауқаттың артуы және импорттың қысқаруы. Дәстүрлі жұмыс орындары жойылуы мүмкін болғанымен, жаңалары экологиялық тиімді салаларда пайда болады.

Салық жүйелерін жасылдандыру мүмкіндіктеріне жатады:

- табиғи ресурстардан алынатын рентаға салық салуды олардың нақты құнын ескере отырып жаңарту;
- ластауға салық жүктемесін ұлғайту, оның ішінде шығарындылар үшін төлемдерді ұлғайту және қоршаған ортаға әсерді ескеретін біріктірілген өндіру салығын құру;
- басым экологиялық салаларға назар аудара отырып, салықтық жеңілдіктерді қайта қарау.

Ішкі нарыққа ресурстарды жалға беру құрамдас бөлігі жаһандану жағдайында салықтық және басқа да артықшылықтарды ескере отырып, елдер арасында оңай ауысатын инвестициялар үшін бәсекелестіктің бөлігі болып табылады. Бірегей емес ресурстар үшін рентаның толық есебі салықтық бәсекелестікпен қиындайды. Көміртек және экологиялық салықтар реттеудің тиімді құралы болып табылады, бірақ кешенді тәсілді қажет етеді. Салалық шаралармен салық ауыртпалығын теңестіру, инновацияларды қолдау, кірістердің ашық пайдаланылуын қамтамасыз ету, халықтың осал топтарына көмектесу, өнеркәсіптік бәсекеге қабілеттілікті арттыру және парниктік газдардың кең ауқымын

қамту қажет. Оңтайлы тепе-теңдік тарихи жағдайлар мен халықаралық ынтымақтастыққа байланысты.

2.3 Экологиялық салық салу саясатын халықаралық деңгейде үйлестіру

БҰҰ Тұрақты даму мақсаттарының (ТДМ) жүйесінде 17-мақсат – «Жаһандық серіктестік» басты рөл атқарады, өйткені мемлекеттердің бірлескен күш-жігерінсіз басқа мақсаттарға қол жеткізу мүмкін емес. Тұрақты даму жалпы принциптер мен мақсаттарға негізделген жаһандық, аймақтық және жергілікті деңгейде берік халықаралық қатынастарды талап етеді.

Жаһандық серіктестік экономикалық дамуға, халықаралық бизнестің тұрақтылығына және ТЖМ жүзеге асыруға жан-жақты әсер етеді. Бұл тұрғыда екіжақты және көпжақты деңгейлерде салық саясатын үйлестіру ерекше маңызға ие болып отыр.

Салық мәселелері бойынша халықаралық ынтымақтастық 1920 жылдары басталып, ғасырдан астам уақыт бойы жалғасып келеді. Бірінші кезең Ұлттар Лигасы үйлестіруші мекеме ретінде әрекет еткен дүниежүзілік соғыстар арасындағы кезеңді қамтиды.

Ынтымақтастықтың негізін Брюссель қаржы конференциясы (1920) қаланды, онда салықтық келісімдерді стандарттау мәселесі алғаш рет көтерілді. Ұлттар Лигасының Қаржы комитетінің бастамасымен үлгілік конвенциялар әзірленді, оның ішінде қосарланған салық салуды жою және өзара әкімшілік-құқықтық көмек туралы келісімдер болды.

1950-1980 жылдар аралығында ЭЫДҰ мен БҰҰ халықаралық салықтық ынтымақтастықты үйлестіруді өз қолдарына алды. Осы кезде өндірісті интернационалдандыру күшейіп, трансұлттық корпорациялар (ТҰК) трансферттік баға белгілеу арқылы салықтан жалтару схемаларын белсенді қолдана бастады. Бұл дамушы елдерде ұлттық салық саясатының тиімділігін төмендетіп, бюджет кірісін қысқартты.

Жауап ретінде ЭЫДҰ Салық комитеті үлгілік конвенцияларды әзірледі: «Табыс пен капиталға қосарланған салық салуды болдырмау туралы» (1963) және «ЭЫДҰ үлгілік конвенциясы» (1977), олар БҰҰ-ның ұқсас құжатына негіз болды. 1980 жылы

БҰҰ құрылымында фискалдық мәселелер бойынша үкіметаралық кеңес құрылды.

1990 жылдардан бастап салық саласындағы ынтымақтастық жаһандану проблемаларына назар аударды. Трансұлттық компаниялардың өсуі, цифрлық технологиялардың, электронды коммерцияның және криптовалюталардың дамуы халықаралық салықтық әкімшілендіру жүйесін өзгертті.

Негізгі мәселелерге салықты агрессивті жоспарлау, салықтан жалтару, оффшорлық юрисдикциялар, ақшаны жылыстату және трансферттік бағаларды бақылау жатады. Салықтық бәсекелестік жағдайында компаниялар қолайлы режимі бар елдерді таңдайды, бұл салық жүктемесінің біркелкі бөлінбеуіне әкеледі.

IT-технологиялардың таралуы жаһандық цифрлық салық (Tax Digital) мәселесін ушықтырды. Ірі IT-компаниялар бүкіл әлем бойынша миллиардтаған пайда алады, бірақ ұлттық салық жүйелеріндегі айырмашылықтарды пайдалана отырып, салықтарды штаб-пәтерлердің тіркелген жерінде төлейді, мұнда мөлшерлемелер минималды болуы мүмкін (мысалы, Ирландияда Google, Facebook, Microsoft үшін 12,5%). Бұған жауап ретінде елдер салық әділдігін қамтамасыз ету, егемендікті қорғау және салық қауіпсіздігін арттыру механизмдерін іздестіруде.

Қазіргі халықаралық салық ынтымақтастығы құн құрылатын жерлерде пайдаға салық салу принципіне негізделген. Негізгі міндеттерге салық базасының эрозиясымен күресу, оффшорлық және транзиттік юрисдикциялар, салықтық ақпарат алмасу және ТҰК үшін жаһандық салықты енгізу кіреді.

Көлеңкелі экономиканың өсуі және терроризм қаупі жағдайында жаһандық салық серіктестігінің басты бағыты қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға және терроризмді қаржыландыруға қарсы күреске айналды. 1989 жылдан бері бұл 35 мемлекетті, 2 халықаралық ұйымды және 26 бақылаушыны біріктіретін ФАТФ-тың жауапкершілігінде. ФАТФ ұсынымдарды бес жыл сайын әзірлеп, жаңартып отырады және 228 ұлттық жүйеге тұрақты мониторинг жүргізеді.

Халықаралық салықтық ынтымақтастық екіжақты және көпжақты форматтарда жүзеге асырылады. Мемлекеттер арасындағы екіжақты келісімдер қосарланған салық салуды жоюға, инвестиция тартуға және қаржылық қылмыстармен күресуге

бағытталған. Көпжақты өзара іс-қимыл халықаралық ұйымдар, интеграциялық бірлестіктер және елдердің мамандандырылған топтары арқылы жүзеге асады.

Халықаралық салықтық ынтымақтастықтың негізгі жетістіктеріне мыналар жатады:

1. Салық мәселелері бойынша өзара әкімшілік көмек туралы конвенция (1988 ж., Страсбург) – 120 елге салық ақпаратын алмасуға, бірлескен тексерулер жүргізуге және шетелде қарыздарды өндіруге мүмкіндік береді.
2. BEPS іс-қимыл жоспары (2013) – ЭЫДҰ және G20 базалық эрозиямен күресу және кірістің төмен салықтық юрисдикцияларға ауысуы үшін әзірлеген.
3. Еуропа Кеңесі мен ЭЫДҰ бірлескен конвенциясы – халықаралық схемалар арқылы салық төлеуден жалтарумен күресуге бағытталған.

Интеграциялық бірлестіктердегі салықтық ынтымақтастық

Экономикалық одақтарда салық саясатын үйлестіру кеден одақтары мен еркін сауда аймақтарын құру кезеңдерінде ерекше маңызды. Бірыңғай нарықты қалыптастыру және ресурстардың еркін қозғалысы тең бәсекелестік жағдайларды қамтамасыз етуді талап етеді.

ЕАЭО-да Ресей, Беларусь, Қазақстан, Қырғызстан және Армения арасындағы салықтық ынтымақтастықты ЕЭК жанындағы Салық саясаты және әкімшілендіру жөніндегі консультативтік комитет үйлестіреді. Кедендік баждар мен сыртқы сауда ЕАЭО Кеден кодексімен, ал Одақ шеңберіндегі жанама салықтар ЕАЭО туралы шартпен реттеледі [130,131].

ЕАЭО-да салық органдары салықтық бұрмалауларды жою, бәсекелестік пен тауарлар мен қызметтердің еркін қозғалысы үшін тең жағдайларды қамтамасыз ету үшін заңнаманы үйлестіруге ұмтылуда.

Бұл ретте ұлттық мемлекеттердің құзыретінде қала отырып, тікелей салық салу саласындағы фискалдық егемендік сақталады. 1967 жылы ЕЭК-тің осындай әрекеттері сәтсіз аяқталды. Тікелей салықтар саласындағы ынтымақтастық кемсітушілікке,

қосарланған салық салуға және салық төлеуден жалтаруға жол бермеуге бағытталған.

Бірыңғай кедендік аумақтың құрылуымен ҚҚС мен акциздерді біріздендіру сауданың тең жағдайлары мен тауарлардың заңсыз қозғалысына қарсы күрестің негізгі міндетіне айналады [132].

Қол жеткізілген нәтижелер:

- ЕАЭО ішкі шекараларында кедендік бақылауды жою;
- Бірыңғай салықтық әкімшілік реттеуді енгізу;
- ҚҚС және акциз деректерін автоматты түрде алмасу;
- Өнімді бақылау механизмін әзірлеу [133].

Перспективті бағыттар:

- Цифрлық технологияларды пайдалана отырып, ҚҚС алу жүйесін жетілдіру;
- Акциз ставкаларын үйлестіру;
- Электрондық коммерция үшін салық саясатын әзірлеу;
- ЕАЭО шеңберінде тауарлардың қозғалысына бақылауды күшейту.

2001 жылдан бастап ТМД-да Салық қызметі басшыларының Үйлестіру кеңесі (СКҚК) жұмыс істейді, оның мақсаты салық саласындағы ынтымақтастықты кеңейту болып табылады.

Қызметінің негізгі бағыттары:

- Ұлттық салық заңдарын үйлестіру;
- ТМД-ның басқа құрылымдарымен өзара әрекеттесу;
- Салық салу саласындағы мемлекетаралық келісімдерді жүзеге асыру [134].

БРИКС шеңберінде салық әкімшілігінің әлеуетін күшейту және озық салық тәжірибесімен алмасу тетіктері бар.

Жаһандану елдердің өзара тәуелділігін арттырады, сонымен қатар экономикалық көшбасшылық үшін бәсекені күшейтеді. Қытай өз ұстанымын нығайтуға ұмтылып, халықаралық салықтық ынтымақтастықты қажет ететін трансаймақтық жобаларға бастамашылық етуде.

2018 жылы «Бір белдеу - бір жол» бастамасын қолдау үшін BRITACOM механизмі, халықаралық салықтық ынтымақтастық платформасы құрылды. 2022 жылға қарай 36 салық басқармасы мен 22 бақылаушы, соның ішінде Ресей де қатысты [135].

Бұл механизм қолайлы салықтық ортаны құруға, сауда мен инвестицияны ынталандыруға, экономикалық өсуді ынталандыруға және 2030 жылға қарай БҰҰ-ның Тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізуге бағытталған.

BRITACOM конференциялары салықтың анықтығына, дауларды шешуге, салық төлеушілерге қызмет көрсетуге және салық әлеуетін арттыруға бағытталған. Қатысушылар даму деңгейі әртүрлі елдер, негізінен табысы төмен және орташа елдер болды. Дамыған елдердің, соның ішінде Ресейдің, әсіресе салықтық әкімшілендіруді цифрландырудағы тәжірибесі аз дамыған елдерде БҰҰ ТЖМ іске асыруға ықпал ете алады.

Халықаралық салықтық ынтымақтастық ақпарат алмасуды, оффшорлармен күресуді және BEPS жоспарын жүзеге асыруды қамтиды. Ол келісімдер мен бірлескен жобалар арқылы жүзеге асырылады.

2000 жылдан бастап ЭЫДҰ-да стандарттарға сәйкестікті бақылау үшін салықтық ақпараттың ашықтығы және алмасу жөніндегі жаһандық форумы (2022 жылы 165 ел) жұмыс істейді. Салық деректерімен алмасудың негізгі қағидаттары: сенімді ақпаратқа қол жеткізу, жергілікті талаптарды ескере отырып шектеусіз алмасу, ақпаратты сұрау бойынша ұсыну, құпиялылықты қорғау және салық төлеушілердің құқықтарын сақтау. Бұл ережелер ЭЫДҰ және БҰҰ үлгілерімен реттелетін қосарланған салық салу туралы келісімдердің көпшілігінде қамтылған [136].

Салық ақпаратын алмасудың үш нысаны бар: сұраныс бойынша, стихиялық және автоматты (ең тиімді). ЭЫДҰ Жаһандық форумы стандарттарының арқасында салық саласындағы ашықтық айтарлықтай артты. Ерікті ақпаратты ашу бағдарламалары, оффшорлық тергеулер және соған байланысты шаралар бюджетке 114 миллиард еуро әкелді.

2013 жылы әзірленген BEPS жоспары базалық эрозиямен күресуге және табыстың төмен салықты юрисдикцияларға ауысуына бағытталған. 2015 жылғы қорытынды құжат 15 іс-

шараны қамтыды және ЭЫДҰ мен G20-дан тыс елдер үшін нормативтік базаны құрады.

2014 жылы BEPS бөлігі ретінде салық ақпаратын автоматты түрде алмасуға арналған CRS (Common Reporting Standard) қабылданды, ол 2022 жылға қарай оффшорлық юрисдикцияларды қоса алғанда 137 юрисдикцияны қамтыды. Автоматты деректер алмасу салық төлеуден жалтару мүмкіндіктерін күрт төмендетеді: 2022 жылы елдер активтері 11 триллион еуро болатын 111 миллион шот туралы ақпаратты жіберді [137].

Бұрын кейбір елдердің салық органдары автоматты түрде алмасуды болдырмай, салық ақпаратын сұрау бойынша алмасуды жөн көрген. Ресми түрде Ресей Федерациясы 2022 жылы қатысушы болып қалды, бірақ іс жүзінде Швейцария, Латвия, Германия, АҚШ және Украина сияқты бірқатар елдермен алмасу тоқтатылды [138].

2022 жылдың қазан айында крипто-актив транзакциялары мен CRS жаңартулары туралы есеп берудің үлгілік ережелері бекітілді, олар криптовалюталық транзакцияларды салықтық ақпарат жүйесімен автоматты алмасуға біріктіреді.

2019 жылы ЭЫДҰ мен G20 цифрлық экономикаға бейімделген «BEPS 2.0 жоспарын» әзірледі. Ол екі компонентті қамтиды: 1- **Pillar** және 2- **Pillar**. Құжат 2021 жылдың қазан айында қабылданды, ал 2022 жылдың желтоқсанына дейін 138 мемлекет оны дереу орындау міндеттемесінсіз қосылды [139].

ХВҚ мәліметі бойынша, 1-баған және 2-баған трансұлттық корпорацияларға салық салуды реформалап, жаһандық салық түсімдерін 8,1%-ға арттырып, корпоративтік салықтың жаһандық орташа ставкасын 22,2%-дан 24,3%-ға дейін арттырады.

1-Pillar табыс әкелетін, бірақ физикалық қатысуы жоқ елдердегі кірісі > 20 миллиард еуро және табыстылығы $> 10\%$ халықаралық компанияларға салық салуды реттейді (белгілі бір қызмет салаларын қоспағанда).

2-Pillar 750 миллион еуро айналымы бар корпорациялар үшін ең төменгі 15% салық мөлшерлемесін енгізеді [140]. 2022 жылғы 15 желтоқсандағы ЕО директивасы компания жұмыс істейтін әрбір юрисдикцияда тиімді салық мөлшерлемесін (ETR) есептеуді қарастырады. Егер көрсеткіш 15%-дан төмен болса, екі механизм қолданылады:

1. Табысты қосу ережесі (IIR - **Income Inclusion Rule**) – жетіспейтін сома ең төменгі және нақты мөлшерleme арасындағы айырмашылықты есептей отырып, бас компанияның елінде төленеді.
2. Салық салынатын пайда ережесіне (UTPR - **Under Taxed Profits Rule**) сәйкес – бас компанияның елінде ең төменгі салық болмаса, жетіспейтін сома еншілес компанияның елінде төленеді [141].

ЕО елдері бірінші ережені 2023 жылдың 31 желтоқсанына дейін, екіншісі 2024 жылдың 31 желтоқсанына дейін енгізуі керек. Алайда, егер елде 12 түпкілікті бас компаниядан аз болса, білікті ішкі салықты енгізу арқылы өтінімді 2029 жылдың 31 желтоқсанына дейін кейінге қалдыруға болады.

Ең төменгі жаһандық салықтың негізгі мақсаты (15%) - оффшорлық және транзиттік юрисдикцияларды қоса алғанда, агрессивті салықты оңтайландырумен күресу. ЭЫДҰ сонымен қатар бұрын бірқатар елдер енгізген біржақты цифрлық салықтардан бас тартуды ұсынады.

Жаһандық салық саясатының тенденциялары

Жаһандану, цифрландыру және өндірісті интернационалдандыру халықаралық салықтық ынтымақтастық қажеттілігін арттырды. Негізгі қиындықтар қосарланған салық салу, салық төлеуден жалтару, салық базасының эрозиясы және капиталдың төмен салықты юрисдикцияларға кетуі болып табылады.

Заманауи экономикалық жүйе озық экономикалар арасындағы күш тепе-теңдігін ғана емес, сонымен бірге жаһанданудың мәнін де өзгерте отырып, өзгеруде. Негізгі тенденциялардың бірі корпоративтік салықтың ең төменгі мөлшерлемесі (15%) туралы келісім болып табылады, бұл жаһандық деофшоризацияның жаңа кезеңін көрсетеді [142].

Екінші тенденция – салық жүйесіне әсер ететін жаһандану (аймақтандыру). Сыртқы экономикалық конъюнктураның өзгеруі жағдайында жаһандық салықтық интеграциядан ұлттық және аймақтық деңгейде реттеуге, оның ішінде ЕАЭО аясындағы ынтымақтастықты нығайтуға баса назар аударылуда [143].

Азия мен Африкадағы кейбір дамушы елдер 2-**Pillar**-ға қарсылық білдіреді, өйткені олар бас компаниялардың

юрисдикцияларында емес, өз аумақтарында пайдаға салық салуға мүдделі. Ұсынылған балама реформа бастапқы елдердегі ең төменгі салық болады [144].

Үшінші тенденция – жаһандық теңсіздікті азайту үшін салық түсімдерін қайта бөлу. Ғылыми әдебиеттерде жаһандық ең төменгі салықтан түсетін түсімдердің бір бөлігін абсолютті кедейлік мәселесі өте өткір тұрған дамушы елдерге бағыттау идеясы талқыланады [145].

Төртінші тенденция – экологиялық реттеудегі салық саясатының рөлін күшейту және «жасыл экономиканы» дамыту. Экологиялық салықтар (көміртегі, пестицидтер) және тұрақты технологияларға, соның ішінде электромобильдерге салық жеңілдіктері енгізілуде. ESG күн тәртібі де ірі компанияларда белсенді бола түсуде [22].

Бесінші тенденция – Қытайдың халықаралық салық ережелерін қалыптастырудағы рөлінің артуы, бұл оның 2022 жылы осыған байланысты ЭЫДҰ-дан үстемдігіне әкеледі. Бұл әлемдегі ең ірі экономиканың ұлттық экономикалық мүдделерінің басымдылығын көрсетеді [146].

Жаһандық салық серіктестігі қиындықтарға тез жауап беруге, салық төлеуден жалтарумен күресуге, дамушы елдерде қаржыландыруды арттыруға, салық төлеушілердің құқықтарын қорғауға және озық тәжірибелерді енгізуге көмектеседі. Алайда 2022 жылдан бастап ол айтарлықтай өзгерістерге ұшырайды. Мұндай жағдайларда белсенді ұлттық салық саясаты мемлекеттің экономикалық мүдделерін қорғаудың негізгі құралына айналады.

3 ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САЛЫҚ САЛУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

3.1 Қазақстандағы экологиялық салық салудың қазіргі жағдайы

Экономиканың қазіргі қарқынды дамып келе жатқан кезеңінде әлемдік экономиканың шапшаң өзгеретін технологиялық және экономикалық ландшафтына байланысты қоршаған ортаға елеулі қауіп төніп тұр. Дамыған елдерде де, дамушы елдерде де қоршаған ортаның нашарлауы атмосфераға шығарылатын улы шығарындылар мен тұрмыстық қалдықтар полигондарының көбеюіне байланысты кең көлемде орын алады. Демек, экологиялық салықтар мен алымдарды енгізу сияқты қоршаған ортаны қорғау стратегияларын зерттеу соңғы уақытта өзекті мәселе айналууда. Бұл шаралар соңғы онжылдықта қоршаған ортаны қорғау құралы ретінде жаһандық деңгейде күшейе түсті.

Қоршаған ортаны қорғау ережелерінің мақсаты қоршаған ортаға тигізетін зиянды әсерлерді және климаттың өзгеруіне адам қызметінің әсерін азайту болып табылады. Керісінше, экологиялық салықтар экономикасы дамыған елдерде қоршаған ортаның сапасын арттырудың тікелей тәсілі болып табылады. Уақыт өте келе әртүрлі әлеуметтік және экономикалық топтарды қоршаған ортаның ластануын азайтуға көндіру үшін бірнеше тактика әзірленді. Шығарындыларға рұқсат саудасы және ластау салығы өте орынды екі әдіс болып табылады. Бұл құралдар кәсіпорындар мен үй шаруашылықтарының зиянды атмосфералық шығарындыларды азайту және қоршаған ортаны қорғау бойынша жалпы күш-жігерге қаншалықты үлес қосатынына әртүрлі әсер етеді. Олар сондай-ақ ұлттық және халықаралық экологиялық саясаттардың сәтті жүзеге асырылу дәрежесіне әсер етеді.

Қазіргі уақытта Қазақстандағы парниктік газдар шығарындыларын реттеу мен көлемі көміртегі бюджетін қалыптастыру, көміртегі квоталарын жүзеге асыру және өнеркәсіптік зауыт операторларын қадағалау сияқты бірнеше механизмдерді қамтиды. Дегенмен, көміртегі квотасы немесе шығарындыларды сату сияқты балама тәсілдермен салыстырғанда, шығарындыларға салық салу жүйесі жекелеген елдерде тиімдірек

болып қала береді. Бұл қазіргі жағдайда орын алған мәселе. Оның үстіне Қазақстанда экологиялық реттеудің салық салу механизмінің әлеуеті толық орындалмаған, салықтар сияқты құралдарды пайдалану оңтайлы деңгейде емес. Бұл аландаушылық туғызады, өйткені Қазақстан қоршаған ортаны қорғауды реттеуде көш бастап тұр.

2021 жылғы 2 қаңтарда қолданысқа енгізілген № 400-VI және кейіннен 2024 жылғы 28 ақпандағы өзгерістер мен толықтырулар енгізілген Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің 128-бабына сәйкес қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті орган қоршаған ортаға эмиссияларды азайтудың нарықтық тетіктерін енгізді. Бұл тетіктерге шығарындылар лимиттерін белгілеу, шығарындылар квоталарын бөлу, қоршаған ортаға эмиссияларды азайтуға бағытталған эмиссиялық квоталар мен міндеттемелерді саудалау рәсімдерін бекіту жатады [147].

Орталық Азиядағы ең ірі парниктік газдар шығаратын Қазақстан жаһандық климаттың өзгеруіне және парниктік газдар шығарындыларын азайтуға белсенді түрде қатысады. Қазақстан 2010 жылдан бастап БҰҰ Хатшылығына парниктік газдар шығарындылары туралы жыл сайынғы Ұлттық баяндаманы ұсынып келеді. Ол 2030 жылға қарай шығарындыларды 1990 жылғы деңгейден 55%-ға төмендетуге міндеттенетін 2021 жылы Климат жөніндегі Париж келісімінің алғашқы есебін жариялады. Қазақстан бұл мақсатқа халықаралық қолдауға қарамастан жетеді.

Қазақстан Президентінің 2013 жылғы 30 мамырдағы № 577 Жарлығымен тұрақты экономикалық дамуға, қоршаған ортаның сапасына, халықтың әл-ауқатына және Қазақстанның жалпы әл-ауқатына жәрдемдесу мақсатында «жасыл экономикаға» көшу тұжырымдамасы бекітілді. Бұл тұжырымдама негізгі мақсаттарды белгілеу, ортақ әдістемелерді егжей-тегжейлі көрсету және көшудің негізгі принциптерін белгілеу арқылы «жасыл экономикаға» ауысу көзқарасын ұсынады. Айта кету керек, әлемнің көптеген дамыған елдерінің үкіметтері қоршаған ортаны қорғау мәселелерін бірінші кезекте нарықтық тетіктер арқылы реттеуді жөн көреді, бұл өз кезегінде бизнес өкілдерін экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге және олардың өнімдерінің көміртегі ізін азайтуға өз қызметі мен өндірісін бағыттауға ынталандырады.

Экономикамыздың энергиясы мен көміртегі сыйымдылығын және көмір өндіру Қазақстанның негізгі энергия көзі болып қала беретінін ескере отырып, ел үшін мұндай әлемдік үрдісті ұстану оңай емес.

Халықаралық ұйымдар көмірсутекті энергия тасымалдаушыларды бір уақытта жоюға шақырады, өйткені олар жағу кезінде пайда болатын газдар климаттың өзгеруіне ықпал етеді және «парниктік» әсер етеді.

Қазақстан Үкіметі қоршаған ортаға зиянды шығарындыларды және өндірістегі көміртегі ізін азайту бойынша шаралар қабылдауда, өйткені олар парниктік әсердің даму проблемасының маңыздылығын және оның экожүйеге тигізетін зиянды әсерін толық түсінеді.

Елдер бойынша CO₂ шығарындыларының статистикасы

Қазба отындарын жағу және ормандарды кесу нәтижесінде пайда болатын CO₂ парниктік газдардың негізгі көзі және елдердің климаттың өзгеруінің салдарын азайту қабілетінің негізгі анықтаушысы болып табылады. Адамның іс-әрекетінен парниктік газдар (ПГ) шығарындылары Жер-атмосфера жүйесінің радиациялық энергетикалық балансын бұзады.

Шығарындылардың басым бөлігі энергияны көлік, өндіріс және тұрғын үй секторларында пайдаланудан туындайды. Планетаның көмірқышқыл газын сіңіруіне соңғы уақытта ауыл шаруашылығы мен ормандардағы елеулі өзгерістер әсер етуде.

Сондықтан көмірқышқыл газының (CO₂) шығарындылары атмосфераға шығарылатын парниктік газдардың жалпы көлеміне ықпал етуде маңызды рөл атқарады. Сонымен қатар, қазба отындарының жануы және ормандарды кесу процесі CO₂ шығарылуына ықпал ететінін мойындау маңызды.

Отынды жағу нәтижесінде пайда болатын дүниежүзілік көмірқышқыл газының шығарындылары. Біз Дүниежүзілік Энергетика және Климат Жылнамасының (5-кесте) деректерін пайдалана отырып, отынның жануы нәтижесінде пайда болатын көмірқышқыл газы шығарындыларының дамуын талдадық.

5-кестенің талдауы көрсеткендей, 2010 жылдан 2022 жылға дейінгі кезеңде CO₂ шығарындыларының төмендеуі Еуропада - 15,9%-ға, Солтүстік Америкада -11,6%-ға, Тынық мұхиты аймағында -9,8%-ға байқалды. Қалған әлемде отынның жануынан

CO₂ шығарындыларының өсуі байқалады, мысалы, ТМД елдерінде өсім 2,8%, Азияда 35,7%, Африкада 23,4%, Таяу Шығыста 24,4% құрады.

Кесте 5 - 2010-2022 жылдардағы отынның жануынан болатын MtCO₂ шығарындыларының тенденциясы

	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	+/-,%
Еуропа	4179	4046	3946	3777	3833	3850	3904	3827	3656	3349	3587	3514	-15,9
ТМД	2391	2465	2413	2300	2234	2237	2283	2379	2390	2292	2518	2458	2,8
Солтүстік Америка	5992	5609	5720	5764	5617	5521	5467	5590	5465	4899	5224	5298	-11,6
Латын Америка	1522	1641	1682	1689	1681	1649	1628	1571	1558	1370	1505	1548	1,7
Азия	12774	14195	14665	14861	1486	14931	15368	15878	16008	15772	16603	17336	35,7
Тынық мұхиты елдері	437	435	432	423	429	439	439	437	428	410	398	394	-9,8
Африка	1027	1096	1134	1179	1172	1186	1216	1239	1258	1167	1246	1268	23,4
Таяу Шығыс елдері	1604	1730	1766	1832	1855	1869	1896	1879	1900	1838	1892	1995	24,4
Ескертпе – [148] дереккөзі негізінде автормен әзірленді.													

2021 жылы тоқыраудан кейін (+0,1%) CO₂ шығарындыларының жаһандық қарқындылығы 2022 жылы 0,7%-ға төмендеді, бұл 2010-2019 жылдардағы орташа көрсеткіштен (жылына -2,3%) әлдеқайда төмен. Ең үлкен төмендеу Еуропада (-5,7%, оның ішінде ЕО-да -5,3%, CO₂ шығарындыларының 2% төмендеуі есебінен) және Тынық мұхиты аймағында (-4,4%, оның ішінде Австралияда -4,7%) тіркелді. Соңғы жылдары CO₂ шығарындыларының қарқындылығы Солтүстік Америкада (-0,7%) және Латын Америкасында (-0,9%) төмендегенін көрсетті. Бразилиядағы су электр станцияларын іске асыру Латын Америкасындағы оң өзгерістерге айтарлықтай ықпал етті.

Азияға келетін болсақ, онда CO₂ шығарындыларының өсу қарқыны 0,6%-ға өскені көңіл аударарлық. Қытайда, Жапонияда және Оңтүстік Кореяда жағдайдың жақсарғанына қарамастан, Үндістанда, Индонезияда және Орталық Азия елдерінде шығарындылардың өсуі байқалды. Айта кету керек, мұнайға тәуелді елдерде көмір мен газдан электр қуатын өндірудің артуы байқалады, бұл парниктік газдар шығарындыларының зиянды өсуіне әкеледі. Демек, Сауд Арабиясы 10%-ға, Мексика 10%-ға,

Азия елдері 8%-ға өсті. Еуропа елдеріне келетін болсақ, олардың көмірқышқыл газы (CO₂) шығарындылары төмендеді. Мысалы, Түркия 2,7%-ға құлдыраса, Ұлыбританияда 2,6%-ға төмендеді. 2022 жылы жаһандық CO₂ шығарындылары 0,7%-ға төмендеді.

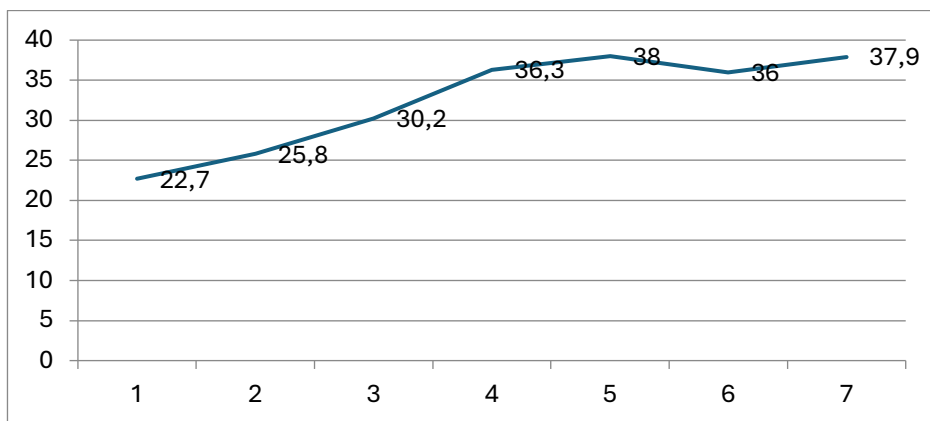
Energystats.enerdata.net аналитикалық деректерін пайдалана отырып, біз әртүрлі елдерде отынның жануынан туындаған көмірқышқыл газының (CO₂) шығарындыларына талдау жасадық. Бұл талдау 6-кестеде және 9-суретте көрсетілген ақпаратқа негізделген.

Кесте 6 – 2010-2022 жылдардағы отынның жануынан болатын MtCO₂ шығындыларының тенденциясы

Ел	2010	2012	2014	2016	2018	2019	2020	2021	2022	-/+,%
Ұлыбритания	1027	1096	1179	1186	1239	1258	1167	1246	1268	23,4
Германия	1522	1641	1689	1649	1571	1558	1370	1505	1548	1,7
Россия	12774	14195	14869	14931	15878	-	15772	16603	17336	36,0
Қытай	7798	8752	9166	9090	9601	9721	9859	10397	10504	35,0
АҚШ	4179	4046	3777	3850	3221	-	3349	3587	3514	-16,0
Франция	1604	1730	1832	1869	1879	-	1838	1892	1995	24,4
Малайзия	2391	2465	2300	2237	2379	-	2292	2518	2458	2,8
Индия	1570	1810	2024	2059	2303	2266	2068	2281	2481	58,0
Түркия	276	308	319	351	389	380	380	412	400	44,9
Швеция	49	42	39	39	36	36	34	37	37	-24,5
Оңтүстік Корея	594	631	624	655	667	653	609	615	597	0,5
Жапония	1123	1214	1172	1123	1070	1033	981	1003	1001	-10,9
Ескертпе – [148] дереккөзі негізінде автормен әзірленді.										

2010-2022 жылдар аралығында CO₂ шығарындыларының төмендеуі АҚШ-та -16,0%-ға, Швецияда - 24,5%-ға, Жапонияда - 11,0%-ға байқалды. Кейбір басқа елдерде отынның жануынан туындайтын көмірқышқыл газы шығарындыларының көбеюі байқалды. Осы елдердің ішінде Үндістан 58,0%, Түркия 44,9%, Ресей мен Қытай сәйкесінше 36% және 35% өсті.

Энергияға байланысты көмірқышқыл газының (CO₂) шығарындылары 2022 жылы 2,5%-ға өсті, бұл 2021 жылы байқалған 6%-ға қарағанда айтарлықтай төмен. Әлемдік экономиканың қазіргі құлдырауына қарамастан, көмірқышқыл газының шығарындылары бұрын-соңды болмаған деңгейге жетіп, 33,8 гигатоннадан асты.

Ескертпе – [148] дереккөзі негізінде автормен әзірленді

Сурет 9. Әлемнің барлық елдеріндегі CO₂ шығарындылары (гигатонна)

Қытай, АҚШ, ЕО-ның 27 мүшесі, Үндістан, Ресей және Жапония 2021 жылы әлемдегі ең көп көмірқышқыл газын шығарушылар болып қала берді. Жиырма бірінші ғасырдың басы мен 2019 жыл аралығында парниктік газдардың (ПГ) жаһандық шығарындыларының үдемелі өсуі байқалды. Бұл өсім негізінен Қытайда және басқа индустрияланған және дамушы экономикаларда CO₂ шығарындыларының ұлғаюымен байланысты болды. Осының салдарынан табиғи парниктік эффект жердегі тіршілікке кері әсер етеді. Себебі атмосферадағы парниктік газдардың мөлшері айтарлықтай өсіп, бұл парниктік әсерге әкелді.

2020 жылы қазба отындарынан шығарылатын CO₂ дүние жүзінде 2019 жылмен салыстырғанда 5,3%-ға төмендеді, бұл негізінен COVID-19 эпидемиясының нәтижесінде. Дегенмен, қысқа мерзімнен кейін әлемдегі CO₂ шығарындылары 2021 жылы өзінің «дағдарыс алдындағы» деңгейіне оралды, бұл көрсеткіш 37,9 гигатонды құрады, бұл 2019 жылмен салыстырғанда 0,36%-ға аз.

БҰҰ-ның климаттың өзгеруі туралы негіздемелік конвенциясын ескере отырып, елдер шығарындылардың ұлттық түгендеуін әзірлейді, парниктік газдар шығарындыларын азайту бойынша іс-шараларды ұсынып, жүзеге асыруда. Жаһандық жылынудың негізгі себебі болып табылатын CO₂ шығарындылары климаттың өзгеруінің салдарын азайту жөніндегі келісімдерге қарамастан жаһандық деңгейде әлі де өсіп келеді (7-кесте).

Кесте 7 – 2010-2021 жылдарға арналған Қазақстандағы парниктік газдар шығарындыларының динамикасы

CO ₂ шығындылары (миллион тонна)	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
	315,8	302,5	303,4	306,9	355,8	361,2	366,8	385,8	401,6	364,6	351,2	340,8
Ескертпе - ҚР Ұлттық статистикалық бюросының мәліметтері бойынша автормен әзірленген.												

Қазақстанның парниктік газдар шығарындылары 2021 жылы 2020 жылмен салыстырғанда 0,37%-ға азайып, жалпы көлемі 340,8 млн тоннаны құрады. Жалпы өнім көлемінің төмендеуі, көліктің барлық түрлері бойынша жолаушылар мен жүк тасымалының азаюы және жалпы өндіріс көлемінің төмендеуі осы құлдыраудың негізгі себептері болып табылады. COVID-19 пандемиясы бұл құлдыраудың негізгі себебі болып табылады. Сонымен қатар, егер 2021 жылғы шығарындыларды 1990 жылғы базалық жылмен салыстыратын болсақ, бұл Қазақстанның Париж келісімі бойынша міндеттемелері үшін базалық көрсеткіш болатын жыл, онда 2021 жылы шығарындылар базалық жылға қарағанда 10,35%-ға азайғанын көреміз. 2020 жылы 351,2 млн тонна болды, бұл 2019 жылмен салыстырғанда 3,7%-ға аз, ал 2010 жылы өндірілген көлеммен салыстырғанда өсім 11,2%-ды құрады. Дегенмен, парниктік газдар шығарындыларының өсімі 2012 жылдан 2018 жылға дейін бар болғаны жеті жыл болғанын атап өткен жөн.

Қазақстан Республикасындағы барлық парниктік газдар шығарындыларының көлемінде ең көп үлесті «Энергетика саласы» санаты алады, ол 2021 жылы кемінде 75,7%-ды (261,9 млн. тонна CO₂-экв) құрайды, бұл 1990 жылғы базалық деңгейден 17,4%-ға аз, 50,700-ден 50,7%-ға жоғары. Екінші орында ауыл шаруашылығы

саласы: 12,4%. Үшінші орында өнеркәсіптік процестер: 7,8% (8-кесте).

Кесте 8 – 1990-2021 жылдарға арналған секторлар бойынша парниктік газдар шығарындыларының негізгі көрсеткіштері

Саланың атауы/жыл	1990	2000	2010	2015	2019	2020	2021	+/- 2021/1990
Жалпы ұлттық шығындылар	381,6	272,7	315,8	361,2	365,2	351,3	345,8	-9,4
Энергетикалық қызметтер	316,9	173,8	247,1	296,3	294	272,5	261,9	-17,4
Өнеркәсіп пен өнімді өңдеу	19,3	12,3	15,8	20,8	20,9	22,3	27,1	40,4
Ауыл шаруашылығы	44,7	26,1	32,7	32,8	38,5	40,7	42,8	-4,3
Жерді пайдалану, жерді пайдалануды өзгерту және орман шаруашылығы	-	56,6	14,9	5,3	5,1	8,4	7,7	13,6
Қалдықтар	4,6	3,9	5,3	5,8	6,7	7,4	6,3	37,0
Ескертпе - ҚР Ұлттық статистикалық бюросының мәліметтері бойынша автормен әзірленген.								

Энергетикалық қызмет өндіріс пен құрылыс, көлік және басқа да әртүрлі салалар салаларын қамтиды. Цифрлық статистикаға негізделген жағдайды талдай отырып, Қазақстан 2030 жылға қарай парниктік газдар шығарындыларын 15%-ға қысқарту жөніндегі белгіленген мақсатқа жету жолында қарқынды қадамдар жасап келе жатқанын айта аламыз, дегенмен мұнда кейбір мәселелер бар. Біздің зерттеуіміз Қазақстанда СО₂ салықтарын енгізу мәселесін арнайы қарастырады.

Қазақстандағы экологиялық салықтардың авторлық анықтамасы және талдауы

Алдыңғы зерттеулерге сүйене отырып, 1990 жылдарға қарай экологиялық салықтардың табиғатын және салық салудың экологиялық рөлінің негізгі аспектілерін салыстырмалы түрде жан-

жақты түсіну болған сияқты. Біздің көзқарасымыз бойынша, экологиялық салық – салық салынатын кәсіпорынның пайдалануы немесе тұтынуы нәтижесінде қоршаған ортаға келтірілген зиянның дәрежесіне сәйкес өзгертін алым. Бұл салық жүйесінің құрылымы салықтың ерекшеленетін құрамдас бөліктерімен немесе осындай құрамдастардың жиынтығымен анықталады.

Бұл сипаттама экологиялық салықтармен байланысты қасиеттерді толық түсінуді ұсынады. Бұл салық жүйесінің белгілері келесідей: салық салу базасы салық салынатын заттың физикалық белгілеріне қарай таңдалады, ал салықты тікелей ластаушы көзден алу керек. Ластану көзінен тікелей салық салу жарамсыз деп танылса, салық салу үшін ластау көзіне байланысты кәсіпорынға бағытталған балама тәсіл болуы мүмкін.

Бұл көзқарас экологиялық салық салу мен қызметтің немесе өнімнің қоршаған ортаға әсері арасындағы нақты байланысты құрудың маңыздылығын көрсетеді. Бұл ластануды тудыратындар туындаған зардаптардың қаржылық ауыртпалығын көтеру үшін салықтық реттеуді экологиялық мақсаттармен сәйкестендірудің маңыздылығын көрсетеді. Сонымен қатар, ол ластау көздерін тікелей анықтауға және салық салуға байланысты қиындықтарды мойындай отырып, экологиялық салықтарды енгізудің практикалық аспектілеріне басымдық береді.

Жеке көліктер шығаратын ластаушы заттардың мөлшерін бағалау қиын міндет болуы мүмкін. Автомобиль бензиніне салық салынуы мүмкін. Экологиялық салық қоршаған ортаны қорғау мақсаттарын ілгерілету мақсатына қызмет етуі керек. Бұл талапты орындау үшін салық реттеуші және фискалдық функцияларды иеленуі керек, салық төлеушілерді салық салуға жататын жоғары экологиялық атрибуттары бар ұйымдардың пайдасына ынталандырады.

Бұл мақсатқа салық жүктемесін ластану деңгейіне сәйкес өзгерту арқылы қол жеткізуге болады. Бұл салық ауыртпалығы салық төлеуші жауап беретін қоршаған ортаға зиянның деңгейіне пропорционал болған жағдайда ғана мүмкін болады.

Экологиялық салық қоршаған ортаны қорғау мақсатына қызмет етуі керек. Бұған қол жеткізу үшін ол фискалдық және реттеуші функцияларды қамтуы керек. Өзінің реттеуші функциясы арқылы экологиялық салық салық төлеушілерді жоғары

экологиялық көрсеткіштерді көрсететін кәсіпорындарға қолдау көрсетуге ынталандырады. Бұл ластану деңгейіне байланысты салық жүктемесін түзету арқылы жүзеге асырылады. Мысалы, экологиялық таза тасымалдауға салықтық жеңілдіктер басқа көліктердің иелерін осындай көліктерді таңдауға итермелейді.

Сұрау кезінде Қазақстандағы көлік салығының реттеуші әсері жоқ екені анықталды. Салық қоршаған ортаға әсерінен гөрі қозғалтқыш қуатымен анықталатындықтан, салық мөлшері мен ластану деңгейлері арасында тікелей байланысты орнатудың ешқандай жолы жоқ. Сондықтан осы эссе авторлары салықты бөлу жүйесін өзгерту бойынша ұсыныстар ұсынады.

Салық төлеушілердің қоршаған ортаға зиянды әсерін азайтуға мотивациясының жоқтығын атап өту үшін олардың салық төлеу көлемінің осы әсер ету дәрежесіне байланысты еместігін атап өту өте маңызды. Еуропалық Одақта (ЕО) экологиялық салықтардың басым бөлігі, атап айтқанда, 78% энергетикалық салықтарға, ал көлік салығы 19% құрайды. Халықаралық энергетика агенттігінің (2019) мәліметтері бойынша, жалпы бюджеттің 3%-ы ғана қоршаған ортаны ластаушы заттарды азайтуға бағытталған алымдарға бөлінген.

Түсінікті білім алу үшін статистикалық деректерді пайдаланыңыз. 9-кестеде келтірілген ақпаратқа сүйене отырып, Қазақстанда экологиялық алымдардың тек төрт түрлі түрі бар. «Энергия салықтарының» үлесі 2021 жылы жалпы көлемнің шамамен 67 пайызын құрайды.

2017 жылдан 2021 жылға дейін энергетикалық салықтардан салық жинау өсті. Бірқатар факторлар, соның ішінде энергияны тұтыну үлгілері, энергия бағасының өсуі және энергия үнемдеу бағдарламаларын іске асыру осы прогресске ықпал еткен факторлардың бірі болып табылады.

Экологиялық салықтардың ішінде салық түсімдері бойынша «Қоршаған ортаны ластауға салықтар» жалпы экологиялық салықтардың шамамен 4,9%-ын құрайды. 2021 жылы олардан түсетін салық түсімдерінің өсімі 2017 жылмен салыстырғанда 53%-ды құрады.

«Ресурстарды пайдаланғаны үшін салықтар» санаты экологиялық салықтар арқылы жиналған жалпы соманың 21,5%-ын береді. Осы салықтар бойынша 2021 жылы түскен түсім 488,0 млн

теңгені құрап, 2017 жылмен салыстырғанда 71%-ға өсті. Соңғы бес жылда ресурстарды пайдаланғаны үшін салық 53%-ға өсті.

Кесте 9 – Қазақстандағы экологиялық салық, млн.теңге

Экологиялық салықтың түрі	2017	2018	2019	2020	2021	+/- 2021 /2017, %
Энергия салықтары	1 213, 0	1 654, 2	1 706, 4	881,7	1 529, 1	26
Көлік салықтары	64, 3	72,1	78, 3	63, 4	77, 6	21
Қоршаған ортаны ластауға салынатын салықтар	72, 5	87, 1	100, 8	85, 6	111, 0	53
Ресурстарды пайдаланғаны үшін алынатын салықтар	284, 6	335, 1	394, 4	359, 2	488,0	71
Жалпы экологиялық салықтар	1 634, 5	2 148, 6	2 280,0	1 390, 0	2 268, 6	35
Жалпы салық түсіміндегі экологиялық салықтардың үлесі, %	23,9	31,5	24,7	16,2	17,4	-
Экологиялық салықтардың ЖІӨ-дегі үлесі, пайызбен	3,0	3,5	3,3	2,0	2,2	-
Ескертпе - ҚР Ұлттық статистикалық бюросының мәліметтері бойынша автормен әзірленген.						

Көлік салығына көлік құралдарын пайдалануға және иеленуге байланысты алымдар кіреді. Энергияға салынатын салықтардың көлік салығынан айырмашылығы олар бензинге, дизельдік отынға және басқа да көлік отындарына қолданылатынын есте ұстаған жөн.

Экологиялық салық түсімдерінің жалпы көлеміндегі көлік салығы түсімдерінің үлесі бюджеттің жалпы кірісінің шамамен 3,4%-ын құраса да, бұл көлік құралдарының қоршаған ортаның ластануына әсері төмендейді дегенді білдірмейді. Статистикалық мәліметтер Қазақстанда көлік салығын жинаудың өсу үрдісін көрсетеді, бұл елдегі көлік санының жыл сайынғы өсуімен байланысты.

2023 жылғы 1 қарашадағы жағдай бойынша Қазақстанда тіркелген көліктердің саны 5 миллион 216 мыңды құрады, оның 88 пайызы жеңіл автокөліктер, 9,9 пайызы жүк көліктері және 2,1 пайызы автобустар. Қазақстандағы көліктердің ең көп саны айтарлықтай жаста.

Ағымдағы жылдың 1 наурызындағы жағдай бойынша елімізде 20 жылдан асқан 1 миллион 980 мыңнан астам жеңіл көлік тіркелген. Содан кейін кему ретімен:

- 20 жыл және одан жоғары – 1 980 000 автокөлік;
- 10 жылдан 20 жылға дейін — 867 378 автокөлік;
- 7 жылдан 10 жылға дейін — 574 014 автокөлік;
- 3 жылдан 7 жылға дейін — 356 223 автокөлік;
- 3 жылға дейін — 250 590 автокөлік.

Алматы облысы жасына байланысты көліктер бойынша көш бастап тұр, онда 20 жылдан асқан 318 432 жеңіл автокөлік тіркелген. Мұндай көліктер Алматы (179 882 бірлік), Қарағанды (157 646) және Шығыс Қазақстан облысының (154 179) жолдарында көп. Астанада ескі көліктер әлдеқайда аз, 74 519 бірлік. Алматыда ең ірі жас вагон паркі тіркелген — 41 030 ескірген үш жылдан аспайтын вагон. Одан кейінгі орында Астана (33 635 бірлік) және Қарағанды және Алматы облыстары (тиісінше 15 643 және 15 428 автокөлік).

Қазақстанда 100 адамға орта есеппен 18,5 жеке автокөліктен келеді. Еліміздегі автокөліктердің басым бөлігі жекенің қолында. Жеңіл автокөліктердің ішінде бұл 3 млн 820 мың 624 бірлік (заңды тұлғалар үшін — 213 823 жеңіл автомобиль), жүк көліктері — 279 927 (174 569), автобустар — 44 200 (51 383).

Ұлттық статистика бюросының мәліметі бойынша, Қазақстанда 100 адамға жеке көлікпен қамтамасыз ету орта есеппен 18,5 құрайды. Шығыс Қазақстан (37,4), Алматы (31,1) және Қарағанды (23,6) облыстары тұрғындарының арасында жеке көлікті иеленудің ең жоғары көрсеткіштеріне ие. Сонымен қатар, Түркістан (7,8), Қызылорда (11,8) облыстарында және Шымкент қаласында (10,8) тұратын тұрғындар жаңадан құрылған облыстардағы халықты есепке алмағанда, республикадағы экономикалық тұрғыдан ең нашар тұрғындар болып табылады. Бұл нақты көрсеткіштің қазіргі мәні Алматыда 20,3, Астанада 19,5.

Көлік иелерінен алынатын көлік салығы еліміздегі жолдарды жөндеуге, күтіп ұстауға жұмсалады. Қазақстанда қазіргі уақытта көлік салығы автомобиль қозғалтқышының көлеміне қарай есептеледі. Яғни, дәл осы жолдарды тоздырып, қаншалықты жиі жүргеніңіз маңызды емес. Көлігіңіз гаражда апталап тұрса да, көліктеріңіздің қозғалтқышының сыйымдылығы сәйкес келсе, күні бойы көлік жүргізетін көршіңізбен бірдей төлеуге тура келеді.

Авторлар көліктің жасын, қоршаған ортаның классификациясын және көлемін ескере отырып, осы есептеу тәсілін қайта қарауды ұсынады. Төлемдерді есептеу әдістемесін жетілдірумен қатар, бұл жоспар оны экологиялық салыққа жатқызып, оны экологиялық саясаттың құралына айналдырады. Сонымен қатар, бұл қоршаған ортаны қорғау және оның ұзақ мерзімді перспективада болуын қамтамасыз ету үшін салық жүйесі мен заңдарға енгізілген елеулі өзгерістердің мысалдары.

Көршілес Ресейде көлік салығының қазіргі форматының әділдігіне қатысты пікірталастар жалғасуда. Кейбір пікірлерге сәйкес, әділетті тәсіл жүргізушілердің көлік құралдарын пайдалану қарқындылығына байланысты төлеуді қамтиды. Алайда, бұл төлем салық түрінде емес, жанармай акциздері арқылы болады, мұнда бір литр бензин бағасының шамамен 20% акцизді құрайды.

Дегенмен, Қазақстанда экологиялық салықтың негізі әлі белгіленбеген, ал ол туралы ҚР Салық кодексінде норма жоқ. Қазақстандағы салық жүйесінің қазіргі жағдайын ескере отырып, бұл олқылықты жою өте қажет.

Адам денсаулығы мен адам өмірін сақтау қабілетіне келетін болсақ, қоршаған ортаның нашарлауы әдетте жағымсыз салдарлармен байланысты екенін мойындау өте маңызды. Экологиялық проблемалардың түпкі себебі табиғаттың өзін жоғалту емес; керісінше, бұл қоршаған ортаның нашарлауының адамдардың әл-ауқатына тигізетін кері әсерлері.

Автокөліктердің кеңеюі парниктік әсердің нашарлауының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады, сайып келгенде, қоршаған ортаға ауыр зардаптарға әкеледі және жалпы жұртшылық үшін өмір сүру жағдайларын одан әрі нашарлатады. Осыған байланысты экологиялық салықты енгізудің негізгі мақсаты – жалпы халық төлейтін шығындарды азайту. Бұл мыналарды қамтиды:

- салық төлеуші келтірген қоршаған ортаның нашарлауын ақшалай бағалауды сандық бағалау;

- келтірілген зиянды ақшалай өтеудің нысаны ретінде қызмет ететін осы адамдардың немесе топтардың шығындарын өтеу.

Қоршаған ортаға бағытталған салық салуға көшу қолданыстағы салықтар қоршаған ортаны басқару құралдары ретінде қосымша рөлге ие болатын салықтық жүйеге экологиялық мәселелерді біріктіруді білдіреді. Бұл трансформация ұлттық экономикадағы салықтардың әлеуметтік-экономикалық рөлін арттырады. Салықтар қоғам қолайсыз деп санайтын өндіріс тәжірибесіне әсер ете бастайды және адамдарды қоршаған ортаға зиян келтіретін өнімдерді азырақ тұтынуға итермелейді. Қазақстандық көлік салығын есептеу әдістемесіне оны экологиялық салық ретінде қайта қарауға болатын қайта қараулар бүкіл әлем бойынша экологиялық тұрақтылыққа бағытталған салықтардың қозғалысына сәйкес келеді.

Қазақстан осы нақты сценарийде экологиялық салықтың өзіндік анықтамасын анықтауы керек. Бұл теориялық және практикалық тұрғыдан өте маңызды. Барлық салықтық салымдар арасында экологиялық салықтардың нақты жіктелуін түсіну Қазақстанның салық жүйесін одан әрі реформалау жолдарын түсіну үшін өте маңызды. Ол қандай салықтардың табиғатты қорғауға сәйкес келетінін анықтауға, жаңа салықтарды қосу және қолданыстағыларын өзгерту қажеттілігін шешуге, мемлекеттің экологиялық саясатын мұқият жүргізуге, салық түсімдерін пайдалану жоспарларын жасауға және басқа елдермен салыстырулардың дұрыстығына кепілдік беруге көмектеседі.

3.2 Еуропалық Одақтың трансшекаралық көміртегін реттеу механизмі және оның Қазақстан экономикасына әсері

Еуропалық Одақтың (ЕО) трансшекаралық көміртегін реттеу механизмі (CBAM – Carbon Border Adjustment Mechanism) климаттың өзгеруі мен экономикалық мәселелерді шешуге арналған жаңашыл саясат тәсілі болып табылады. Оның негізгі ерекшеліктері мен мақсаттары көміртегінің ағып кетуінен туындайтын қиындықтарды және еуропалық салалар үшін тең

бәсекелестік жағдайды қамтамасыз ету қажеттілігін жан-жақты түсінуден тұрады.

Еуропалық комиссияның СВАМ кейбір импортталатын тауарларға көміртегі шығарындыларына негізделген көміртегі бағасын қоюды мақсат етеді. Ол импорттаушыларға олардың импортындағы көміртегі құрамына сәйкес келетін шығарындыларға жеңілдіктерді сатып алу міндеттемесі арқылы қол жеткізіледі. Механизм бизнеске бейімделуге уақыт беру үшін кезеңді кезеңді қамтиды. Ол кемсітушілікке жол бермеу және пропорционалдылық принциптерін қамтитын Дүниежүзілік сауда ұйымының ережелерімен үйлесімді болу үшін әзірленген.

СВАМ ауқымы бастапқыда цемент, алюминий, болат, тыңайтқыштар және электр энергиясы сияқты энергияны көп қажет ететін салаларға бағытталған таңдаулы секторларды қамтиды [149]. Бұл ауқым көміртегі ағып кету қаупін азайта отырып, ЕО-ның климаттық мақсаттарына сәйкестігін қамтамасыз етуге бағытталған. Импорттық тауарларды өндіруден түсетін тікелей және жанама шығарындылар СВАМ-ға енгізіледі.

СВАМ-тың негізгі мақсаты көміртегінің ағып кетуін болдырмау және еуропалық өнеркәсіптер үшін әділ, бәсекеге қабілетті ортаны қамтамасыз ету болып табылады [150-152]. СВАМ сауда серіктестерін импортқа көміртегі құнын қою арқылы салыстырмалы климаттық саясатты қабылдауға ынталандыруға тырысады. Бұл көміртекті көп тұтынатын компаниялардың экологиялық ережелері нашар аймақтарға көшу қаупін азайтады. Сонымен қатар, СВАМ тұрақты жаһандық жеткізу тізбегін дамыта отырып, ЕО-ның шығарындыларды азайту мақсаттарына үлес қосуды мақсат етеді.

Негізінде, ЕО-ның СВАМ көміртегі ағуын шешуге, әділ бәсекелестікті қамтамасыз етуге және халықаралық сауданы ЕО-ның амбициялық климаттық мақсаттарына сәйкестендіруге арналған кешенді саясат құралы болып табылады. Оның дизайны, көлемі және болжамды нәтижелері жаһандық климаттың өзгеруімен күресудің белсенді және стратегиялық көзқарасын көрсетеді.

Еуропалық Одақ (ЕО) көміртегі шекарасын реттеу механизмін (СВАМ) енгізу оның халықаралық саудаға, бәсекеге қабілеттілікке және көміртегі шығарындыларын азайтуға күш салуға ықтимал

салдары туралы кең ғылыми пікірталас тудырды. Fuentes et al. (2020) СВМ сауданың ауытқуына әкелуі мүмкін екенін көрсетеді, өйткені ЕО-ға кірмейтін елдер көміртегі шығынын болдырмау үшін экспортын ЕО-дан басқа жаққа бағыттауы мүмкін [153]. Сонымен қатар, Bellora, C., & Fontagné (2020) СВМ сауда серіктестерін нарыққа қол жеткізуді қамтамасыз ету үшін көміртегі бағасын белгілеу тетіктерін қабылдауға итермелеуі мүмкін екенін атап көрсетеді, бұл көміртегі бағасы саясатының жаһандық таралуына әкелуі мүмкін [154].

Keen et al. (2022) табысты қайта өңдеудің тиісті шараларымен бірге жақсы жобаланған СВМ бәсекеге қабілеттілікке ықтимал жағымсыз әсерлерді азайта алады деп болжайды [155]. Сонымен қатар, Combet et al. (2021) СВМ көміртегі ағып кету қаупін азайтып, бәсекеге қабілеттілікті сақтай отырып, отандық және шетелдік өндірушілер үшін тең бәсекелестік жағдай жасай алады деп санайды [156].

Zachmann & McWilliams (2020) СВМ сауда серіктестерін атмосфераға шығарындыларды азайту саласындағы халықаралық ынтымақтастықты кеңейтуге әкелетін неғұрлым амбициялық климаттық саясатты қабылдауға итермелеуі мүмкін екенін ұсынады [157]. Сонымен қатар, Böhringer et al. (2018) әділ нәтижелерді қамтамасыз ету үшін саясатты мұқият калибрлеу қажеттілігіне баса назар аудара отырып, ең кедей елдердегі шығарындыларды азайтуға СВМ әсерін зерттейді [158].

Böhringer және т.б. (2018) табысы төмен үй шаруашылықтары үшін пропорционалды емес жүктемелерді болдырмайтын тетіктерді жобалаудың маңыздылығын атап көрсете отырып, СВМ-тің үлестік мәселелерін қарастырады [158]. Олар халықтың осал топтарына ықтимал жағымсыз әсерлерді жеңілдететін мақсатты шараларды қаржыландыру үшін СВМ кірістерін пайдалануды жақтайды. Сонымен қатар, Mörsdorf (2022) климаттық қаржыландыруды және дамушы елдерге технологиялар трансфертін ынталандыру арқылы жаһандық теңсіздікті және әлеуметтік әділеттілікті шешудегі СВМ рөлін талқылады [159].

Wang et al. (2018) пікірінше, әдіс көміртекті тиімді өндіріс техникасында инновацияға түрткі болуы мүмкін [160]. Олар СВМ экспорттаушы және импорттаушы елдерде технологиялық қабылдауды және ҒЗТКЖ-ны ынталандыра алатынын атап өтеді.

Сонымен қатар, Sun et al. (2023) білім беру және инновацияларды тарату әлеуетіне баса назар аудара отырып, СВАМ-тің техникалық таралу мен көміртегі ағуына әсерін бағалайды [161].

Зерттеуге сәйкес, СВАМ-тің жаһандық саудаға, бәсекеге қабілеттілікке және көміртегін азайту күштеріне әсері күрделі және саясатты жобалау, халықаралық ынтымақтастық және экономикалық динамика сияқты бірнеше айнымалыларға тәуелді. Ағымдағы зерттеу СВАМ-ның жаһандық сауда мен климаттық әрекеттің болашағына әсер етудегі рөлі туралы пайдалы түсініктерді ұсынады, өйткені ЕО оны жүзеге асырады және оның әсерлері айқын болады.

Орталық Азиядағы маңызды экономикалық күш ретінде Қазақстан бірнеше халықаралық ұйымдармен, атап айтқанда Еуропалық Одақпен тығыз сауда және сауда байланыстарын ұстанады. Мұнай, газ және тау-кен өнеркәсібі сияқты энергияны көп қажет ететін секторлар мысалға алатын оның күрделі ресурстарға негізделген экономикасы оның көміртегінің жаһандық шығарындыларына негізгі үлес қосушы және негізгі шикізат жеткізушісі ретіндегі екі жақты жауапкершілігін көрсетеді. Қазақстанның экономикалық саясатын мұқият қарастырған жөн, өйткені олар халықаралық нарықтармен байланысына байланысты оның шекарасынан тыс әсер етеді.

Көміртекке салық салумен байланысты тиімділік, қиындықтар мен мүмкіндіктер Қазақстан жасыл және икемді экономикаға қарай жылжып келе жатқан кездегі пікірталастардың ілгерілеуіне байланысты көбірек байқалады. Қолда бар зерттеулер кейбір маңызды зерттеу олқылықтарын толтырса да, әсіресе Қазақстанның Еуропалық Одақтың көміртегі шекарасын реттеу механизміне (СВАМ) жауабы тұрғысынан кейбір маңызды сұрақтарға жауап беру қажет. ЕО-ның СВАМ Қазақстаннан Еуропаға экспортқа қалай әсер ететіні туралы көбірек ақпарат болуы керек. Саудадағы үзілістерге ең сезімтал салалар мен секторларды, баға айырмашылығының бәсекеге қабілеттілікке әлеуетті әсерін және Қазақстандық экспорттаушылар СВАМ-мен байланысты қиындықтар жағдайында өміршең болуы үшін енгізуі қажет өзгерістерді түсіну үшін мұқият талдау қажет.

Зерттеу дизайны әртүрлі тәсілдерді қамтиды және жан-жақты қорытындылар алу үшін белгіленген теориялық шеңберлер мен

эмпирикалық деректерге сүйенеді. Осы зерттеуге жетекшілік ететін негізгі зерттеу мәселесі: «ЕО СВМ Қазақстан экономикасына әлеуетті әсері қандай және оған жауап ретінде көміртегі салықтарын енгізу қаншалықты орынды?». Бұл сұрақты шешу үшін мынадай гипотеза ұсынылады:

H1: ЕО СВМ жауап ретінде Қазақстанда көміртегі салығын енгізу экономикалық тәуекелдерді азайту және жаһандық климаттық мақсаттарға сәйкес келу үшін өміршең стратегия болып табылады.

Көміртекке салық салу, көміртегі бағасының механизмдері және ЕО СВМ туралы іргелі түсінікті қалыптастыру үшін әдебиеттер арқылы талдау жүргізілді. Бұл шолу ақпаратты синтездейтін және одан әрі зерттеу бағыттарын анықтайтын академиялық және саяси әдебиеттерді қамтыды. Сауда, саясат интеграциясы және экологиялық экономика теорияларынан алынған түсініктерді пайдалана отырып, байланыстар мен теориялық негіздерді нақтылау үшін тұжырымдамалық негіз әзірленді.

Салыстырмалы талдау Қазақстанның экономикалық құрылымы мен көміртегі бағасын белгілеу схемасын енгізген немесе ЕО СВМ әсер еткен елдермен сауда байланыстарын салыстыру үшін жүргізілді. Бұл тәсіл ықтимал қателерді анықтауды жеңілдетті және зерттеу нәтижелері үшін контекстті қамтамасыз етті. Сценарий талдауы сауда үлгілеріне өзгертулерді, сектор жауаптарын және көміртегі шығарындыларына түзетулерді қоса алғанда, ықтимал нәтижелердің ауқымын зерттеу үшін жалған сценарийлерді құруды қамтыды. Сонымен қатар, саяси талдау ЕО СВМ және ұсынылған көміртегі салықтарын Қазақстанның климаттық мақсаттарымен, экономикалық даму жоспарларымен және халықаралық міндеттемелерімен сәйкестендіруді бағалады.

Тиісті және сенімді деректер жинақтары беделді көздерден, соның ішінде Еуропалық комиссиялардың ресми веб-сайттарынан, Қазақстан Республикасы Ұлттық статистикалық бюросының, Дүниежүзілік банк, Дүниежүзілік энергетика және климат статистикасы сияқты халықаралық ұйымдардан, ғылыми-зерттеу институттарынан және салалық есептерден жиналды. Деректерді

жинаудың бұл кезеңі кейінгі талдауды ақпараттандыру үшін маңызды болды және экономикалық көрсеткіштерді (ЖІӨ, сауда балансы, салалық жарналар), сауда статистикасын, секторға қатысты ақпаратты және ЕО сауда статистикасын қамтиды.

СВАМ ЕО-дағы 1990 жылмен салыстырғанда көміртегі шығарындыларын 2030 жылға қарай 55 пайызға азайтуды көздейтін Fit for 55 бағдарламасының бөлігі болып табылады [162]. ЕО елдері компаниялар ЕО-ға қарағанда қоршаған ортаны қорғау ережелері қатаңырақ елдерге көшу үшін себеп іздеген кезде пайда болатын көміртегі ағуымен күресу үшін СВАМ-ды қолдануға ниетті. СВАМ бес салада қолданылады: цемент, тыңайтқыштар, темір және болат, алюминий және электр энергиясы. Бұл салалар көміртегінің ағып кету қаупі жоғары болғандықтан таңдалды. Келесі талқылау сутегі және жанама CO₂ шығарындылары үшін осындай ережелерді енгізуді қарастырады.

СВАМ сертификаттарға негізделеді. Экспорттаушы компаниялар осы өнімді өндіру кезінде көміртегі шығарындыларының мөлшерін көрсететін сертификаттарды сатып алуы керек. Осы деректерге сүйене отырып, осы сертификаттардың бағасы кейін есептеледі. Нақты шекаралық салық салу 2026 жылы басталады, ал 2023 жылдың қазан айынан бастап экспорттаушылар тек шығарындылар туралы есеп беруі керек. СВАМ механизмі импорттаушы елдерді климаттың өзгеруімен күресуге ынталандыруға бағытталған деп саналады.

СВАМ сауда ағындары мен ЕО сауда серіктестері үшін шығындарды арттырады деп күтілетіндіктен, ол халықаралық сауданың динамикасы мен құрылымына және экспорттаушы елдердің бәсекеге қабілеттілігіне әсер етуі мүмкін. 10-кестеде ЕО-ға мүше мемлекеттердің негізгі сауда серіктестері көрсетілген. Сондықтан бұл жүйе Ресейге, Қытайға, Ұлыбританияға, Түркияға, Украинаға, Үндістанға, Оңтүстік Кореяға және АҚШ-қа әсер етеді. Норвегия мен Швейцария ETS (Эмиссиялық сауда жүйесі) мүшелері ретінде СВАМ-дан босатылған.

Бұл елдер СВАМ тауарларының ЕО-ға ең ірі экспорттаушылары болса да, бұл СВАМ жоғарыда аталған барлық елдерге зиян тигізеді дегенді білдірмейді. Мысалы, Қытай ЕО-ға кестедегі екінші ірі экспорттаушы болып табылады. Дегенмен, Қытай экономикасындағы ЕО экспортының жалпы үлесі аз

болғандықтан, Қытай ЕО экспортына аз тәуелді. Нәтижесінде, Қытайдың жаңа СВАМ механизміне әсері оның ЕО-ға экспортқа ең аз тәуелділігімен азаяды.

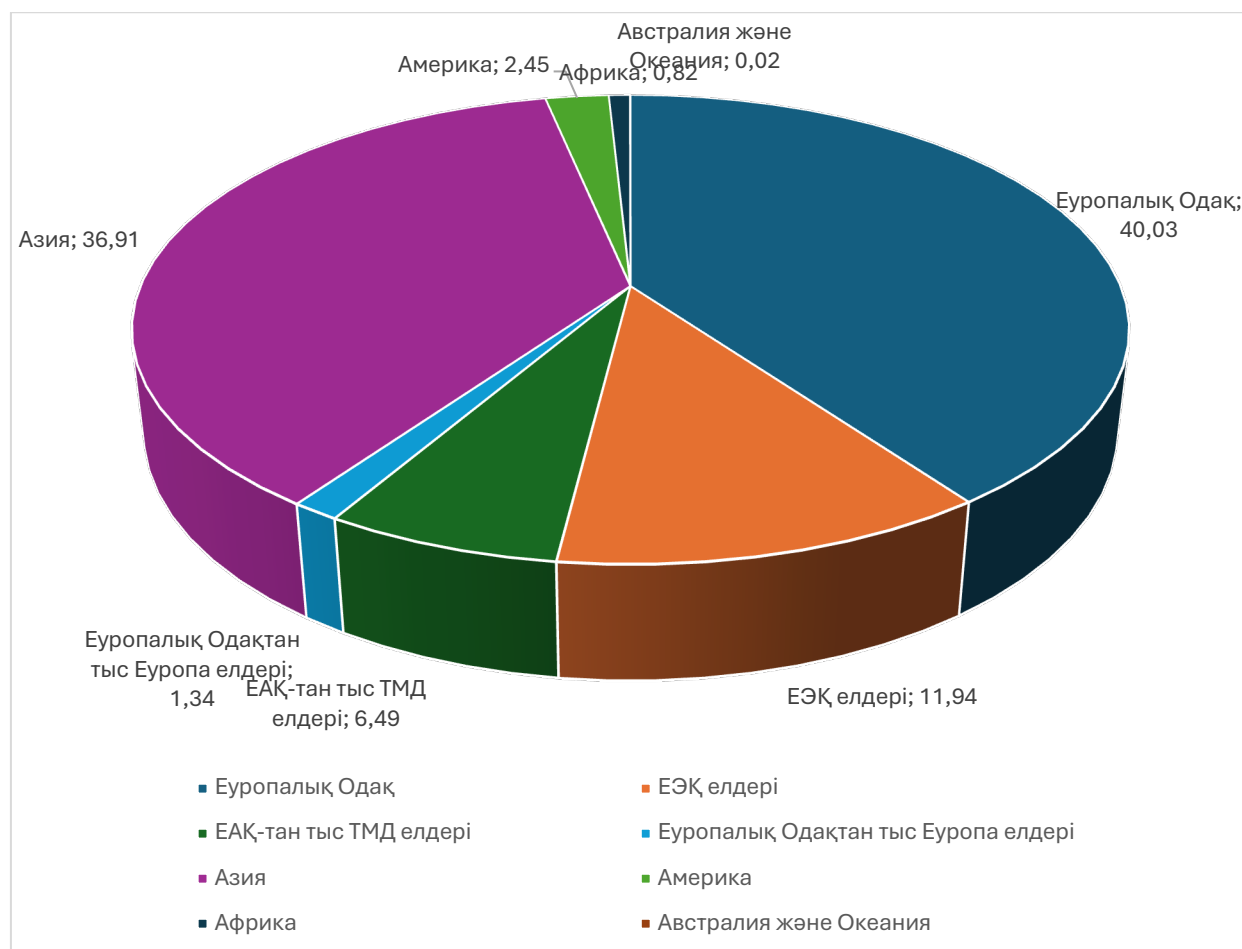
Кесте 10 – ЕО елдеріне экспорттың ең көп үлесі бар елдер (орта есеппен 2015 жылдан 2019 жылға дейін)

№	Ел	СВАМ механизмімен қамтылған тауарлар экспортының үлесі пайызбен
1	Ресей	16.7
2	Қытай	10.1
3	Ұлыбритания	8.5
4	Норвегия	7.3
5	Түркия	6.8
6	Швейцария	5.5
7	Украина	5.2
8	Индия	4.2
9	Оңтүстік Корея	4.1
10	АҚШ	3.0
Есертпе – [163] дереккөзінің негізінде автормен әзірленген.		

Жоғарыда келтірілген деректер СВАМ сол елге қалай әсер ететінін анықтау үшін елдің ЕО-ға экспорттық тәуелділігін зерттеу қажет екенін көрсетеді. Тиісінше, кейбір экономистер ЕО-ға экспортының бір бөлігі осы елдің экспортының жалпы үлесінде маңызды болып табылатын елдер СВАМ механизмін енгізуге ең осал болады деп санайды [163]. Бұл елдерге Латын Америкасы, Африка, Орталық Азия және Қазақстан жатады. Қазақстанның Ұлттық статистикалық бюросының 2022 жылға арналған мәліметтері бойынша (10-сурет), мысалы, Қазақстанның ЕО елдеріне экспортының үлесі елдің жалпы экспортының 40%-ға жақын.

СВАМ қолданылатын тауарлардың қатарына цемент, тыңайтқыш, темір және болат және алюминий жатады; 11-кесте деректері Қазақстанның ЕО елдеріне экспортының жалпы үлесі, яғни барлық экспорттың 2,53%-ы ерекше маңызды емес екенін көрсетеді. Экспорттың 1,6 пайызын құрайтын темір-болат тауарлары тобының негізгі үлесі бар екенін атап өткен жөн. Сондықтан бұл механизмді осы ерте кезеңде енгізу Қазақстандағы

осы салалардың дамуына ең аз әсер етуі керек, өйткені САВМ қолдану ұсынылатын баптардың үлесі ЕО елдеріне экспорттың елеусіз үлесін құрайды.

Ескертпе – ҚР Ұлттық статистикалық бюросының (2022) мәліметтері бойынша автормен әзірленген.

Сурет 10. 2022 жылға арналған Қазақстан экспортының елдер мен аймақтар бойынша бөлінуі, пайызбен

Дегенмен, кірісі төмен елдерде СВМ қабылдау жұмыссыздықтың өсуі және халықтың кіріс деңгейінің төмендеуі сияқты зиянды әлеуметтік-экономикалық салдарға әкелуі мүмкін, дегенмен елдің ЕО-ға экспортының үлесі ең аз болуы мүмкін [165]. Албания, Бахрейн, Босния және Герцеговина, Молдова, Черногория, Мозамбик, Солтүстік Македония, Сербия және Украина осы елдердің қатарында.

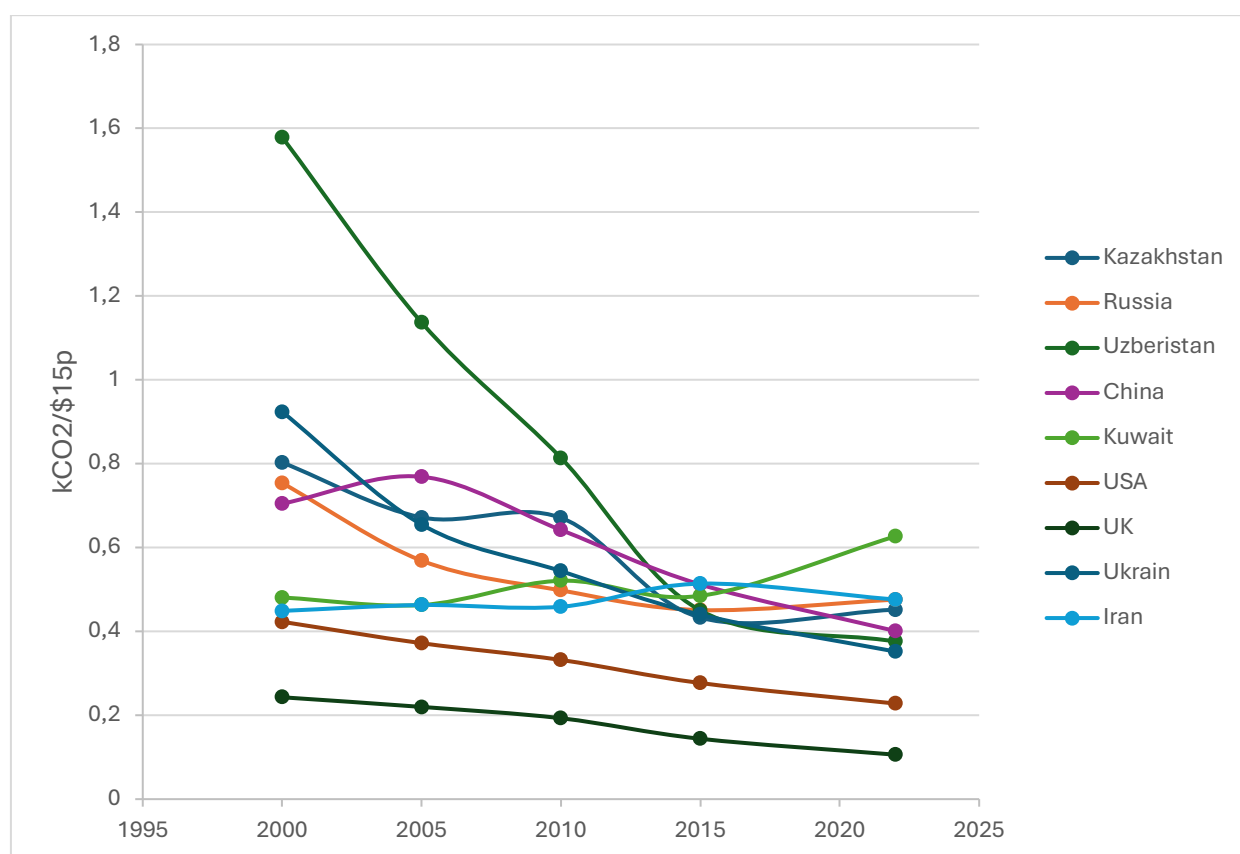
Кесте 11 – Қазақстаннан ЕО елдеріне САВМ тауарларының экспортының көрсеткіштері

Өнім тобының атауы	ЕО елдеріне экспорт көлемі, миллион еуро	Қазақстаннан ЕО елдеріне экспорттың жалпы көлеміндегі үлесі, пайызбен
Тыңайтқыштар	32.53	0.11
Темір және болат	477.73	1.6
Алюминий	244.6	0.82
САВМ өнімдерінің топтары бойынша барлығы	754.86	2.53
Қазақстаннан ЕО-ға экспорттың жалпы көлемі	29 822.06	100
Есертпе: 1) 2022 жылға сәйкес ЕО елдеріне цемент пен электр энергиясы жеткізілмеді 2) [164] дереккөзі негізінде автормен әзірленген.		

Нәтижесінде, әртүрлі тауарларға арналған бұл механизмді енгізу Қазақстан экономикасын осал етуі мүмкін, бұл кейінірек халықтың орташа табыс деңгейінің төмендеуі және жұмыссыздықтың өсуі ретінде көрінуі мүмкін. Сонымен қатар, елдің СВМ-ға осалдығын бағалаудың тағы бір маңызды көрсеткіші экономиканың көміртегі қарқындылығы болып табылады. Қазақстан экономикасының көміртегінің жоғары сыйымдылығын атап өту қажет, бұл қазақстандық экспортталатын тауарлардың бәсекеге қабілеттілігіне де әсер етеді, өйткені СВМ сертификаттарының құны осы тауарларды өндіру кезіндегі шығарындылар көлеміне байланысты болады. Осылайша, егер екі ел ЕО-ға СВМ өнімдерінің бірдей көлемін экспорттаса, олардың салаларының көміртегі қарқындылығы арасындағы айырмашылық баға белгілеуде шешуші факторға айналуы және өнімнің бағалық бәсекеге қабілеттілігіне әсер етуі мүмкін.

Overland & Sabyrbekov (2022) зерттеуі Украина, Иран, Қазақстан, Босния және Герцеговина және Вьетнамды 2019 жылы көміртегін ең көп тұтынатын экономикалар деп атады. Сонымен қатар, Украина, Босния және Герцеговина ЕО-ға экспортқа ең тәуелді елдер болып табылады [166].

11-суретте соңғы 20 жыл ішінде өнімдердің көміртегі қарқындылығы дүние жүзінде төмендегені көрсетілген. Дегенмен, Ресей, Қазақстан, Иран және Украинада әлі де жоғары көрсеткіштер бар. Айта кету керек, Өзбекстанда өнімдердің көміртегі сыйымдылығының 2000 жылғы 1,579-дан 2022 жылы 0,376-ға дейін айтарлықтай төмендеуі байқалады. Кувейтте көміртегі қарқындылығы бойынша ең жоғары балл бар (0,627). Бұл ел 2015 жылдан бастап көміртегі қарқындылығының артқанын көрсетті. Осылайша, көміртегі қарқындылығының жоғары көрсеткіштерімен Қазақстан СВМ қамтитын тауарлар ассортиментін кеңейту арқылы сыртқы саудада бәсекеге қабілетсіз болуы мүмкін. Қазіргі уақытта бұл тәуекел жоқ, өйткені СВМ қамтитын тауарлар экспортының үлесі ЕО елдеріне жалпы экспортпен салыстырғанда небәрі 2,53% құрайды.

Ескертпе – [167] дереккөзі негізінде автормен әзірленген.

Сурет 11. Ең жоғары және ең төмен көрсеткіштерге ие елдердегі көміртегі қарқындылығы

Осылайша, егер ел өндіріс процесіндегі көмірқышқыл газының (CO₂) шығарындыларына байланысты СВАМ әсеріне ұшыраса да, басқа экспорттаушы елдермен салыстырғанда экспорттың көміртегі қарқындылығы маңызды фактор болып табылады. Елдің өнімдері құрамындағы көміртегіге байланысты салық ауыртпалығына ұшырауы мүмкін. Алайда, егер олардың көміртегі қарқындылығы ЕО-ның басқа сауда серіктестері импорттайтын тауарларға қарағанда төмен болса, экспорт бәсекеге қабілетті болып қала алады.

Бұл жағдай ЕО-ға импортталатын өнімдердегі көміртегі бағасының СВАМ өнімдерінің экспортындағы дамыған елдердің үлесін арттырып, дамушы елдердің үлесін азайтуымен байланысты. Біріккен Ұлттар Ұйымының Сауда және даму жөніндегі конференциясы көміртегі мөлшерінің бір метрикалық тоннасына 88 АҚШ доллары негізінде көміртекті шекті реттеу арқылы дамыған елдердің Еуропалық Одаққа экспорты СВАМ қамтитын барлық секторлар бойынша артады, ал дамушы елдерден, әсіресе Босния мен Герцеговинадан, Орталық Азиядан, Ресейден, Египеттен және Оңтүстік Африкадан, Украинадан, Сербиядан экспорт айтарлықтай төмендейтінін көрсетеді [168].

Жоғарыда айтылғандардың барлығы Қазақстанда көміртегі салығын енгізу бойынша жұмысты күшейтуге әкеледі. Қазақстан көміртегі салығының балама механизмін қолданады, бұл «шап және сауда» механизмі немесе ЕО-да «Эмиссиялық сауда жүйесі» деп аталады.

Эмиссиялық квоталардың саудасы экологиялық саясаттың нарықтық құралы болып саналады. Квоталық сауда жүйесінің негізгі жұмыс принципі табиғи ресурстарды тұтынушылардың парниктік газдар шығарындыларын шектеу және оларды «таза» технологияға, техникалық мүмкіндіктерді жаңартуға және тиімдірек өндірістік қуаттарға жұмсауға ынталандыру болып табылады.

Еуропалық шығарындыларды саудалау жүйесі (ETS) тәсілі Қазақстан Республикасының парниктік газдар шығарындыларына баға белгілеу жүйесін әзірледі. Парниктік газдар шығарындыларына квоталарды бөлудің бірінші ұлттық жоспары 2013 жылы күшіне енді. 2014-2015 жылдарға арналған парниктік газдар шығарындыларына квоталарды бөлудің екінші ұлттық

жоспары құрылды. 2016-2020 жылдарға арналған Үшінші жоспар бекітілді, бірақ Қазақстан Республикасының парниктік газдарды реттеу саласындағы заңнамасын жетілдіру мақсатында 2016-2018 жылдарға шығарындыларды саудалаудың қазақстандық жүйесі тоқтатылды. Осылайша, 2013 жылдан бастап шығарындылар бойынша сауда Ұлттық жоспар бойынша ұйымдастырылды және жалпы сауда көлемі мен 1 тонна CO₂ орташа бағасы 12-кестеде көрсетілген.

Кесте 12 – 2014-2021 жылдар кезеңінде Қазақстан Республикасындағы парниктік газдар шығарындыларына квоталар саудасы

Сауда кезеңі	Өлшем бірлігі	2014	2015	2019	2020	2021
Мәмілелер сомасы	саны	35	40	3	6	39
Транзакциялар көлемі	мың тонна CO ₂	1 271,29	1 983,92	1 202,21	1 591,0	4 560,4
Транзакциялар көлемі	млн.теңге	182,19	754,64	519,10	810,92	2 281,19
1 тонна CO ₂ үшін орташа баға	теңге	301	830	363	510	500,2
Ескертпе - ҚР Ұлттық статистикалық бюросының мәліметтері негізінде автормен әзіргенген.						

12-кестеге сәйкес 2021 жылға орташа баға CO₂ шығарындыларының 1 тоннасына 500,2 теңгені құрады, бұл 1 еуродан сәл астам. Айта кетейік, ЕО-да көміртегі салығының мақсатты деңгейі тоннасына 50 еуроны құрайды. Егер САВМ сертификаттары тауардың шыққан елінде төленген салық сомасын қарастырады деп болжасақ, онда айырмашылық тоннасына шамамен 49 еуроны құрайды. Осылайша, Еуроодақ бюджетіне 49 еуро аударылып, Қазақстан бюджетіне 1 еуро ғана түседі. Сондықтан көміртегі шығарындыларының орташа бағасын бірте-бірте көтеріп, көміртегі салығын енгізу қажет.

Көптеген елдерде экологиялық салық салудың маңыздылығының артуы және экологиялық салықтардың енгізілуі экологиялық реттеудің негізгі бағыты болып саналады.

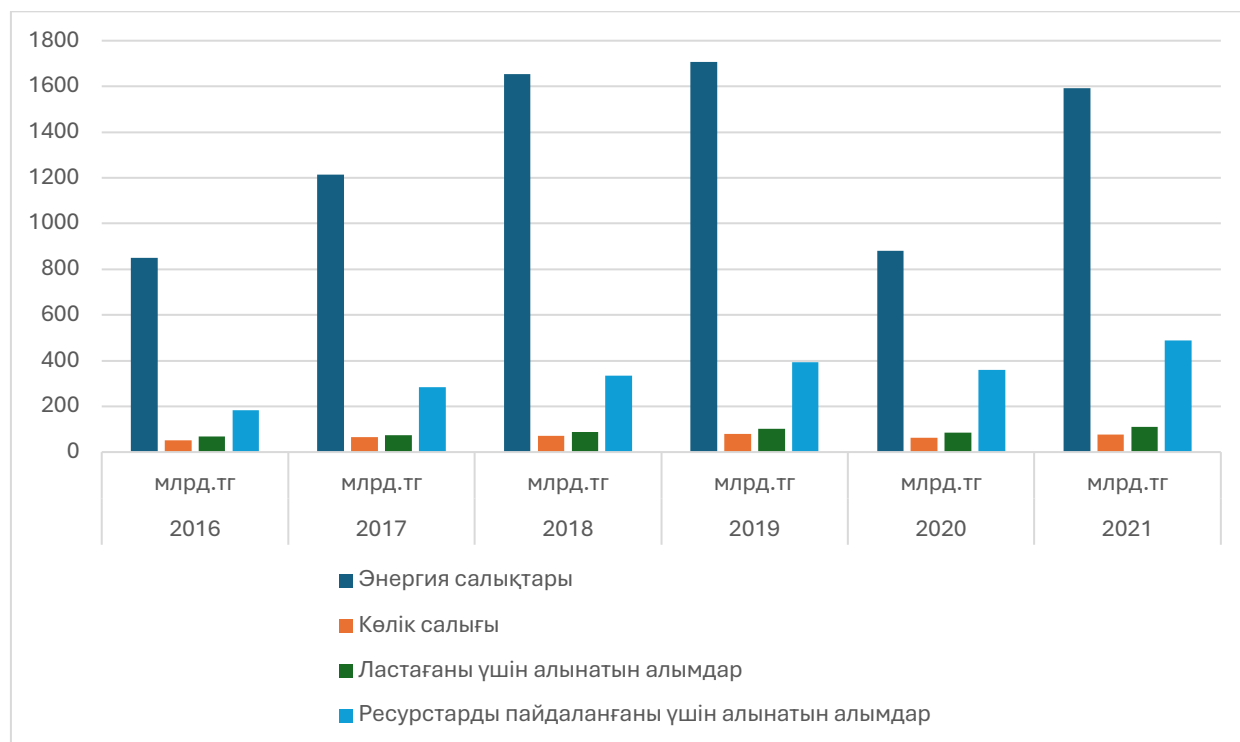
Кесте 13 – Қазақстан Республикасының экологиялық салықтары

Экологиялық салықтың түрі	2016		2017		2018		2019		2020		2021	
	млрд.тг	%	млрд.тг	%	млрд.тг	%	млрд.тг	%	млрд.тг	%	млрд.тг	%
Энергия салықтары	849,05	73,9	1213,03	74,2	1654,23	77,0	1706,40	74,8	881,69	63,4	1592,13	70,2
Көлік салығы	50,5	4,4	64,33	3,9	72,06	3,4	78,32	3,4	63,44	4,6	77,64	3,4
Ластағаны үшін алынатын алымдар	67,22	5,8	72,53	4,4	87,13	4,1	100,81	4,4	85,59	6,2	110,93	4,9
Ресурстарды пайдаланғаны үшін алынатын алымдар	182,37	15,9	284,61	17,4	335,14	15,6	394,42	17,3	359,19	25,8	487,89	21,5
Жалпы экологиялық салықтар	1149,13	100	1634,51	100	2148,55	100	2279,95	100	1389,91	100	2268,59	100
Ескертпе - ҚР Ұлттық статистикалық бюросының мәліметтері негізінде автормен әзірленген.												

Қазақстандағы салық салуды жасылдандырудың жетекші ғылыми мәселесі қазіргі салық құралдарының қажеттілігі және салық салуда экологиялық принциптерді жүйелі қолдану болып табылады. Қазақстанда қоршаған ортаны қорғауға байланысты салық төлемдері бар. 13-кестеге сәйкес, салық жинаудың 70%-дан астамы энергияға салынатын салықтарға түседі. Сондай-ақ, 2021 жылға арналған барлық экологиялық салықтардың үлесі елдің ЖІӨ үлесіне шамамен 2,7% құрайды (12-сурет). Сонымен қатар, олардың тиімді емес екенін атап өткен жөн. Олар көміртегі бар өнімдерді тұтынуды азайтуды ынталандырмайды. Көміртегі салығы сияқты арнайы экологиялық салықты енгізу құрамында көміртегі бар өнімдерді тұтынуды азайтуды ынталандырады.

Экологиялық салықтардың негізгі мақсаты – кәсіпкерлерді табиғи ресурстарды тұтынушылар ретінде экологиялық шығындарын қарастыруға ынталандыру. Ол өз кезегінде

экологиялық салықтар мен төлемдер есебінен салық жүктемесін арттырады. Осылайша, табиғи ресурстарды тұтынуды реттеуге мүмкіндік беретін салықтардың экологиялық функциясы жұмыс істейтін болады.

Ескертпе – ҚР Ұлттық статистикалық бюросының мәліметтері негізінде автормен әзірленген.

Сурет 12. Елдің ЖІӨ-дегі экологиялық салықтардың үлесі, пайызбен

«Ластаушы төлейді» принципі, алдын алу принципі, сақтық принципі және ортақ, бірақ сараланған жауапкершілік принципі экологиялық салықтардың негізгі қағидалары болуы керек [169].

Ластаушы төлейді қағидасы бойынша ластаушы қоғамға ластау шығынын аудармауы керек. Көміртегі салығы ластаушыны тұтынылатын, өндірілген немесе өндірілген өнімдегі ластаушы заттардың мөлшеріне тікелей пропорционалды салық төлеуге мәжбүрлеу арқылы қоршаған ортаны ластауға байланысты шығындарды іштей алады [170].

Сақтық қағидасы шешім қабылдау процесінде толық бағаланбайтын болашақта ұзақ мерзімді қоршаған ортаға зиян

келтіру қаупі болған кезде алдын алу шараларын белгілеу керектігін айтады. Елдің экологиялық салық салуды қолдануы, егер шығарындылар азаймаса немесе жойылмаса, болашақта ұзақ мерзімді қоршаған ортаға зиян келтіру қаупін мойындайтынын білдіреді.

Ортақ, бірақ сараланған жауапкершілік қағидасы барлық елдер қоршаған ортаның нашарлауы үшін жауапты болуы керек деп саналады. Қатысу деңгейі елдің әлеуметтік-экономикалық дамуын ескеруі керек. Сонымен қатар, көміртегі салығын енгізу қолданылатын мөлшерлемеді көрсетілуі керек. Осылайша, дамушы елдер салық мөлшерлемесінің төмен деңгейін енгізе алады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Климаттың өзгеруімен күресу маңызды саяси шаралардың бірі екендігі күмәнсіз. Мемлекеттер көміртегі шығарындыларын азайтуға және нөлдік деңгейдегі көміртек дәрежесіне жетуге ұмтылғандықтан, көміртегінің бағасын белгілеу негізгі стратегияға айналып отыр. Бұл Қазақстан Республикасының экологиялық реттеудегі салықтық құралдардың маңыздылығын айқындап отыр.

Қазақстанның экологиялық реттеудегі фискалдық саясатының шешуші мәселелерінің бірі экологиялық реттеудің экономикалық әдістерін қолдануды құқықтық жағынан негіздейтін заңнамалық базаны дамыту қажеттілігі болып табылады. Тағы бір маңызды мәселенің бірі экологиялық салықтардан түсетін салық түсімдерін ұтымды пайдалану болып табылады. Шетелдік тәжірибе экологиялық салықтардан түсетін барлық түсімдерді қоршаған ортаны қорғау қызметіне пайдалану үшін арнайы экологиялық қорды қалыптастыру қажеттілігін көрсетіп отыр. Сондай-ақ, жиналған қаражат экологиялық технологияларды әзірлеу мен енгізуді қаржыландыруға пайдаланылатын туынды қаржы құралдарын (SIV - Special Investment Vehicles) енгізу арқылы жасыл инвестицияларды құруға пайдаланылуы мүмкін.

Сонымен қатар, өндіріс барысында қоршаған ортаға залалды азайтатын салық төлеушілер үшін жеңілдіктер мен преференцияларды әзірлеу қажет. Осылайша, салық салудың ынталандырушы және өтемақы функциялары қолданылатын болады.

Қазіргі салық жүйесіне негізделген экологиялық салық салуды құру Қазақстанда экологиялық салық салуды орнатудың негізгі мәселесі болып табылады. Ол экологиялық салық салуды салық құқығымен біріктіруді қажет етеді. Қазақстан заңнамасында «экологиялық салық» деген ұғым жоқ. Салық салу жүйелерінің экологиялық талаптарға ауысуының әлемдік тенденциясын ескере отырып, Қазақстанның қазіргі салық жүйесінің экологиялық бағытын одан әрі дамытуды жалғастыру қажет.

Сонымен, Қазақстан Республикасының салық жүйесі ұлттық экологиялық бағдарланған салық жүйесінің қалыптасу сатысында тұр. Қазақстанда экологиялық салық жүйесін қалыптастыру қоршаған ортаны қорғаудың мемлекеттік қаржылық ресурстарын дамытуға ықпал етеді. Сондай-ақ салық төлеушілердің экологиялық бағдарланған мінез-құлқын ынталандырады.

Қазақстанда экологиялық салық жүйесін енгізудің негізгі мақсаты экологиялық реттеудің салық құралдарын қалыптастыру болып табылады. Халықаралық келісімдер мен шет мемлекеттердің тәжірибесіне сүйене отырып, Қазақстан қаржылық құралдарды пайдалана отырып, өзінің ұлттық экологиялық реттеу жүйесін дамытуы қажет.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Koźluk, T. (2014). The indicators of the economic burdens of environmental policy design: Results from the OECD Questionnaire.
2. European Environment Agency. (2005). Market-based instruments for environmental policy in Europe. *EEA Technical Report No. 8/2005*. [Electronic source]. URL: https://www.eea.europa.eu/publications/technical_report_2005_8. (Data of access: 22.11.2022).
3. Porter, M. E., & Van der Linde, C. (2002). Green and competitive: Ending the stalemate. *Journal of Business Administration and Policy Analysis*, 27, 215-238. [Electronic source]. URL: https://www.academia.edu/2917976/Green_and_competitive_ending_the_stalemate. (Data of access: 22.11.2022).
4. United Nations, United Nations Framework Convention on Climate Change, FCCC/INFORMAL/84 (4 June 1992).
5. United Nations, Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change (11 Dec. 1997).
6. United Nations, Adoption of the Paris Agreement, FCCC/CP/2015/L.9/Rev.1 (12 Dec. 2015), <https://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/109r01.pdf> (accessed 29 October 2022)
7. Holmquist, J. R., Klimes, D., Lonneman, M., Wolfe, J., Boyd, B., Eagle, M., ... & Megonigal, J. P. (2024). The Coastal Carbon Library and Atlas: open source soil data and tools supporting blue carbon research and policy. *Global Change Biology*, 30(1), e17098.
8. Government of the RK. (2006a). The Concept of the transition of the Republic of Kazakhstan to sustainable development for 2006-2024. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P060000981> (Data of access: 29.10.2022) [in Russian].
9. Government of the RK. (2006b). The Doctrine of achieving carbon neutrality of the Republic of Kazakhstan until 2060. <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=11488215>. (Data of access: 29.10.2022) [in Russian].
10. Government of the RK. (2016). Law of the Republic of Kazakhstan dated November 4, 2016 No. 20-VI ZRK On ratification of the Paris Agreement. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000020> (Data of access: 29.10.2022) [in Russian].

11. Наше общее будущее: Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР): Пер. с англ. М.: Прогресс, 1989.
12. Мальтус Т.Р. Опыт о законе народонаселения (Шедевры мировой экономической мысли. т. 4). Петрозаводск: Петроком, 1993. С. 20, 40.
13. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера. М.: Наука, 1989. 261 с. С. 188.
14. Хикс Дж.Р. Стоимость и капитал. М.: Прогресс, 1993. С. 289—290.
15. Lorenz, M. O. (1905). Methods of measuring the concentration of wealth. *Publications of the American statistical association*, 9(70), 209-219.
16. Gastwirth, J. L. (1972). The estimation of the Lorenz curve and Gini index. *The review of economics and statistics*, 306-316.
17. World Bank Group (2024). Gini Index. [Electronic source]. URL: <https://data.worldbank.org/indicator>. (Data of access: 22.11.2022).
18. Медоуз Д.Х., Медоуз Д.Л., Рэндерс Й., Беренс В. Пределы роста. М.: Изд-во МГУ, 1991. С. 25—26.
19. Озеров, И. Х. (2013). *Экономическая Россия и её финансовая политика*. Directmedia.
20. Калинина О.В. Генезис социальной роли налога и социальной налоговой политики государства// Экономика и управление. № 3 (65) 2010. С. 25—27.
21. Morgan K.J., Prasad M. The Origins of Tax Systems: A French-American Comparison. *American Journal of Sociology*. 2009. Vol. 114. No. 5. P. 1350—1394.
22. Майбуров И.А. Теория и история налогообложения: учебник. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. с.
23. Энциклопедия теоретических основ налогообложения / Под ред. И.А. Майбунова, Ю.Б. Иванова. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2016. 503 с.
24. Глухов В.В., Глухов Е.В. Социальная сущность и функции налога // Территория новых возможностей. 2013. №5 (23). С. 24—32.
25. Содномова С. К. Теория и история налогообложения. Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2008. 148 с.

26. *Pigou, A.C.*, 1920. The economics of welfare. In: 4th Edition 1938. Weidenfeld and Nicolson, London
27. *Meadows D.H., Meadows D.L., Randers J., Behrens W.W.* 1972. The Limits to Growth. Universe Books, New York
28. Энциклопедия теоретических основ налогообложения / Под ред. И.А. Майбурова, Ю.Б. Иванова. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2016. 503 с. С. 248.
29. *Baumol W.J.* On taxation and control of externalities. American Economic Review. 1972. Vol. 62. P. 307—322.
30. *Tan Z., Wu Y., Gu Y., Liu T., Wang W., Liu X.* An overview on implementation of environmental tax and related economic instruments in typical countries. Journal of Cleaner Production. 330 (2022). 129688. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.129688>
31. European Environment Agency. Environmental taxes: recent developments in tools for integration. Environmental issues series. 2000. No 18.
32. Экологическое налогообложение. Теория и мировые тренды: монография / Под ред. И.А. Майбурова, Ю.Б. Иванова. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2018. 359 с. С. 18.
33. *F. Bosello, R. Roson and R.S.J. Tol* (2006), Economy-wide Estimates of the Implications of Climate Change: Human Health, Ecological Economics, 58, 579—581.
34. *Goulder L.H.* (1995). Environmental Taxation and the «Double Dividend»: A Reader's Guide, International Tax and Public Finance, 2. С. 157—183.
35. *Oueslati W.* Growth and welfare effects of environmental tax reform and public spending policy. Economic Modelling. 2015. 45: 1—13. <http://dx.doi.org/10.1016/j.econmod.2014.10.040> ³ Environmental Taxes — A Statistical Guide, Eurostat, 2001.
36. Eurostat, 2021. Environmental tax statistics. https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/images/b/bf/Environmental_taxes_data_2021_update.xlsx
37. *McKay S., Pearson M., Smith S.* Fiscal instruments in environmental policy. *Fiscal Studies*, 1990. vol. 11(4), pp. 1—20.
38. *Sandmo A.* Direct versus indirect Pigovian taxation. *European Economic Review*. 1976. Vol. 7. P. 337—349.

39. *Hoeller P., Wallin M.* Energy prices, taxes and carbon dioxide emissions. OECD Economics and Statistics Department. Working Paper. № 106. 1991.
40. *Carraro C., Galeotti M., Gallo M.* Environmental taxation and unemployment: some evidence on the double dividend hypothesis in Europe. *Journal of Public Economics*. 1996. 62, 141—181.
41. *Romer, P. M.* 1986. Increasing Returns and Long Run Growth. *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002—1037.
42. *Lucas, R.*, 1988. On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3—42.
43. *Barro, R.J.* 1990. Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth. *Journal of Political Economy*, 98(5). part 2, 103—125.
44. *Grossman G., Helpman E.* 1991. Quality Ladders in the Theory of Growth. *Review of Economic Studies*. 58 (1), 43—61.
45. *Aghion P., Howitt P.* 1992. A Model of Growth Through Creative Destruction. *Econometrica*. 60 (2), 323—351.
46. *Patuelli R., Nijkamp P., Pels E.* Environmental tax reform and the double dividend: A metaanalytical performance assessment. *Ecological Economics*. 55 (2005). 564—583.
<http://dx.doi.org/10.1016/j.ecolecon.2004.12.021>.
47. *de Mooij, R.A., Bovenberg, A.L.* Environmental taxes, international capital mobility and inefficient tax systems: tax burden vs. tax shifting. *International Tax and Public Finance*. 1998. 5, 7—39.
48. *Jansen, H., Klaassen, G.*, 2000. Economic impacts of the 1997 EU-energy tax: simulations with three EU-wide models. *Environmental and Resource Economics*. 15, 179—197.
49. *Oates W.E.* Pollution charges as a source of public revenues. University of Maryland, Department of Economics. Working Paper No 91—22. 1991.
50. *Ballard C., Shoven J., Whalley J.* General equilibrium computations of marginal welfare costs of taxes in the United States. *American Economic Review*. 1985. Vol. 75(1). Pp. 128—138.
51. *Terkla D.* The efficiency value of effluent tax revenues. *Journal of Environmental Economics and Management*. 1984. Vol. 11(2). Pp. 107—123. [https://doi.org/10.1016/0095—0696\(84\)90010-X](https://doi.org/10.1016/0095—0696(84)90010-X).
52. Transforming our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda>.

53. United Nations Tax Committee. The Role of Taxation and Domestic Resource Mobilization in the Implementation of the Sustainable Development Goals. 2018. 16 p. URL: <https://www.un.org/development/desa/financing/what-we-do/ECOSOC/tax-committee/thematic-areas/taxation-and-sdgs>.

54. Tax Sustainability in an EU and International Context / Brokelind C., Van Thiel S. eds. IFBD, 2020.

55. United Nations. Financing for Sustainable Development Report 2022. URL: <https://developmentfinance.un.org/fsdr2022>; ATI Monitoring Report. July 2019. URL: <https://www.addistaxinitiative.net/sites/default/files/resources/2017-ATI-Monitoring-Report.pdf>.

56. Покровская Н.В., Теляк О.А. Влияние доверия на отношение к налоговой дисциплине в контексте развития экономики в странах Союзного государства // Экономика Профессия Бизнес. 2002. №2. С. 70—77. <https://doi.org/10.14258/epb202224>.

57. United Nations. Taxation and the SDGs URL: <https://www.un.org/development/desa/financing/what-we-do/ECOSOC/tax-committee/thematic-areas/taxation-and-sdgs>.

58. Комитет экспертов по международному сотрудничеству в налоговых вопросах ООН. Последующая записка по вопросу о роли налогообложения и мобилизации национальных ресурсов в достижении целей в области устойчивого развития. E/C.18/2019/2.

59. Thiel v. S. Sustainable Taxes for Sustainable Development / in Tax Sustainability in an EU and International Context / Brokelind C., Van Thiel S. eds. IFBD, 2020.

60. United Nations Tax Committee. The Role of Taxation and Domestic Resource Mobilization in the Implementation of the Sustainable Development Goals. 2018. 16 p. URL: <https://www.un.org/development/desa/financing/what-we-do/ECOSOC/tax-committee/thematic-areas/taxation-and-sdgs>.

61. Redonda A. Tax Expenditures and Inequality. Discussion Note 2020/5. URL: <https://www.cepweb.org/wp-content/uploads/2020/06/CEP-DN-Tax-Expenditures-and-Inequality.pdf>.

62. Tax Sustainability in an EU and International Context / Brokelind C., Van Thiel S. eds. IFBD, 2020. P. 17—21.

63. *Heine D., Black S.* Benefits beyond Climate: Environmental Tax Reform. World Bank, 2018. https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1358-0_ch1.

64. *Dorband I., Jakob M., Kalkuhl M., Steckel J.* Poverty and Distributional Effects of Carbon Pricing in Low- and Middle-Income Countries – A Global Comparative Analysis // *World Development*. 2019. Vol. 115. P. 246—257 DOI: 10.1016/j.worlddev.2018.11.015

65. *Goulder L., Hafstead M., Kim G., Long X.* Impacts of a Carbon Tax across US Household Income Groups: What are the Equity-Efficiency Trade-offs? // *Journal of Public Economics*. 2019. Vol. 175. P. 44—64. DOI: 10.1016/j.jpubeco.2019.04.002.

66. *Schoder Ch.* Regime-Dependent Environmental Tax Multipliers: Evidence from 75 Countries // *Journal of Environmental Economics and Policy*. 2022. DOI: 10.1080/21606544.2022.2089238.

67. World Bank. State and Trends of Carbon Pricing 2022. URL: <http://hdl.handle.net/10986/37455>.

68. United Nations Handbook on Carbon Taxation for Developing Countries 2021. URL: <https://desapublications.un.org/file/918/download>.

69. *Погорлецкий А.И., Покровская Н.В.* Сравнительный анализ мер фискального регулирования стран G20 в эпоху коронакризиса и в посткоронавирусной перспективе // *Journal of Applied Economic Research*. 2021. Vol. 20, Iss. 1. С. 31—61.

70. Keynote address on Taxation and SDGs by FSDO Director (June 2022) URL: [https://www.un.org/development/desa/financing/sites/www.un.org.development.desa.financing/files/2022-06/G20%; Policy%20Levers_NH_tax%20and%20SDGs.pdf](https://www.un.org/development/desa/financing/sites/www.un.org.development.desa.financing/files/2022-06/G20%20Policy%20Levers_NH_tax%20and%20SDGs.pdf).

71. Statement at 24th Session on the Tax Committee (April 2022). URL: https://www.un.org/development/desa/financing/sites/www.un.org.development.desa.financing/files/2021-04/22ndSession_TaxSDGs_Draft_04.27_FINAL.pdf.

72. *Heine D., Schoder Ch.* The Role of Environmental Tax Reform in Responding to the COVID-19 Crisis. Washington, D.C.: World Bank Group. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/976651637125708871/The-Role-of-Environmental-Tax-Reform-in-Responding-to-the-COVID-19-Crisis>.

73. Устойчивое развитие и инфраструктура: обзор трендов в России и мире / Национальный центр государственно-частного партнерства, ВЭБ РФ. 2021 г. 52 с. https://вэб.рф/downloads/spief_sd_short_final_02.05.2021_1.pdf.

74. United nations conference on trade and development (UNCTAD) International tax reforms and sustainable investment. World investment report. 2022, pp. 219. https://unctad.org/system/files/official-document/wir2022_en.pdf.

75. OECD (2022), «OECD Investment Tax Incentives Database – 2022 Update: Tax incentives for sustainable development» (brochure), OECD, Paris. www.oecd.org/investment/investmentpolicy/oecdinvestment-tax-incentives-database-2022-update-brochure.pdf.

76. OECD (2021), Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy – Global AntiBase Erosion Model Rules (Pillar Two): Inclusive Framework on BEPS. <https://www.oecd.org/tax/beps/tax-challenges-arising-from-the-digitalisation-of-the-economy-global-anti-base-erosionmodel-rules-pillar-two.htm>.

77. OECD (2015a), Frascati Manual 2015: Guidelines for Collecting and Reporting Data on Research and Experimental Development, The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities, 7th edition, OECD Publishing, Paris. <http://oe.cd/frascati>.

78. Налоговые льготы. теория и практика применения: монография / И.А. Майбуров, Ю.Б. Иванов и др. М.: ЮРИТИ-ДАНА, 2014. 488 с.

79. Королева Л.П., Кандрашкина М.А. Налоговый кредит как инструмент стимулирования научно-исследовательских и опытно-конструкторских разработок: зарубежный и отечественный опыт // Финансы и кредит. 2015. № 30 (654). С. 29—39.

80. Дюмина В.Е. Приростной налоговый кредит на инновационные разработки (законодательные предложения) // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Юридические науки. 2019. Т. 23. № 3. С. 429—447.

81. Report on the OECD R&D Tax Incentives Database (2021 edition, December 2021; updated February 2022). <https://www.oecd.org/sti/rd-tax-stats-database.pdf>.

82. Report on the OECD R&D Tax Incentives Database (2021 edition, December 2021; updated February 2022). <https://www.oecd.org/sti/rd-tax-stats-database.pdf>.

83. Королева Л.П. Налоговый режим IP-BOX: основные элементы и тенденции трансформации в зарубежных странах // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2016. № 5. С. 152—164.

84. Action 5: Agreement on Modified Nexus Approach for IP Regimes. OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project. <https://www.oecd.org/ctp/beps-action-5-agreement-on-modified-nexusapproach-for-ip-regimes.pdf>.

85. OECD Intellectual Property Regimes <https://qdd.oecd.org/Home/ApplyFilter>.

86. Worldwide R&D Incentives Reference Guide 2022 // file:///C:/Users/User/Downloads/eyworldwide-r-and-d-incentives-guide-2022.pdf https://www.ey.com/en_gl/tax-guides/worldwide-rand-d-incentives-reference-guide.

87. Цели в области устойчивого развития. Цель 11: Обеспечение открытости, безопасности, жизнестойкости и экологической устойчивости городов и населенных пунктов. ООН. 2022. URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/cities/>.

88. Climate Change Mitigation: Policies and Lessons for Asia. Edited by Dina Azhgaliyeva and Dil B. Rahut. Asian Development Bank Institute. 2022. <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/838246/climate-change-mitigation.pdf>.

89. Wei Feng, Hang Yuan. (2021). Haze pollution and economic fluctuations: An empirical analysis of Chinese cities. Cleaner Environmental Systems. Vol. 2, June 2021, 100010. <https://doi.org/10.1016/j.cesys.2021.100010>.

90. Yang Guan, Lei Kang, Yi Wang, Nan-Nan, Zhang, Mei-Ting Ju. (2019) Health loss attributed to PM2.5 pollution in China's cities: Economic impact, annual change and reduction potential. Journal of Cleaner Production. Vol. 217, 20 April 2019, Pp. 284—294. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.01.284>.

91. Cui Y., Zhang, Z.-F., Froines J., Zhao J., Wang H., Yu S.-Z., & Detels, R. (2003). Air pollution and case fatality of SARS in the People's Republic of China: An ecologic study. Environmental Health, 2(15).

92. Climate change and health. 30 October 2021. World Health Organization. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/climate-change-and-health>.

93. United Nations Human Settlements Programme. UN-Habitat at COP27. 2012—2022. URL: <https://unhabitat.org/un-habitat-at-cop27>.

94. Asia and the Pacific SDG Progress Report 2022. Widening disparities amid COVID-19. United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific. https://www.unescap.org/sites/default/d8files/knowledge-products/ESCAP-2022-FG_SDG-Progress-Report.pdf.

95. *Xiheng Jiang* (2020). How China is implementing the 2030 Agenda for Sustainable Development. 2020. <https://gdc.unicef.org/resource/how-china-implementing-2030-agenda-sustainabledevelopment>.

96. China Planet: Ecological Civilization and Global Climate Governance. Yifei Li, Judith Shapiro. Issues in Science and Technology. Vol. XXXVIII, No. 4, Summer 2022 <https://issues.org/chinaplanet-ecological-civilization-climate-governance-li-shapiro/>.

97. *Jian Xue, Di Zhu, Laijun Zhao, Lei Li* (2022). Designing tax levy scenarios for environmental taxes in China. Journal of Cleaner Production. Vol. 332, 15 January 2022, 130036. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.130036>.

98. Press conference on China's fiscal and taxation reforms and development. Publicity Department of CPC Central Committee. May 20, 2022. http://english.scio.gov.cn/m/pressroom/2022/20/content_78229505_9.htm.

99. Environmental taxation. 2022. Environmentally related tax revenue. OECD. <https://www.oecd.org/env/tools-evaluation/environmentaltaxation.htm>.

100. *Mahmoud Hassan, Walid Oueslati, Damien Rousselière*. (2020). Environmental taxes, reforms and economic growth: an empirical analysis of panel data. Economic Systems. Vol. 44, Issue 3, September 2020, 100806. <https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2020.100806>.

101. *Fengsheng Chien, Muhammad Sadiq, Muhammad Atif Nawaz, Muhammed Sajjad Hussain, Tai Duc Tran, Tiep Le Thanh*. (2021). A step toward reducing air pollution in top Asian economies:

The role of green energy, eco-innovation, and environmental taxes. *Journal of Environmental Management*. Vol. 297, 1 November 2021, 113420. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.113420>.

102. *Zhang C, Zou CF, Luo W and Liao L* (2022) Effect of environmental tax reform on corporate green technology innovation. *Sec. Environmental Economics and Management*. Volume 10 - 2022 <https://doi.org/10.3389/fenvs.2022.1036810>.

103. *He X., Jing Q.* (2022). The influence of environmental tax reform on corporate profit margins—based on the empirical research of the enterprises in the heavy pollution industries. *Environ Sci Pollut Res*. <https://doi.org/10.1007/s11356—022—24893—7>.

104. *Jian Tong, Tong Yue, Jing Xue.* (2022) Carbon taxes and a guidance-oriented green finance approach in China: Path to carbon peak. *Journal of Cleaner Production*. Vol. 367, 20 September 2022, 133050. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.133050>.

105. *Hoa Dinh Thi, Kim Anh Vu Thi, Duyen Ly Phuong, Van Pham Thu, Chau Hoang Thi Minh.* (2020). Impact of Environmental Tax Collection on CO2 Emission in Vietnam. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 10(6), 299—304. <https://doi.org/10.32479/ijeep.10153>.

106. GSNUP (2021). Global State of National Urban Policy. Achieving Sustainable Development Goals and Delivering Climate Action 2021 UN-Habitat. <https://www.oecd.org/cfe/cities/GSNUPbrochure.pdf>.

107. *Syed Abdul Rehman Khan, Yu Zhang, Anil Kumar, Edmundas Zavadskas, Dalia Streimikiene.* (2020). Measuring the impact of renewable energy, public health expenditure, logistics, and environmental performance on sustainable economic growth. *Sustainable Development*. Vol. 28, Issue 4. Pp. 833—843. <https://doi.org/10.1002/sd.2034>.

108. *T. Niu, X. Yao, S. Shao, D. Li, W.* (2018). Wang Environmental tax shocks and carbon emissions: an estimated DSGE model *Struct. Change Econ. Dynam.*, 47. Pp. 9—17. <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2018.06.005>.

109. *Ran Tao, Muhammad Umar, Ahsan Naseer, Ummara Razi.* (2021). The dynamic effect of ecoinnovation and environmental taxes on carbon neutrality target in emerging seven (E7) economies. *Journal*

of Environmental Management. Vol. 299, 1, 113525.
<https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.113525>.

110. *Zhe Tan, Yufeng Wu, Yifan Gu, Tingting Liu, Wei Wang, Xiaomin Liu.* (2022). An overview on implementation of environmental tax and related economic instruments in typical countries. Journal of Cleaner Production. Vol. 330, 1, 129688.
<https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.129688>.

111. *Hoballah A., Averous S.* (2015). Goal 12—Ensuring Sustainable Consumption and Production Patterns: An Essential Requirement for Sustainable Development. UN Chronicle. No. 4. Vol. LI. <https://www.un.org/en/chronicle/article/goal-12-ensuring-sustainable-consumption-andproduction-patterns-essential-requirement-sustainable>. Goals to Transform Our World. Goal 12: Ensure sustainable consumption and production patterns. Sustainable Development. Goals. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-consumption-production/>.

112. The Future We Want. United Nations General Assembly Resolution (A/RES/66/288), 11 September 2012. https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_66_288.pdf.

113. Наука, техника и инновации в целях развития. Резолюция экономического и социального совета ООН E/RES/2021/29. 2 августа 2021 г. https://unctad.org/system/files/officialdocument/ecosoc_res_2021d29_ru.pdf.

114. Report of the High-level Panel of Eminent Persons on the Post-2015 Development Agenda. A New Global Partnership: Eradicate Poverty and Transform Economies through Sustainable Development (New York, United Nations Publications, 2013).

115. Декларация Рио-де-Жанейро по окружающей среде и развитию. Конференция ООН. 14 июля 1992 г.

116. *Mejia S.A., Mrkaic M., Novta N., Pugacheva E., Topalova P.* (2018). The Effects of Weather Shocks on Economic Activity: What are the Channels of Impact? International Monetary Fund. No. 18/144. 40 p. <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2018/06/22/The-Effects-of-Weather-Shocks-on-Economic-Activity-What-are-the-Channels-of-Impact-45970>.

117. Seeking Sustainable Growth: Short-Term Recovery, Long-Term Challenges. World Economic Outlook. 2017. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2017/09/19/world-economic-outlook-october2017>; How to Mitigate Climate Change // Fiscal Monitor. October 2019: International Monetary Fund (IMF). October 2019. 96 p. <https://www.imf.org/en/Publications/FM/Issues/2019/10/16/Fiscal-Monitor-October-2019-How-to-Mitigate-Climate-Change-47027>.
118. Никуличев Ю.В. Управление отходами. Опыт Европейского союза. М., 2017. 55 с.
119. ESG-трансформация финансового сектора в экономической реальности XXI века / Под ред. Л.С. Кабир, М.В. Сиговой. М., СПб.: МБИ, 2021. 310 с.
120. Стратегия развития туризма Центральноазиатского регионального экономического сотрудничества (ЦАРЭС) до 2030 года.
121. От переходного периода к трансформации: устойчивое и всеобъемлющее развитие в Европе и Центральной Азии. Доклад ООН. Конференция Организации Объединенных Наций по устойчивому развитию. РИО+20. 2012.
122. Sustainable consumption and production policies. UN environment programme. <https://www.unep.org/explore-topics/resource-efficiency/what-we-do/sustainable-consumptionand-production-policies>.
123. IMF/OECD (2021), Tax Policy and Climate Change: IMF/OECD Report for the G20 Finance Ministers and Central Bank Governors, September 2021, Italy, www.oecd.org/tax/tax-policy/imfoecd-g20-report-tax-policy-and-climate-change.htm.
124. OECD (2023), *Effective Carbon Rates 2023: Pricing Greenhouse Gas Emissions through Taxes and Emissions Trading*, OECD Series on Carbon Pricing and Energy Taxation, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/b84d5b36-en>.
125. N. Stern and J. Stiglitz (2017). Report of the High-Level Commission on Carbon Pricing, Carbon Pricing Leadership Coalition, World Bank Group.
126. Marten M. and K. van Dender (2019). The use of revenues from carbon pricing, OECD Taxation Working Papers, No. 43, OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/3cb265e4-en>.

127. *Flues F. and K. van Dender* (2017). Permit allocation rules and investment incentives in emissions trading systems. OECD Taxation Working Papers. № 33, OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/c3acf05e-en>.

128. Лукьянова И.А. Экологизация налоговой системы как инструмента реализации стратегии устойчивого развития // Белорус. экон. журн. 2017. № 4. С. 66—78.

129. Экологические платежи в реализации регулирующей функции фискальной политики / И.А. Лукьянова, А.Ю. Пекарская, М.А. Шклярова и др. Минск: БГАТУ, 2019. 308 с.

130. Таможенный кодекс Евразийского экономического союза (приложение № 1 к Договору о Таможенном кодексе Евразийского экономического союза). URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_215315/.

131. Договор о Евразийском экономическом союзе" (Подписан 29.05.2014). Раздел XVII «Налоги и налогообложение». URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_163855/.

132. Протокол от 11.12.2009 «Об обмене информацией в электронном виде между налоговыми органами государств-членов Евразийского экономического союза об уплаченных суммах косвенных налогов». URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_102837/.

133. «Соглашение о механизме прослеживаемости товаров, ввезенных на таможенную территорию Евразийского экономического союза» (Заключено 29.05.2019). URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_325804/3d0cac60971a511280cbba229d9b6329c07731f7/.

134. Положение о Координационном Совете Руководителей Налоговых Служб государств-участников СНГ (Утверждено Решением Совета глав правительств СНГ от 31 мая 2001 года). URL: https://www.nalog.gov.ru/html/sites/www.new.nalog.ru/docs/international/CCHTA/reshenie-osozdani-CCHTA_i_polozhenie.pdf.

135. Belt and Road Initiative Tax Cooperation Mechanism. URL: http://www.chinatax.gov.cn/eng/n4148238/common_article.html.

136. OECD Model Agreement on Exchange of Information on Tax Matters. OECD, 2002. URL:

http://faculty.law.wayne.edu/tad/Documents/Tax_treaties/oecd_exchange_information_2002.pdf.

137. BEPS. URL: <http://www.oecd.org/tax/beps/>; Global Forum reports significant progress on global transparency and exchange of tax information, while noting further work is needed. URL: www.oecd.org/tax/transparency/documents/global-forum-reports-significant-progress-on-global-transparency-and-exchange-of-tax-information-while-noting-further-work-is-needed.htm.

138. Чамурлиев Г.П. Особенности развития налогообложения офшорной деятельности компаний. Дисс.... канд. эк. наук. М.: РАНХиГС, 2020. С.127.

139. OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project. Statement on a Two-Pillar Solution to Address the Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy. URL: www.oecd.org/tax/beps/statement-on-a-two-pillar-solution-to-address-the-tax-challenges-arising-from-the-digitalisation-of-the-economy-october-2021.pdf.

140. Налоги корпораций достанутся не всем. URL: www.kommersant.ru/doc/5306960?ysclid=lcakui9cme203563220.

141. В ЕС вводят глобальный минимальный налог для трансатлантических компаний. URL: internationalwealth.info/offshore-tax/v-es-vvodjat-globalnyj-minimalnyj-nalog-dljatransatlanticheskikh-kompanij/?ysclid=lcakuczodl642280436.

142. Хейфец Б.А. Новый этап деофшоризации глобальной экономики и российские реалии: Научный доклад. М.: Институт экономики РАН, 2022. 64 с. С. 4.

143. Вовченко Н.Г. Приоритеты регулирования налоговой политики в условиях деглобализации экономики в целях обеспечения финансового суверенитета страны // Финансовые исследования. № 3 (76). 2022. С. 7—16. С. 8.

144. Непесов К.А. Глобальная налоговая реформа Pillar 2 продолжается // Налоговед. 2022. №10. URL: <https://e.nalogoved.ru/993796>.

145. Дёмин А.В. Международное налогообложение: тренды, оценки, перспективы // Налоговед. 2022. №11. URL: <https://e.nalogoved.ru/998483>.

146. Демин А.В. Глобализация, справедливость, налоги // Налоговед. 2022. №4. URL: <https://e.nalogoved.ru/964382>.

147. Government of the RK. (2021). The Code of the Republic of Kazakhstan dated January 2, 2021 № 400-VI “Ecological Code of the Republic of Kazakhstan” (with changes and additions as of February 28, 2024). [Electronic source]. URL: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K2100000400>. (Data of access: 29.03.2024).

148. International Energy Agency. (2023). Global Energy & CO2 Status Report 2023. [Electronic source]. URL: <https://energystats.enerdata.net/co2/emissions-co2-data-from-fuel-combustion.html>. (Data of access: 29.03.2024).

149. Beaufils, T., Ward, H., Jakob, M., & Wenz, L. (2023). Assessing different European Carbon Border Adjustment Mechanism implementations and their impact on trade partners. *Communications Earth & Environment*, 4(1), 131.

150. Perdana, S., & Vielle, M. (2022). Making the EU Carbon Border Adjustment Mechanism acceptable and climate friendly for least developed countries. *Energy Policy*, 170, 113245.

151. Evans, S., Mehling, M. A., Ritz, R. A., & Sammon, P. (2021). Border carbon adjustments and industrial competitiveness in a European Green Deal. *Climate Policy*, 21(3), 307-317.

152. Mörsdorf, G. (2022). A simple fix for carbon leakage? Assessing the environmental effectiveness of the EU carbon border adjustment. *Energy Policy*, 161, 112596.

153. Fuentes, R., Galeotti, M., Lanza, A., & Manzano, B. (2020). COVID-19 and climate change: a tale of two global problems. *Sustainability*, 12(20), 8560.

154. Bellora, C., & Fontagné, L. (2020). Possible carbon adjustment policies: An overview.

155. Keen, M., Parry, I., & Roaf, J. (2022). Border carbon adjustments: rationale, design and impact. *Fiscal Studies*, 43(3), 209-234.

156. Combet, E., Le Treut, G., Méjean, A., & Teixeira, A. (2021). The equity and efficiency trade-off of carbon tax revenue recycling: A re-examination. *Available at SSRN 4523088*.

157. Zachmann, G., & McWilliams, B. (2020). *A European carbon border tax: much pain, little gain*. Brussels, Belgium: Bruegel.

158. Böhringer, C., Carbone, J. C., & Rutherford, T. F. (2018). Embodied carbon tariffs. *The Scandinavian Journal of Economics*, 120(1), 183-210.

159. Mörsdorf, G. (2022). A simple fix for carbon leakage? Assessing the environmental effectiveness of the EU carbon border adjustment. *Energy Policy*, 161, 112596.

160. Wang, X., Teng, F., Wang, G., Zhou, S., & Cai, B. (2018). Carbon leakage scrutiny in ETS and non-ETS industrial sectors in China. *Resources, conservation and recycling*, 129, 424-431.

161. Sun, X., Mi, Z., Cheng, L., Coffman, D. M., & Liu, Y. (2023). The carbon border adjustment mechanism is inefficient in addressing carbon leakage and results in unfair welfare losses. *Fundamental Research*.

162. European Commission. (2022). Regulation of the European Parliament and of the Council establishing a carbon border adjustment mechanism (CBAM) — Compromise text. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-16060-2022-INIT/en/pdf> (2022).

163. Kardish, C., Mäder, M., Hellmich, M., & Hall, M. (2021). Which countries are most exposed to the EU's proposed carbon tariffs. *Resource Trade Earth*. <https://resourcetrade.earth/publications/which-countries-are-most-exposed-to-the-eus-proposed-carbon-tariffs>.

164. EU Trade Statistics data: European Commission. (2023). EU trade statistics. <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/statistics?includeUK=true>

165. Brandi, C., Schwab, J., Berger, A., & Morin, J. F. (2020). Do environmental provisions in trade agreements make exports from developing countries greener?. *World Development*, 129, 104899.

166. Overland, I., & Sabyrbekov, R. (2022). Know your opponent: Which countries might fight the European carbon border adjustment mechanism?. *Energy Policy*, 169, 113175.

167. CO2 intensity (2023). World Energy & Climate Statistics – Yearbook 2023. <https://yearbook.enerdata.net/co2/world-CO2-intensity.html>

168. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD, 2021)

169. Falcão, T. (2020). Toward carbon tax internationalism: The EU border carbon adjustment proposal. *Tax Notes International*, 98(9).

170. United Nations (2021). United Nations Handbook on Carbon Taxation for Developing Countries. New York.

Исаева Г.К.

**ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ
ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САЛЫҚ САЛУДЫҢ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТЕТІКТЕРІ:
ТЕОРИЯ МЕН ПРАКТИКАСЫ**

Монография

ISBN 978-601-7708-97-9

Басуға 28.05.2025 жылы қол қойылды.

Қаріп түрі «Times New Roman»

Көлемі 7,75 шартты баспа табақ.

Таралымы 100 дана. «Ademi uya» ЖШС баспаханасы.

Тапсырыс №2805. Шымкент қаласы, Ғ.Іляев көшесі, 7

+ 7 702 331 44 37, +7 776 331 44 37

Email: alembaspasy@mail.ru